

BOREČ

1973

**Jelenov žleb
Osvobodilni boj Ane Galè
Zveza kmečkih fantov in deklet in udeležba
v NOV**

3

**Svatba pri Grigorjevih
»Življenje je zadnja revolucija!«
Ob 30-letnici Čufarjeve smrti**

BOREC

1973 ☆ XXV

ŠTEVILKA 3

revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, Tone Svetina, Črtomir Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj, Milan Ževart

Uredniški odbor: Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ljuban Jakše, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek, Črtomir Šinkovec (gl. in odg. urednik), Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak delovni dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

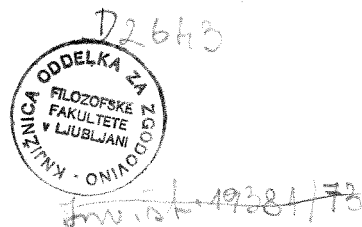
- 129 **Lado Ambrožič-Novljan:** Jelenov žleb
- 142 **Ana Galè:** Mojster, pesem
- 143 **Milan Dolgan:** Osvobodilni boj Ane Galè
- 149 **Ana Galè:** Mraz, pesem
- 149 **Ana Galè:** Želja, pesem
- 150 **Ivan Nemeč:** Zveza kmečkih fantov in deklet in udeležba v NOV
- 155 **Ferdo Godina:** Na Loško dolino ne sije sonce
- 161 **Ivo Zorman:** Svatba pri Grigorjevih
- 167 **Matevž Hacc:** Od snovanja upora do prvih strelav
- 173 **Primož Žagar:** »Življenje je zadnja revolucija!«
- 179 **Dr. Avgustin Lah:** Uvodne besede ob letošnji podelitvi Kajuhovih nagrad
- 181 **Cvetko Zagorski:** Ob 30-letnici Čufarjeve smrti

Književnost — Ocene

- 191 **Slavko Rupel:** Štiri izvirne novosti na našem knjižnem trgu
- 192 **Prejeli smo v oceno**

Slika na naslovni strani — Drago Vidmar: Kmečke žene nosijo ranjenega partizana, 1944, monotipija.

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Zgodovina **Jelenov žleb***

NOV Lado Ambrožič-Novljan

Partizanske brigade so po dolgem zimskem pohodu prišle konec marca 1943 pred Ribnico, kjer so Italijane izzvale na boj. Bitka pred Ribnico je bila 25. marca 1943. Partizani so zasedli položaje v vaseh Mala Štifta, Dane, Podgora, Zadolje, Kot pri Rakitnici in Rakitnico. Tukaj so bile odlične pozicije, ki so partizanom obetale zmago. S hrbtna so namreč bili zavarovani kot je kazalo pred nenadnimi napadi, kajti tam so jih varovali veliki, obširni gozdovi Velike gore. Pred seboj so imeli odprto ribniško ravan, ki so jo s svojih precej vzvišenih položajev popolnoma obvladovali. Postavili so se tako, da je na levem krilu bila Sercerjeva brigada, desno od nje Tomšičeva, nato Cankarjeva in Gubčeva. Brigade so bile dobro oborožene, saj so bile v zmagovitih bojih zaplenile precej orožja. Za njimi so bili slavni boji pri Ajdovcu, Dobu, na Hrvaškem, zlasti pri Bukovici in Krašiču, pri Pleterjah, v Suhi krajini. Brigade so bile borbene, zelo gibčne in udarne v bojih, zaradi velikih uspehov zelo samozavestne. Pod odličnim poveljstvom izkušenih poveljnikov Milovana Šaranovića, komandanta dolenjske operativne cone in političnega komisarja te cone Viktorja Avblja-Rudija se niso nikogar ustrašile.

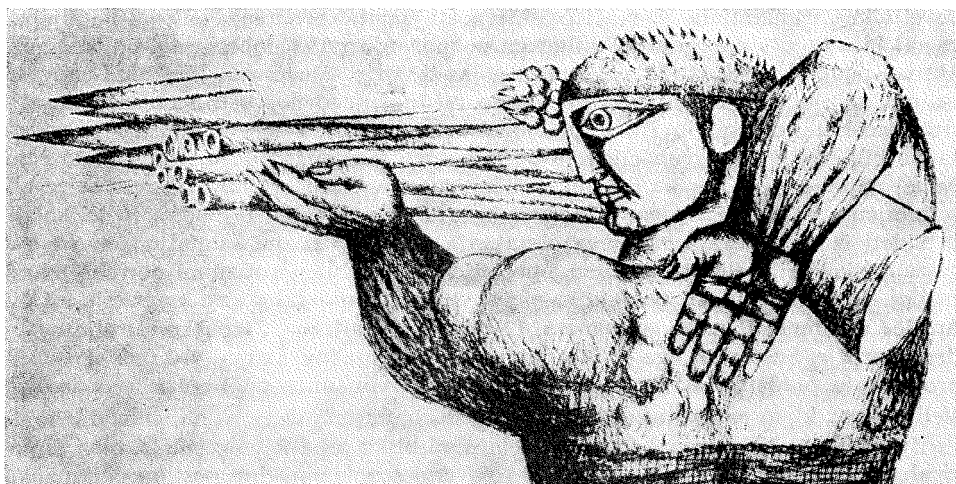
Komandant italijanske fašistične grupacije »XXI. Aprile« polkovnik Siliato, ki je tedaj nadomeščal komandanta omenjene grupacije generala Montagno, je imel mnogo skrbi zaradi prisotnosti tako močne partizanske skupine pred Ribnico, s katero so se bile komaj pred nekoliko dnevi spopadle italijanske čete v Suhi krajini. Kako naj se z odločilnim bojnim posegom reši nadležne partizanske vojske in jo onesposobi za nadaljnji boj. Pripravil je širokopotezen načrt in se 25. marca z vsemi silami vrgel na partizanske brigade. Toda doživel je poraz. Partizani so ga pričakali na ugodnih položajih, odbili prve napade, nato pa so obkoljevali četo za četo in jih pripravili v obupen položaj. Italijani so se reševali s tanki, ki so jim pomagali prebijati se iz obročev in jih vodili na izhodišča v Ribnici in okoliških vaseh. Veliko obetajoči italijanski napad se je sprevrgel proti večeru v hiter beg po ribniški dolini na obeh prebivalstva, ki je pri tem imelo veliko zabave.

Italijanski poveljnik je hitro ugotovil, kje tičijo vzroki za ta bojni neuspeh in jih je našel tam, kjer so bili — v nezadostni premoči njegovih čet v ribniški dolini. Toda na Veliki gori je imel pripravljeno past za partizane. Tja je bil namreč postavil že 25. marca dva močna bataljona. Eden je bil bataljon obmejne straže s 522 možmi. Oborožen je bil s 6 težkimi mitraljezi, 26 puškomitraljezi in težkim minometom.

* O boju pri Jelenovem žlebu je bilo doslej precej napisanega, toda ti zapisi so bili pomanjkljivi in neceloviti. Avtor tega zapisa pa je razen ustnih virov strnil dostopno arhivsko gradivo in na osnovi tega napisal najtemeljitejšo podobo okoliščin, poteka in zmage tega boja.

To je bila oborožitev z veliko in uničujočo ognjeno močjo. Ta bataljon je postavil na Lenček na Veliki gori, da bi zapiral prehod proti Loškemu potoku. Drugi bataljon, ki ga je dobil na voljo od divizije »Macerata«, pa je bil še močnejši po oborožitvi. Imel je 12 težkih mitraljezov, 24 puškomitraljezov in dva težka minometa. Iz Kočevja so ga poslali skozi Grčarice v Jelenov žleb z nalogo, da bi zapiral to smer, koder so se partizani radi premikali. To je tisti bataljon, ki je postal žrtev Cankarjeve in Gubčeve brigade. Spremljali ga bomo s posebno pozornostjo, ker mu je bila namenjena zahrbtna bojna naloga in ker sta v boju z njim Cankarjeva in Gubčeva brigada dobojevali eno najbolj blestečih zmag v zgodovini narodnoosvobodilne vojne Slovenije. Ta dva bataljona naj bi po italijanskih planih ostala na Veliki gori in ko bi italijanska vojska v ribniški dolini v odločilni bitki pognala partizane v gore, bi jih bataljona prestregla na ugodnem mestu in popolnoma porazila. Ta zamisel italijanskega poveljnika je bila izredna za tiste čase, ko si Italijani niso upali v gozdove preganjat partizane. Bila je drzna in nevarna misel, kajti doslej so bili partizani edini in suvereni bojavniki v gozdovih ter si v vseh bojih v njih priborili zmage. Čeprav je bil polkovnik Siliato 25. marca premagan, se ni hotel odpovedati nadaljevanju boja po zamišljenem planu. Sodil je, da sta oba bataljona na Veliki gori dospela na določena mesta, o čemer se je prepričal na temelju poročil, ki sta mu jih občasno pošiljala z radijsko zvezo. Le en odločen in uspešen udarec pred Ribnico, pa bodo partizani prisiljeni umakniti se v gozdove Velike gore naravnost pod nož zasedam na Lenčku in Prigoriškem plazu. Ker je imel Siliato premalo čet v ribniški dolini, da bi lahko zagotovil zmago v dolini, je zahteval od komandanta XI. armadnega korpusa generala Gambare okrepitev, ki jo je tudi takoj dobil. Že popoldne 25. marca, še med bitko, sta prispela v Ribnico dva močna bataljona, moč italijanskega ognja pa je še posebno okrepila baterija težkih topov 152 mm. Zmlela naj bi partizane pod Veliko goro. Baterija je imela velik domet in je lahko dosegla mnoge točke na Veliki gori. Zvečer, 25. marca 1943, so imeli Italijani na voljo 7 bataljonov, izredno močnih in dobro oboroženih, dve topovski bateriji, oklepni vlak, vod oklepnih vozil, vod lahkih tankov in nekoliko belogardistov. Vojska polkovnika Siliata je štela 3162 mož in 146 oficirjev, njegov štab pa je imel 8 oficirjev in 35 vojakov. S temi enotami je vzpostavil nad partizani premoč in si utrdil realne obete za zmago. Po zamisli za bitko naslednjega dne, 26. marca, bi težišče za odločitev prenesel na Veliko goro. Verjetno je upal, da partizani še niso zasledili obeh bataljonov, ki sta tam gori ždela na preži. Ko je preučeval položaje obeh bataljonov, je mislil, da bi bilo bolje, če bi ju primaknil nekoliko bliže severnemu robu Velike gore, da bi bila bliže ribniškemu bojišču. Taki položaji so bili nad vasmi Dane in Podgora. Bataljon »Macerata« naj bi se postavil na Veliki vrh, bataljon obmejnih straž pa na Ostri vrh. Takoj je treba pripomniti, da sta bila oba vrhova zelo težko pristopna, slabo prehodna zlasti za večje enote, nepregledna in za boj neprikladna. Bataljona bi, po Siliatovem načrtu, na primernem mestu razvila fronto in pričakala štiri slovenske brigade, ki bi ju v dolini porazil polkovnik Siliato. Zanimivo je, da je italijanski komandant pustil svoje levo krilo, kjer je bila Gubčeva brigada in deli Cankarjeve, popolnoma v nemar. Iz Rakitnice je vodila za tedanje razmere kar dobra gozdna pot proti Jelenovemu žlebu, ki je bila primerna za oklepna vozila. To je bila tudi edina cesta na Veliko goro na bojiščnem odseku, kar je italijanski komandant iz neznanih razlogov popolnoma zanemaril.

Medtem ko je deloval italijanski štab tudi poveljstvo partizanske skupine ni mirovalo. Rešiti je bilo treba poglobitno vprašanje, ali se bodo sovražne sile pred Ribnico naslednjega dne 26. marca tako okrepile, da bi ogrozile partizanske brigade in jim morda prizadejale večje izgube, ali pa bi bilo modro počakati novega italijanskega napada in sovražnika ponovno potolči. Kot je bilo v navadi, je štab dolenjske operativne cone, kjer je tedaj bil tudi komandant notranjske operativne cone Ivan Kavčič-Nande, sklical po boju 25. marca zvečer sestanek odgovornih komandantov in političnih komisarjev brigad, da bi se posvetovali o nadaljnjih

Ivan Lesiak: Strelec, grafika

ukrepih. Bojeviti komandant dolenske operativne cone, ki je bil poveljnik partizanske skupine slovenskih brigad, Milovan Šaranović, je bil vdan misli za nadaljevanje boja za Ribnico. Upal je na ponoven uspeh. Mislil je namreč, da so Italijani ta dan v izgubljeni bitki imeli velike izgube. Njegove ocene o tem niso bile realne, kajti Italijani so se kljub temu, da so bili obkoljeni in večkrat v obupnem položaju, uspeli izmotati iz obkolitev brez posebno velikih izgub. Komandanti in politični komisarji brigad pa so bili drugačnega mnenja. Izražali so pomisleke glede nadaljevanja boja. Poglaviten razlog je bila utrujenost čet in zelo slaba preskrba. Že več mesecev trajajoča partizanska protiofenziva (od 26. novembra 1942 do 26. marca 1943) je partizane utrudila in potrebno je bilo zagotoviti borcem daljši počitek. Nadaljnji razlog je bil, da je Velika gora sicer res varno zaledje, na katerega se brigade lahko opirajo. Toda to ne more trajati dolgo. Ali ne bi bili Italijani pod vodstvom poznavalcev terena iz sestave belogardističnih enot sposobni zasesti Veliko goro in spraviti partizane v zagato? In res se je med domačini, političnimi aktivisti, šušljalo o neki veliki italijanski koloni, ki se je pomikala skozi gozdove Velike gore in ki so jo nekatere patrolje tudi videle! To je bilo točno. Poročilo grupacije črnih srajc »XXI. Aprile« je namreč nekaj takega tudi nakazovalo dne 26. marca, ko je povedalo, da je kolona »Macerata« (mišljen je bataljon iz sestave divizije »Macerata«) odšla iz »Grčaric, premagala odpor sovražnikovih patrolj in dosegla Malo belo steno.« Te patrolje, ki so jih Italijani nagnali, niso pravočasno obvestile Šaranovića ali koga drugega, kaj so na Veliki gori videle in doživele. Poveljniki so Šaranovića obvestili tudi o primanjlovanju streliva. Nekateri od teh razlogov so sicer vedno bili pri roki, kadar so partizanski komandantje hoteli pridobiti za svoje enote nekoliko oddiha, toda sedaj so ugovori bili popolnoma umestni. Splošno mišljenje je bilo, da je treba opustiti nadaljnji boj v ribniški dolini in se umakniti čez Veliko goro na novo operativno področje. Poveljstvo dolenske operativne cone je zlasti na odločno zahtevo političnega komisarja cone Viktorja Avblja sprejelo tehtne razloge. Ukazalo je takojšen umik vseh štirih brigad v jugovzhodni smeri, kjer sta Podpreska in Draga.

Sedaj nas zanima kolona divizije »Macerata«, o kateri so tako skrivnostno poročali politični aktivisti. To je bil kombinirani bataljon, sestavljen večinoma iz prostovoljcev, ki ga je komandant divizije »Macerata« bržčas na zahtevo komandanta XI. armadnega korpusa dodelil fašistični grupaciji »XXI. Aprile«. Njegova naloga je bila drzen vdor skozi gozdove partizanom za hrbet. Verjetno je mnoge italijanske

poveljnike primamljala v tančico skrivnosti zavita predrzna naloga bataljona, ki naj bi v boju s partizani in njihovem pokončanju požel dobršni del bojne slave. Aktivni podpolkovnik iz 122. pehotnega polka divizije »Macerata« Michele Genovese je imel to srečo in hkrati nesrečo, da so mu na njegovo prošnjo poverili poveljstvo nad bataljonom. Gotovo si ni mogel predstavljati, v kakšno zagato bo zašel, saj je bila italijanska grupacija v Ribnici mnogo močnejša od partizanske, da celo doslej najmočnejša, kar so jih bili namenili boju v ribniški dolini. Genovese je bil seznanjen z nalogami svojega bataljona, a tudi občo zamisel za operacijo je, kakor je videti iz njegovega kasnejšega obnašanja, verjetno poznal. Bataljon, ki so mu ga zaupali, je bil odlično oborožen, opremljen in oskrbljen z raznimi potrebščinami za boj. Imel je radijsko postajo za povezavo s štabom fašistične grupacije »XXI. Aprile« v Ribnici, 2 težka minometa, 12 težkih mitraljezov, 24 puškomitraljezov in drugo orožje. Sestavljalo ga je 24 oficirjev in 456 vojakov, skupaj 480 mož. Poseben problem je predstavljala zagotovitev varnega premikanja po neznanih področjih Velike gore, ki so ga rešili tako, da so dodelili bataljonu dva civilna vodiča.

Zjutraj, dne 25. marca, ko se je začela prva bitka pred Ribnico, je že bil v Grčaricah. Tukaj se je komandant bataljona povezal s poveljniškim mestom polkovnika Siliata s pomočjo radijske postaje in se postavil pod njegovo poveljstvo. Opoldne je bataljon že prikorakal v Glažuto, nakar so mu ukazali, naj nadaljuje marš skozi Jelenov žleb proti Mali beli steni. To je kraj, ki je nekoliko dalje od Jelenovega žleba v smeri proti Rakitnici. Na cilju je bil že ob 16. uri, prav tedaj, ko je v dolini divjal silovit boj. Tedaj je namreč zašel v velike težave 71. fašistični bataljon, ki sta ga 3. bataljon Cankarjeve brigade in Šercerjeva brigada stisnili od vseh strani, da se ni mogel rešiti njunih klešč. Siliato ni imel na voljo primernih rezerv, pa je poslal Genoveseju nujno in nepremišljeno povelje, naj nadaljuje pohod in zasede koti 1156 in 1157, ki sta na najvišjem odseku Velike gore. Cankarjeva in Šercerjeva brigada sta se tolkli prav pod tema kotama. Siliatov načrt je bil dober. Če bi se bil namreč Genovese z bataljonom pojavil na označenih kotah, bi morali partizani kar hitro pustiti že zdelane fašiste in reševati sami sebe. Genovese pa ni bil sposoben izpolniti tega povelja, četudi bi vse delovalo brezhibno. Bilo je že 16,30, noč se je približevala in italijanski bataljon verjetno ne bi mogel pravočasno najti označenih kot na zamotanem zemljišču, čeprav je imel dobre vodnike. In tudi če bi Genovese prispel na koti, bi bilo prepozno, kajti Italijani so kmalu pospravili bojišče v ribniški dolini in se umaknili na izhodišča. Pri medsebojnem radijskem pogovoru med Genovesejem in Siliatom je poleg tega prišlo do nesporazuma. Zadnjega dela brzozavke, ki je Genoveseju ukazovala pohod na dve koti namreč ni mogel dešifrirati. Iz prvega dela depeše je spoznal, da je v nevarnosti 71. bataljon v ribniški dolini. Drugega dela pa, ki je nakazoval njegove naloge, ni mogel razvozlati. Zato je zahteval ponovnih pojasnil, ki jih pa ni dobil. Genovese si ni mogel pomagati. Bila je že noč, boj v ribniški dolini je potihnil. Tedaj je poslal Siliatu sporočilo naslednje vsebine: »Vse je na mestu. Nobenih novosti.« S tem pa ga je hudo polomil. Siliato je namreč njegovo sporočilo tolmačil v tem smislu, da je že dosegel dve koti, ki mu jih je bil določil za cilj v zadnjem ukazu. S tem je komandant italijanske grupacije tudi računal v planiranju boja za naslednji dan. Genovese torej z bataljonom ni bil tam, kot je Siliato mislil, da je. Tako je bataljon »Macerata« izpadel iz nadaljnjih kombinacij za uporabo v ponovljeni bitki 26. marca. Nesporazum dveh poveljnikov o dejanski poziciji bataljona »Macerata« 25. marca seveda ni imel nobenih posledic, saj se je bitka v dolini končala. Genovese zvečer ni imel navodil za akcijo. Zato je napravil najbolj pametno, kar je mogel. Ustavil se je in ukazal vojakom, naj postavijo zasilno taborišče za prenočitev. Vojaki so postavili straže, napravili nekoliko bunkerjev za puškomitraljezce, ki naj bi varovali tabor, se zavili v odeje in zaspali. Kraj, kjer se je bataljon utaboril, je bil oddaljen od Jelenovega žleba dober kilometer. Okolica je bila divja, levo so se dvigale kamnite rebri proti Mali beli steni, ki je visoka čez 1000 metrov. Povsod

gozd, zemljišče je bilo težko prehodno, polno skal in vdorov ter vrtač. Če bi se vojaška enota zabila v to skalovje in se organizirala za obrambo, bi jo bilo težko vreči s položajev, tako imenitno je bilo zemljišče za obrambni boj. Cesta se je tu vila kakih 900 metrov visoko. (Jelenov žleb je na koti 939.) Bila je hladna marčevska noč in nič kaj prikladna za prenočevanje na prostem.

Bataljon je ponoči zadela še ena nezgoda. Radiotelegrafist je namreč bil izgubil zvezo s centrom v Ribnici. Vso noč si je prizadeval, da bi jo vzpostavil, a vse je bilo zaman. Podpolkovnik Genovese je zahteval, naj se napaka na aparatu popravi ali pa naj se ukrene vse, kar je potrebno, da bi se povezali s Siliatom. Vsa prizadevanja pa so ostala jalova. Bataljon je tako izpadel iz stvarne sestave Silliatove bojne skupine in je postal samostojna enota. Genovese je bil brez ideje za nadaljevanje akcije. S tem so na italijanske načrte začele vplivati nepredvidene okoliščine, neodvisne od človeške volje, kar se v vojnah pogosto dogaja. Ko se je zdanilo, se je bataljon »Macerata« pripravil na pohod. Genovese je bil namreč v kaj neugodnem položaju. Zveze s Siliatom ni bilo. Bal se je, da s samostojnimi odločitvami ne bi pokvaril načrta poveljnika italijanske skupine. Za danes, tj. 26. marca, Genovese ni poznal bojnega načrta polkovnika Siliata. Zdelo se mu je najbolj primerno, da v taki situaciji nadaljuje pohod v smeri, ki mu je bila nakazana predhodnega dne. Odločil se je torej, da odkoraka najprej do dola, ki ga napravita dva vrhova Mala bela stena in Turen. Turen je visok 1253 metrov. Med obema vrhovoma vodi najboljša pot do zemljišča, ki mu ga je bil včeraj Siliato nakazal kot cilj. Bataljon se je razvrstil za pohod in poslal naprej patroljo ali manjšo enoto za zavarovanje kolone s čela. Za razvoj je bataljon porabil kar okoli kilometer ceste, če je korakal v dveh redih in glede na številno tovarno živino, ki je prenašala težko orožje in stvari za oskrbo. Komaj je predhodniška patrolja dosegla ovinek, ki zelo ostro zavija okoli Male bele stene, so italijanski vojaki zagledali pred seboj majhno skupino partizanov, ki so se brezbrizno pomikali proti njim. Italijani so nemudoma poglobili in oddali nekoliko streliv. Hkrati pa so v zaledje na poveljniško mesto poslali poročilo, da so pred njimi partizani neznane moči. Kdo so bili partizani, ki so naleteli na predhodnico italijanskega bataljona »Macerata« in katerim enotam so pripadali?

Milovan Šaranović ne bi bil dober komandant, če se ne glede na pojasnjevanje političnih aktivistov in partizanskih komandantov ne bi bil odločil, da neodvisno od njih poizve od samih Italijanov, kaj nameravajo storiti naslednji dan. V štabu dolenske operativne cone so tedaj bili tudi aktivisti ribniško-velikolaškega okrožja osvobodilne fronte in partijskega komiteja. Še preden je izdal ukaz o odhodu iz ribniške doline, je naročil aktivistom, naj bodo blizu štaba, da bi po potrebi priskočili na pomoč kot dobri poznavalci terena, če bo to potrebno. Potem je naprosil Matijo Maležiča, naj preskrbi dva spretna človeka, ki se bosta prikradla skozi italijanske vrste in poizvedela v Ribnici, kakšno je stanje pri sovražniku. Aktivista sta Italijane lepo ukanila. Po navodilih štaba Tomšičeve brigade sta se zvečer prebila v Gorenjo vas. Tam sta poiskala obveščevalca, ki pa so ga bili Italijani iz varnostnih razlogov premestili v Ribnico. Uporabljaljoč telefon sta se aktivista kljub temu povezala z obveščevalcem in izvedela natančne podatke o okrepitvah, ki so jih bili Italijani dobili popoldne in o njihovih namerah, da bodo naslednji dan udarili z vseh strani in z vsemi sredstvi. Tako sta spretna aktivista domačina Franc Malešič in Franc Marolt dobro opravila nalogo in sta prinesla v štab dolenske operativne cone dragocene podatke in neprijetne vesti o sovražniku v Ribnici. Ob odhodu so bili partizani tako dobro obveščeni o sovražnikovih namerah za naslednji dan in o njihovi moči.

Partizanske brigade so okoli 2. ure ponoči, dne 26. marca, sestavile dve koloni. Prva severozahodna, sestavljena iz Tomšičeve in Šercerjeve brigade naj bi se vzpela naravnost po strmih bregu na planoto Velike gore in nato nadaljevala pot skozi Jelenov žleb v Podpresko. Ta kolona pa se ni oblikovala tako kot je bilo ukazano,

ker se zaradi kratkega časa in težav pri prenosu povelj brigadi nista mogli pravočasno združiti. Tako sta vsaka po svoji poti ubrali isto smer. Tomšičeva je toliko zakasnila, da so se njeni zaščitni deli zjutraj, 26. marca, še nekoliko postreljali z Italijani, ki so že napadali. Vendar je v izredno hitrem maršu dosegla Veliko goro in hitela proti Jelenovemu žlebu, ne da bi se bila spotoma spopadla s sovražnikom. Jugovzhodno kolono sta sestavili Cankarjeva in Gubčeva brigada. Pohod naj bi se razvijal po Rudeževi poti, ki je edina peljala na Veliko goro. Najprej se je začela pomikati Cankarjeva brigada. Ko je šla mimo Rakitnice, se ji je priključila Gubčeva brigada. Rudeževa pot je pripomogla partizanom, da so lažje obvladovali vse težave nočnega pohoda. Nosili so namreč s seboj precej ranjencev, raznega orožja in opreme. Po tej poti so bili namenjeni potovati le do vlake, ki se od Rudeževe poti odcepi kmalu zatem, ko doseže najvišjo točko in ostro zavije na desno proti severozahodu. Vlaka je sprva zelo strma, nato pa se vključi h poti, ki pelje iz Grčaric proti Glažuti. Preden so začeli pohod, so poiskali dobrega vodnika domačina. To je bil Stane Kozina, ki ga je za to nalogo nagovoril Matija Maležič. Kozina se je javil komandantu Cankarjeve brigade Predragu Jevtiću, nakar se je oblikovala kolona tako, da je bila spredaj Cankarjeva, za njo pa Gubčeva brigada. Četa Cankarjeve brigade je bila v predhodnici. Pred njo je korakal komandant brigade in še nekateri iz štaba brigade in bataljona. Pred predhodnico, ki je pred sebe postavila desetino, sta hodila dva partizana in vodič Kozina. Za predhodniško četo je korakal štab dolenske operativne cone s komandantom in političnim komisarjem na čelu. Nadalje so tu bili štab Cankarjeve brigade in štab njegovega 1. bataljona. Cankarjeva se je razporedila tako, da je spredaj bil 1., za njim pa 2. in 3. bataljon. Prva dva sta bila pripravljena za boj, tretji pa je nosil ranjence. Gubčeva je razporedila svoje bataljone podobno kot Cankarjeva. Prvi bataljon na čelu je nosil ranjence, 2. in 3. pa sta bila pripravljena, da po potrebi posežeta v boj obenem pa sta bila odgovorna za varnost s hrbta. Opazimo lahko, da je bila razporeditev enot obeh brigad smiselna in tako urejena, da so bili ranjenci v sredini zavarovani pred nenadnim napadom in da sta bili brigadi sposobni sprejeti boj proti sovražniku, če bi se pojavil.

V hladni noči in ob slabi vidljivosti se je kolona le počasi pomikala po strmini navzgor. Borci so bili utrujeni, zaspani, nezadostno hranjeni. Bataljona, ki sta nosila ranjence, sta nekoliko zavirala tempo pohoda. Nič posebnega se ni dogajalo, saj je bil pohod kot vsi drugi, ki so jih partizani dan za dnem opravljali. Najprej jih je pot vodila proti jugu. Ko pa so dosegli višino nad 900 metrov, se je zasukala ostro proti severozahodu in kolona je prispela v položaj, ko je iz ribniške doline ni bilo več mogoče opaziti. Nato so potovali dalje po položnejšem delu poti. Tedaj je Šaranović po karti ugotovil, da so bili že prešli točko, kjer bi morali zaviti na levo proti Glažuti. Razjezil se je in poklical vodiča na odgovornost. Ta je bil namreč po svojem preudarku, ko je videl, kako partizani težko prenašajo ranjence, usmeril kolono po boljši a daljši poti. Šaranović se je moral s tem sprijazniti, čeprav ni skrival nezaupanja in rahlega začudenja. Po kratkem pohodu je vodič zavil s ceste po zelo strmi stezi. Tu je bil kraj imenovan Pri štirni. Tedaj je priskočil komandant notranjske operativne cone Ivan Kavčič-Nande in zahteval, naj se pohod nadaljuje po cesti, ker se mu je zdela strma steza popolnoma neprikladna za pohod pod obremenitvami, kot so jih bili naložili partizanom. Odšli so torej po cesti dalje proti Jelenovemu žlebu, naproti italijanskemu bataljonu »Macerata«, ne da bi bili slutili kako nevarnost. Nepričakovane okoliščine so torej prispevale k temu, da sta dve koloni, sovražna in partizanska, šli naravnost ena proti drugi. Okoli 9. ure so prišli do kraja, kjer cesta naglo zavije proti levi nato pa proti desni v podnožje gorskega hrbta, ki se imenuje Mala bela stena. Tu je Šaranović ukazal počivati, malo naprej, kjer so se belile primerne stene za položaj, pa je ukazal postaviti puškomitralješko patruljo v zasedo, ki naj bi budno pazila, kaj se spredaj pred kolono dogaja. To nalogo je Šaranović poveril Ivanu Ferležu, obveščevalcu Can-

Ivan Omerza-Johan, narodni heroj, je kot komandir čete drugega bataljona Cankarjeve brigade padel v Jelenovem žlebu

karjeve brigade, ki je izbral puškomitraljezca in dva pomočnika ter jih odpeljal do ovinka. Od tu je videl nekoliko spredaj kamnito gmoto, zelo pripravno za postavitev zasede. Ko jo je partizanom pokazal in jim povedal nalogo, se je začel vračati. Komaj je napravil nekaj korakov, mu je izza hrbta zdrdral strojnični rafal. Sprva je mislil kot vsi drugi, da je mitraljezcu rafal slučajno ušel. Toda že je priteknel eden od partizanov, ki je bil pri prvem rafalu ranjen in je sporočil, da so spredaj za ovinkom opazili italijanske vojake, ki so nanje streljali.

Potrebno je opisati zemljišče, kjer se je odigrala ena najbolj slavnih borb v zgodovini narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem. Kot smo že bili omenili, je na tem mestu cesta zelo ovinkasta. Najprej je potekala, gledano s strani, od koder so prihajali partizani, proti levi, nato je zavila proti desni in izginila izpred oči partizanov pod Malo belo steno. Ta drugi ovinek si moramo dobro zapomniti. Od tukaj se je namreč odpiral pogled precej daleč ob cesti na zemljišče, ki se je precej strmo dvigalo proti vrhu Male bele stene. Dober vojak bi lahko takoj spoznal, da je obvladoval položaj tisti, ki je bil na ovinku, in tisti, ki je zasedel vrh Male bele stene na koti 1080. Gorje četi, če bi jo bil sovražnik dobil tako pod seboj! Prav na tem mestu, le nekoliko bolj proti Jelenovemu žlebu, so Italijani prespali noč. Sedaj so oni obvladovali enega od važnih položajev na ovinku. Prav gotovo pa so tudi poznali taktičen pomen kote 1080, saj so jo lahko s ceste videli in do popolnosti ocenili njen pomen.

Nastal je položaj, ko sta se srečali dve koloni. To srečanje je bilo presenetljivo. Nihče ni tega pričakoval. Noben komandant ni poznal moči in razporeditve druge strani. Nikjer ni bilo podatkov ali oprijemljivih točk, ki bi nakazovali le približno sliko o razmerah, ki so jih slučajnosti nenadoma poklicale v stvarnost. To je bila situacija, iz katere se običajno razvije boj v srečanju, ki je eden najtežjih iz področja taktike. Pred poveljnika postavlja tak boj težke probleme, ko mora bliskovito ukrepati, ne da bi bil mogel na temelju realnih podatkov oceniti položaj. Obe koloni sta si bili enaki v tem, da sta bili razviti v pohodni koloni. Italijanski poveljnik je imel to prednost, da je bil gospodar ovinka, s katerega je mogel ugotoviti

viti, da se proti njemu ne pomika le majhna enota ampak nekaj močnejšega, čeprav ni imel pregleda nad celotno partizansko kolono. Nadalje je bil nad njim vrh Male bele stene, ki jo je videl in jo je imel tako rekoč po potrebi pri roki. Partizanski komandant pa je imel le eno prednost. Lahko je nemudoma ugotovil, da pred njim ne more biti majhna italijanska enota, saj se po tedanjem običaju nikoli ni mogla pojaviti na tako nevarnem gozdnatem zemljišču, pač pa mora to biti večja moč, da si je upala v gore. Tudi on je opazil vrh Male bele stene in takoj spoznal njeno taktično vrednost. Ker so bili v bližini vojaški poveljniki brigad in bataljonov ter načelniki štabov, je bilo to ugodno za kratek posvet. Šaranović se je nato hitro odločil, da bosta brigadi napadli Italijane. Ideja o akciji se je hitro izbistrila. Najprej je treba zaustaviti sovražni pohod po cesti, nato pa ga z manevrom s partizanskega desnega krila obkoliti. Najprej je ukazal komandantu Cankarjeve brigade, naj z dvema bataljonoma, ki ju je imel na voljo, zapre cesto in napade sovražnika. Komandant Jevtić je poslal desno od ceste 1. bataljona pod poveljstvom Dušana Švare-Duleta, na levo od ceste pa 2. bataljon pod poveljstvom Staneta Oberstarja-Milkota. Bataljona so okrepili z nekaterimi mitraljezci iz 3. bataljona. Nato so poslali po 2. bataljon Gubčeve brigade. Tudi njega so okrepili z nekaterimi mitraljezci iz drugih dveh bataljonov. Temu bataljonu so poverili nalogo, naj se v teku vzpne na Malo belo steno na koto 1080 in začne obkoljevalni manever z desnega krila. Sedaj so se bliskovito začeli odvijati dogodki.

Prvi bataljon Cankarjeve brigade je bil tako rekoč na položaju. Trenutno se je razvil v strelce desno od ceste in se že udaril z Italijani. Tudi komandant bataljona »Macerata« je namreč ukrepal. Ker ni poznal moči partizanske skupine, se je odločil, da v skladu z nalogami, ki jih je imel od Siliata, napravi prosto pot za nadaljevanje pohoda v namenjeno smer. Zato je ukazal verjetno četi, ki je bila spredaj, naj udari po cesti in levo od nje ter odrine ali prežene partizane. Desno od ceste namreč ni mogel. Tu je bila strma prepadna globel, ki je padala proti Glažuti in je bila smrtno nevarna za tistega, ki bi se v njo zvalil. Italijanska četa je torej udarila po cesti in severno od nje. Tu je bila že razvita 1. četa 1. bataljona Cankarjeve. Najprej je bil spopad med tema dvema enotama. Cankarjevci so imeli idealna kritja in so v srditem prvem spopadu vzdržali. To je omogočilo, da sta se razvili v desno proti severu tudi drugi dve četi. Ko so Italijani začutili, da streljajo nanje tudi severneje od angažirane čete, so bili prisiljeni poslati tudi proti njim nekaj vojakov. Ko se je 1. bataljon razvil za boj, so se že postopoma pred njimi pojavljali italijanski vojaki. Boj je postajal vedno bolj vroč. Še vedno je bil na 1. četo 1. bataljona največji pritisk, kajti Italijani so hoteli tu na vsak način prodreti.

Drugi bataljon Cankarjeve brigade se zaradi prepadne globeli na svoji levi strani ni mogel razviti za boj. Zato je šel nazaj in se nato spustil po strmini. Razlog za to tiči tudi v tem, da je bil takoj spočetka izpostavljen sovražnikovemu ognju, kajti z italijanskih pozicij je bilo pobočje, ki se je spuščalo ob globeli proti Glažuti, vidno.

Medtem se je 2. bataljon Gubčeve brigade nenavadno hitro pripravil za boj. Gubčeva brigada je imela tedaj na voljo le ta bataljon. Prvi je namreč nosil in varoval ranjence, tretji pa je bil na začetju partizanske kolone in je imel vlogo zaščitnice, saj je bila v razmerah, ko so slutili, da bodo Italijani v dolini ponovno napadli, prepotrebna. Bataljon je pod poveljstvom komandanta Petra Brajovića hitro krenil v naznačeno smer. Ideja o obkoljevalnem manevru je prežemala vse poveljnike, saj so jo hitro razumeli in smotrno izvajali. Drugi bataljon je prihrumel mimo 1. bataljona Cankarjeve in se začel vzpenjati po težkem terenu proti koti 1080. Bali so se, da bodo Italijani, ki so bili bliže tej točki, gubčevce prehiteli. Začela se je dirka za vrh. Kdor bo prvi gori, bo gospodar položaja. Še nekoliko dremavi gubčevci so sami precenili taktično vrednost skalovitega vrha. Dobro so vedeli, da včasih naglica pri zasedanju položajev zaleže več kot pa še tako krvav boj. Tudi italijanski komandant

Bolničarka Majda Silc, narodni heroj, nudi prvo pomoč ranjenemu borcu v Jelenovem žlebu

je sprevidel, da se dogodki na bojišču razvijajo zanj neugodno. Spredaj je naletel na močan odpor in ni mogel prodreti. Ko pa se je fronta s prihodom čet Cankarjevega bataljona vedno bolj širila proti severu in je grozila, da se mu bo približala celo izza hrbta, je nemudoma ukazal zasesti koto 1080. Verjetno je to nalogo poveril četi. Tako so se tudi italijanski vojaki vsuli proti vrhu Male bele stene. Gubčev bataljon je hitel, kolikor je le mogel. Borci so imeli orožje pripravljeno za strel. Poveljniki so bodrili tiste borce, ki so omagovali in zaostajali. Tisti, ki so bili slabotnejši in so trenutno omagali, so si nekoliko oddahnili, nato pa so lovili svoje bojne tovariše. Nihče ni hotel zaostati. Zemljišče je bilo sila nepripravno za gibanje. Večkrat so morali preplezati velike skale in se otepati nadležnega vejevja, ki jih je grabilo in vleklo nazaj. Veliki napori v tej dirki so bili uspešni. Bataljon je prihitel na vrh le nekoliko pred Italijani in takoj začel streljati. Sedaj je imel sovražne vojake pod seboj, imel je dobre zaklone in dobro preglednost. Levo krilo Gubčevega bataljona se je naslonilo in povežalo z desnim krilom Cankarjevega bataljona. Najprej se je razvila 1. četa 2. bataljona Gubčeve brigade, zraven nje druga in naprej tretja. Slednja je prišla že tako daleč za hrbet italijanskemu bataljonu, da je z ognjem obvladovala cesto. Tako je bila pot proti Jelenovemu žlebu za sovražni bataljon zaprta.

Z razvojem partizanskih bataljonov pa Italijani še niso bili popolnoma obkoljeni. Partizani so zasedli le nekako tri četrtine obkoljevalnega obroča, medtem ko je bila ena četrtina še nezasedena. Tod je vodila smer proti Glažuti. Tu je nastala rešilna praznina za obkoljene Italijane, ki se spóčetka niso niti zavedali težkega položaja, v katerega so padli. Zadnjo četrtino obkolitvenega obroča bi moral pravzaprav zasesti 2. bataljon Cankarjeve brigade. Zakaj tega ni storil? Ko so mu deljevali nalogo, partizanski komandanti še niso poznali natančno položaja. Drugemu bataljonu je bila torej poverjena le obča naloga, razviti se levo od poti in

udariti na Italijane. Toda položaji bataljona so postali zelo razvlečeni. V strnjeni vrsti, kot sta bila postavljena 1. bataljon Cankarjeve in 2. bataljon Gubčeve brigade, bi bataljon ne mogel zapreti niti polovice fronte, ki se mu je ponudila sama od sebe. Komandant bataljona verjetno tudi med bojem ni mogel dobiti nobenega sporočila niti ukaza komandanta Šaranovića. Boj je bil tako srdit in akcija tako intenzivna, da so se celo vsi komandanti vpletli vanj. Komandantu bataljona je bilo torej dano na voljo, da sam presoja in ukrepa. Komandant 2. bataljona Cankarjeve brigade je torej zasedel toliko frontne linije, kolikor mu je to dopuščala moč njegove enote. V smeri proti Glažuti je tako ostala nezasedena odprtina.

Vrnimo se sedaj k 1. bataljonu Cankarjeve brigade. Prva četa, ki se je razvila neposredno desno od poti, je prestregla najhujše italijanske napade. Italijani so imeli v začetku premoč in so se ostro zaganjali v partizansko četo. Njihovi položaji so bili nekoliko višji od partizanskih, vendar ne preveč. Preden je četni komandir Andrej Cetinski-Lev razvil četo, je pustil na cesti puškomitraljezca, da bi bil tudi ta odsek zavarovan. Ko pa so poveljniki iz dolenske operativne cone opravili vse potrebno za boj, so se tudi sami postavili na položaje. Bili so posebno dobro oboroženi. Nekateri so imeli že brzostrelke in to je bilo pomembno posebno na odseku ob cesti. Sem so prihiteli komandant Šaranović, Viktor Avbelj, komandant Cankarjeve Jevtić in še nekateri drugi. Ob cesti so našli vzpetino in jo zasedli. Imeli so dober pregled nad bojiščem. Priključil se jim je še Janko Sekirnik-Simon, ki je bil oborožen z brzostrelko. Cesta je tako bila pod močnim ognjem. Kdor bi hotel steči po njej, bi ga pokosilo avtomatsko orožje, če pa bi ušel, bi zdrsnil v globel. Prvi četi Cankarjeve brigade je povzročal velike preglavice sovražni mitraljezec, ki se je zagozdil med skale, od koder so ga pregnali le s težavo. Italijani so jurišali večkrat. Četa se je nekoliko umaknila, nato pa se je pognala v protinapad in ponovno zasedla prejšnje položaje. Sovražnik je v boju uporabljal zlasti bombe, tako da so bili borci ranjeni večinoma od njihovih drobcev. Takih ranjencev je bilo veliko, toda vsi so ostali na bojišču in nadaljevali boj. Italijanski pritisk na četo pa je postal slabši, ker so morali zasedati položaje pred tistimi partizanskimi četami, ki so se razvijale severno od ceste in obkoljevale. Ko je drugi bataljon Gubčeve brigade zasedel dominantni greben, je postal položaj pri 1. četi znosnejši.

Partizansko bojno črto bi sedaj takole označili. Na levem krilu južno od ceste je bil 2. bataljon Cankarjeve brigade. Segel je do dna globeli in še nekoliko dlje in je imel razmeroma zelo raztegnjeno fronto. Desno od njega in severno od ceste je bil 1. bataljon Cankarjeve brigade. Zapiral je cesto in se frontalno spopadel s sovražnikom. Na desnem krilu, kjer se je povezal z gubčevci, je obvladoval položaje, ki so bili nad italijanskimi. Tu je bataljon skupaj z gubčevci odločilno posegel v boj. Čisto na desnem krilu se je razvil 2. bataljon Gubčeve brigade, ki je segal s skrajno četo do ceste in jo zapiral. Obvladoval je skupaj z desnim krilom 1. bataljona Cankarjeve brigade najvažnejše, ključne položaje bojišča. Skupaj z desnim krilom Cankarjevega 1. bataljona je bil na glavni smeri napada. Italijanskemu komandantu je sedaj že postalo jasno, da je deloma obkoljen. Kaj naj sedaj stori? Ako bi se umaknil v smeri Glažute, kjer je bila še prosta pot, bi se rešil, čeprav bi imel precejšnje izgube, kajti umikati bi se moral po gozdovih. S tem bi zapustil položaje, ki so mu bili odrejeni v italijanski operaciji in morda bi to bila velika škoda za uspeh boja. Za to varianto se seveda splošno ni mogel odločiti. Drug izhod je bil poraziti partizane. Odločil se je, da bo z vsemi silami poskusil vreči partizane z grebena Male bele stene, kar mu bo omogočilo izboljšati svoj položaj in pregnati celo partizansko skupino v gozdove. Zato so bili sovražni napadi na 2. bataljon Gubčeve brigade in desno krilo Cankarjeve najbolj siloviti. Boj se ni odvijal kot na lahko prehodnem zemljišču. Vojaki so se tukaj dobro skrili za skalami in debli in oprezovali. Če so opazili na nasprotni strani kake premike, so usmerili tja ogenj iz mitraljezov in lahkih ter težkih minometov. Boj se je torej bil od moža do moža, od skupinice do skupinice. Podpolkovnik Genovese je po boju opisal komandantu

divizije »Macerata« generalu Cesarettiju, kako je potekala akcija. Uporniška formacija je nanj začela streljati s severne, zahodne in vzhodne smeri. Hkrati so se partizani začeli približevati njegovim četam. Partizanske sile je ocenil na približno 1500 mož, ki so hkrati streljali iz 20 različnih avtomatskih orožij, »s pomočjo tromblonov pa so z ročnimi bombami čedalje bolj precizno in intenzivno obmetavali naše čete; bombe so onesposobile nekoliko naših avtomatskih orožij in izločile iz boja strelske skupine«.

Genovese je navedbe o moči partizanske skupine v napadu so seveda popolnoma pretirane. V boj proti italijanskemu bataljonu so se zapletli le trije partizanski bataljoni, ki so po krvavih bojih v Suhi krajini in pred Ribnico številčno zelo oslabili. Proti bataljonu »Macerata« se je borilo le kakih 360 borcev obeh brigad. V razmerju z močjo italijanskega bataljona, ki je imel 480 mož, je bilo številčno razmerje 1:1,3 v italijansko korist! Tabela nam prikazuje resnične odnose v moči obeh skupin v boju:

	Partizani	Italijani	Razmerje
število	360	480	1:1,3
težki mitraljezi	6	12	1:2
puškomitraljezi	18	24	1:1,3
težki minometi	—	2	—

Iz teh podatkov lahko spoznamo, da so Italijani imeli popolno premoč. Partizani tudi niso imeli tromblonov za metanje bomb. To so opravile spretne partizanske roke, ki so moč in spretnost razvile s trdim delom. Natančnost, s katero so partizani metali bombe, pa so si pridobili z ljudskim športnim udejstvovanjem v mladostnih letih, ko so namesto bomb uporabljali kamenje. Najhujši je bil pritisk na sovražne čete z zahoda, kjer je bil 2. bataljon Gubčeve brigade. Poveljnik Genovese ga je takole ocenil v že omenjenem poročilu, ko je povedal, da »je bilo zaradi divjega napada močnejših nasprotnikovih sil s severa (desno krilo 1. bataljona Cankarjeve in levo krilo 2. bataljona Gubčeve brigade, op. L. A.), z vzhoda (levo krilo 1. bataljona in 2. bataljon Cankarjeve brigade, op. L. A.) in posebej z zahoda (2. bataljon Gubčeve brigade, op. L. A.) potrebno s pogostnimi protinapadi zmanjšati sovražnikov pritisk« ...

Sprva proti 1. četi 1. bataljona Cankarjeve brigade usmerjene ostre napade so Italijani začeli prenašati na partizane, ki so naskakovali s severa in zahoda. Tukaj je bil ključni položaj bojišča. Toda partizani so vse sovražne napade odbili in se vedno bolj približevali sovražnikovim odpornim točkam, ki so jih sestavljale skupine vojakov, ki so imele vsaj po en puškomitraljez, ali težki mitraljez in minomet. Takemu gnezdju so se partizani približali s treh strani in so spotoma dobro izkoristili kritja, ki jih je bilo obilo. Ko so natančno določili, kje je sovražnikov izvir ognja, je najbližji borec po navodilih soborcev vrgel bombo, nakar je sledil juriš in partizani so zaplenili avtomatsko orožje ali pa ga nevtralizirali. Tako so z vseh strani pritiskali borci in borke in uničevali sovražno skupino za skupino. Ne moremo reči, da so Italijani imeli podrejeno vlogo. Krčevito so se branili. Ogenj je bil silovit. V smeri proti Jelenovemu žlebu, kjer je bila na pohodu Tomšičeva brigada, se je slišalo eno samo bobnenje eksplozij in drdranje mitralješkega ognja. Ogenj je še bolj podžigal partizane za boj. Na pomolu je bila velika zmaga. Nešteto je opisov o junaških podvigih borcev in bork Cankarjeve in Gubčeve brigade. Nihče ni hotel zaostajati, nihče se ni hotel odpovedati udeležbi v boju. Celotno ranjeni partizani so vztrajali na frontni liniji. Ko pa se je ta linija vedno bolj pomikala v sovražnikove položaje, so partizani našli vse več mrtvih sovražnih vojakov in oficirjev. Zaplenjeno orožje so takoj uporabljali in ognjena moč je pri njih nepre-

stano naraščala, medtem ko je pri italijanskem bataljonu pojemala. Po kaki uri in pol boja je prišlo do odločitve. Oba bataljona desno od ceste in na grebenu sta se pomaknila že globoko v sovražnikove položaje. Prvi bataljon Cankarjeve brigade je postopoma zavzel linijo, ki so jo prej držali sovražni vojaki, in z nje se jim je odkril pogled v središče sovražnikovega obrambnega sistema. Tam je že vladala velika zmešnjava. Vojaki, ki so jih bili potisnili s severnih in zahodnih linij, so se tu zbirali, da bi se rešili. Tedaj je imel Cankarjev bataljon odlične cilje. Potem so se začeli z vseh položajev vsipati italijanski vojaki proti cesti. Njihova obrambna linija na pobočju pred partizanskima bataljonoma je bila prebita. Sovražne vojske je zajela panika, ko so čutili, da za hrbtom napadajo partizani. V dolini, pri 2. bataljonu Cankarjeve brigade in okoli globeli pa je ogenj postajal vse bolj živ. Italijanski komandant si je na vse mogoče načine prizadeval ustaviti beg. Ko pa je spoznal, da je to nemogoče, se je odločil za umik. Toda v katero smer naj se obrne? Sodeč po ognju je bila edina smer, kjer še ni bilo čutiti partizanov, južna smer, ki pa je vodila po najbolj nemogočem terenu. To so bile razdrapane strmine posute z velikimi skalami, trnje in gosto grmičevje je onemogočalo hitro gibanje. Toda boljše poti ni bilo. Pri odločitvi so mu pomagali vojaki sami. Kot plaz so se vsuli izpred fronte partizanskih bataljonov. Nič več niso mogli vzdržati. Vsako kljubovanje na položaju je pomenilo smrt. Ko so sovražni vojaki popustili in jih tudi kriki oficirjev niso mogli zadržati, se je začelo splošno razsulo fronte. Vojaki so brezglavo zapuščali položaje in se začeli vsipati v smeri, ki so jo sami instinktivno ocenili kot rešilno — proti jugu. Na begu so mnogi pritekli pred 1. bataljon Cankarjeve brigade in pred strelce na cesti. Tu je bil pravi pokol. Partizani so streljali v goste skupine živih teles in smrt je imela tu bogato žetev. Tisti pa, ki so uspeli ubežati na tem mestu, so padli ali pa se zvalili v globel, se poškodovali ali ubili, ali pa so jih pokosile puške 2. bataljona Cankarjeve brigade. Proti jugu, kjer ni bilo partizanov, so se vlekli ostanki prej tako mogočnega bataljona. Mnogi vojaki so se poskrili v grmovju, nekatere so našli partizani, nekateri, ki so bili ranjeni, pa so ostali in umrli. Od Jelenovega žleba proti Grčaricam je bila dolga sled strahotnega poraza in množične tragedije. Z vojaki so bežali tudi oficirji, ki so ostali živi. Komandant podpolkovnik Genovese je bil med njimi. Njegovemu radio-telegrafistu se je v zadnjem trenutku nasmehnila sreča. Kot po čudežu je nenadoma vzpostavil zvezo s Siliatovim štabom in po ukazu svojega poveljnika oddal brzojavko, ki je bila obupen klic na pomoč: »Od bataljona ‚Macerata‘, poveljstvu grupacije črnih srajc, SOS SOS.« Genovese v zmedenosti ni navedel, kje je bataljon. Ko je razbita truma italijanskih vojakov prispela v Glažuto, je hitro nadaljevala pot in prispela med 16. in 17. uro v Grčarice. Tako se je končala znamenita bitka v Jelenovem žlebu.

Podpolkovnik Genovese je bil iz Grčaric hitro v Kočevju. Takoj je podal poročilo, ki odseva zmedenost. V njem je pohvalil oficirje, ki so se zelo dobro zadržali. Nato presoja partizanske izgube in pravi, da je padlo več kot 300 partizanov. Lastnih izgub ta dan še ne pozna. Pod vtisom strašnega poraza pretirava tudi v tej oceni in pravi, da je mrtvih in ranjenih, ki so jih pustili na bojišču, ter pogrešanih okoli 250 vojakov. Mrtvih oficirjev in ranjenih, ki jih niso rešili, je po njegovem mnenju bilo sedem, eden pa je pogrešan. Prvi vtis o izgubah je torej bil naslednji: 258 mrtvih, nerešenih, ranjenih in pogrešanih ter 96 ranjenih in rešenih. Ker pa partizani niso organizirali gonjenja, kot je v takih primerih nujno in koristno, se je Italijanom posrečilo tistega in naslednjega dne rešiti še mnogo vojakov. Končne izgube bataljona so bile 106 mrtvih in 102 ranjena. Dolenjska operativna cona ni organizirala gonjenja iz več vzrokov. Za to ni bilo več na voljo svežih enot. Tretji bataljon Gubčeve brigade bi bil sicer to zlahka opravil, toda moral je varovati kolono, da je ne bi presenetili, saj razmere na bojišču v ribniški dolini in na Veliki gori ta dan partizanom niso bile znane. Naslednji razlog je bil, da so bili borci, ki so z Italijani opravili, zelo utrujeni pa še plena bogato bojišče je bilo treba pospra-

viti. Nadalje je potrebno potrditi, da partizani načeloma tedaj niso dobro poznali vseh koristnih posledic gonjenja. Če so zasledovali poraženega sovražnika, so ponavadi šli nekoliko časa za njim. Organiziranega in dolgotrajnega zasledovanja pa se niso lotevali. Komandant cone tudi ni poslal v zasledovanje bataljona Tomšičeve brigade, ki je po boju prispel pod poveljstvom Ivana Kovačiča-Efenke na bojišče. Ko se je namreč začel boj pri Jelenovem žlebu, je bila Tomšičeva brigada oddaljena od Jelenovega žleba kaka dva kilometra. Komandant brigade je poslal Efenkov bataljon na pomoč, če bi ga Gubčeva in Cankarjeva brigada potrebovali. Tako je bila akcija pri Jelenovem žlebu prekinjena, le posamezni partizani in deli 2. bataljona brigade so še nekoliko časa lovili zaostale sovražne vojake in oficirje in jih uničevali.

Z zbiranjem in pospravljanjem plena je bilo veliko dela. Tisto orožje, ki je ostalo na glavnem bojišču, je bilo lahko pobrati. Toda bežeči italijanski vojaki so odmetavali orožje tudi v gozdovih in ga skrivali po raznih grapah in vrtačah. Vsega plena ni bilo mogoče zbrati in organizirano razdeliti. Mnogi partizani so se namreč že med bojem oskrbeli z orožjem in opremo. Nekateri novinci s Primorskega, ki še niso bili dolgo v partizanih, so bili pred bitko še vedno neoboroženi, vendar so se udeležili boja. Tolkli so se z bombami, dokler niso zaplenili pravega orožja, da so z njim nadaljevali boj. Zato ni mogoče natančno ugotoviti, koliko orožja je bilo zaplenjenega. Na bojišču je po italijanskih poročilih ostalo 190 pušk, 12 puškomitraljezov, sedem težkih mitraljezov, težki minomet s 50 minami in drugi bojni pripomočki. Mnogo je bilo streliva. Šaranović je v znanem poročilu o bojih slovenskih brigad navedel, da so partizani zaplenili oba težka minometa in še enega nepopolnega (Italijani so imeli le dva težka minometa, op. L. A.), osem težkih mitraljezov, 10 puškomitraljezov, več kot 150 pušk, mnogo bomb, dve radijski postaji in mnogo raznovrstne opreme. Vsekakor je bilo plena toliko, da sta se brigadi dobro oborožili in da so mnogi dobili obleke in razno opremo.

Brigadi sta imeli štiri mrtve in okoli 20 ranjenih. V partizanskem taboru je vladalo veliko veselje nad doseženo zmago. Borci so se nasmejani gibali po bojišču in se čudili svojemu uspehu. Še nikoli niso videli toliko mrtvih na enem mestu. Zbirali so opremo, mnogi so se kar na bojišču preoblekli, kazali so si priborjene pištole in drugo orožje ter malenkosti, ki so jih dobili pri mrtvih vojakih. Toda pri mnogih partizanih so se ob pogledu na številne sovražnikove žrtve zganila čustva sočutja.

Sedaj je potrebno poiskati še vojsko polkovnika Siliata, ki je ta dan zjutraj s petimi bataljoni napadla prazne partizanske položaje. Italijani so od nekega partizanskega dezerterja zvedeli, da so se partizani ponoči umaknili v gozdove na Veliko goro. Polkovnik Siliato je tedaj presodil, da je nastopila prav tista situacija, ki si jo je želel doseči z bojem tega jutra. Ukazal je nadaljevati napredovanje po pobočjih Velike gore v upanju, da bosta dva bataljona v zasedi na vrhu planote izpolnila pričakovanja. Toda vse se je odvijalo drugače. Njegove čete so le počasi napredovale v gozdovih. Ob 11. uri je dobil sporočilo o zagati bataljona »Macerata«. A ni odnehal. Misleč, da je Genovese na točki, ki mu jo je bil določil 25. marca, je hitel proti njemu in mu ukazal, naj vztraja in čaka na pomoč. Vse dosegljive bataljone je usmeril proti točki, kjer naj bi domnevno Genovese bil v nevarnosti. Vsi njegovi ukazi in ukrepi so torej temeljili na napačnih domnevah. Njegovi bataljoni so zašli v gozdovih, izgubljali so medsebojno povezavo in na Veliki gori je nastala zmešnjava. Popoldne je zvedel od divizije »Macerata« za poraz Genovesejevega bataljona. Ustavil je operacijo in ukazal četam, naj napredujejo v smeri proti Jelenovemu žlebu reševati, kar se rešiti še da. Zvečer je v bližino bojišča v Jelenovem žlebu prišel 51. bataljon divizije »Cacciatori delle Alpi«, ki pa je prenočil kakih 10 minut hoda oddaljen od Male bele stene, ker se ponoči ni upal nadaljevati po-hoda. Šele drugo jutro je našel prizorišče včerajšnjega boja. Vsa italijanska akcija se je torej popolnoma izjalovila.

Popoldne ob 17. uri sta Gubčeva in Cankarjeva brigada odšli z bojišča in zvečer prispeli v Podpresko in Drago. Boj pri Jelenovem žlebu je postal legendaren v zgodovini naše narodnoosvobodilne vojne. Zgodovina ga ceni, ker je zmagala številčno in po oborožitvi slabša partizanska skupina. Jelenov žleb pa spričo uporabljene taktike presega ozke domače okvire in se uvršča med znamenite boje v srečanju, kjer je uspelo nasprotnika obkoliti in ga premagati. Sedaj so nam dobro znani vsi podatki tega edinstvenega spopada, zato je Jelenov žleb še večji in pomembnejši. Partizanski bataljoni so tedaj visoko presegali taktično in moralno vrednost sovražnikovih enot. Nadkriljevali so jih v vsem. V Jelenovem žlebu se je izkazala njihova moralna moč in taktična veščina.

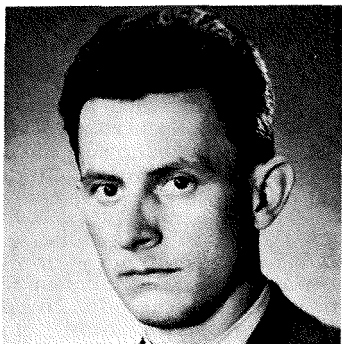
Mojster

Ana Galè

*Skoz steklo gledam v sivi labirint,
kjer stroj pri stroju črni drob prevrača,
kjer vije se med valji konopnena kača
in kot neumna se vrtijo med vreteni krila.*

*Čuj mojster,
menda sem tvoj svet vzljubila.
Orjaški stroji in ljudje pokriti s prahom
so mi postali do poslednjega domači.
Ne vem, kaj v njih me pravzaprav privlači,
da spet se vračam in jih znova gledam.
Primerjam tvojim jih besedam.*

*Ko z računalom greš med stolpici
iz vreten,
ko božaš sukane lanene niti,
ko znaš na sleherno vprašanje govoriti,
spoštljivo nesem k svojim ustom prst:
da ga ne zmoti moja nova brst.*

Ob
prazniku

Osvobodilni boj Ane Galè

žena **Milan Dolgan**

Čeprav je res, da je bil narodnoosvobodilni boj nekaj kolektivnega, pa so ga vendarle borci doživljali tudi osebno. Pri nekaterih je bil lastni, osebni profil boja bolj poudarjen kot pri drugih. Taka osebnost je bila gotovo Ana Galè, ki je bila učiteljica, delavka in umetnica.

Prikazali bomo življenje in pomen Ane Galè, to je njen osvobodilni boj, ki obsega predvojno obdobje (rojena leta 1909) in narodnoosvobodilno obdobje od začetka pa dokler ni padla, to je 8. januarja 1944. Naslov »osvobodilni boj« nam torej pomeni narodnoosvobodilni boj, a tudi na splošno — človeško osvobojevanje, revolucionarno prizadevanje.

Ker je Ana Galè vključevala v skupni boj v precejšnji meri osebne značilnosti, pomeni, da ni bila enovita, preprosta, nekomplificirana osebnost. Ana Galè ni taka idealna revolucionarna osebnost. Vendar se je v začetnem obdobju NOB izčistila, tako da je postajala zavesten pripadnik skupnosti.

Po drugi strani pa je prav komplicirana, a nedvomno pozitivna osebnost Ane Galè zanimiva tudi za današnji čas, za nove generacije, ki si morajo priboriti pravi pogled na svet večkrat skozi zapleteno goščavje sodobnega življenja. Boj Ane Galè se namreč ni končal z njeno smrtjo, njena osebnost in delo izžarevata močne sile v našo prihodnost.

*

Ana je bila doma v Grosupljem, v bajti, ki ji je pripadalo malo zemlje, oče je bil kretničar. Bila je peti otrok, peta hči, potem se je rodil še brat. Ko so malo odrasli in se šolali in so se pridružile tegobe prve svetovne vojne in velikega državnega prevrata, se je družina s težavo prebijala.

Leta 1913, komaj štiriletno, so Ano starši izročili v Ljubljano stricu in teti, ki sta ostala brez otrok. Pripadala sta premožnejšemu meščanskemu sloju v Ljubljani. Okolje je bilo liberalistično, to je svobodomiselno v meščanskem smislu, kar je bila velika razlika glede na strogo versko, iz kmetstva izvirajočo miselnost doma v Grosupljem.

Ana je ostala v Ljubljani osem let (1921). Občutljivi otrok je čutil vzgojni prepad med domom in novim domom. Zmeraj bolj je videla samo pot nazaj. Kasneje piše Ana v povesti Peto kolo: *Posneli so mi prirodnost. S tem v zvezi, čeprav čisto nagonska je njena zgodnja odločitev za izrazito meščanski poklic: Nekoč je prišlo do razgovora, kaj bom. V prvem hipu se mi je misel pognala v vas, daljno in zapuščeno. Tam v šoli z majhnimi okenci je našla mnogo umazane dece. Temle umiti umazanost z ličk, da se bo videlo zdravje, to bi bila slast!* Teti odločitev ni bila po volji in je Ano odpustila.

Kakšna razlika: iz svobodne, mestne gimnazije in privatnega okolja preide Ana za tri leta v samostansko šolo in prvi dve leti v samostanski internat! Najprej v Kočevju, nato v Ljubljani. Bila pa je zadovoljna, da spet pripada domu. Od leta 1924 do leta 1928 je obiskovala ljubljansko učiteljsišče in se je dnevno vozila z vlakom od doma.

Mesto, Ljubljana, je Ani za vse življenje vtisnilo pečat. Rada je imela Ljubljano, počutila se je domače v nji. Tudi liberalistično okolje in vzgoja sta zapustila v mla-

dem dekletu sledove. Ana se je na primer uprla vabilu, naj ostane za vedno v samostanu. Ko je obiskovala učiteljsiše, je lahko čutila svobodnost. Sploh pa je bilo vse življenje pretreseno od državnih in družbenih nemirov, zlasti od oktobrske revolucije.

Sošolka dr. Iva Šegula pravi, da je bila Ana Galè politično osveščena in da je glede razumevanja družbenih problemov nadkriljevala ves razred. Njen zunanji videz je bil skromen, strog, proletarski... Katere so bile takratne družbene sile, kako je bila Ana politično razgledana, kako je bila revolucionarna, a tudi kako je politiko zasmehovala, kaže na primer tale Anin ohranjeni pismeni poziv sošolkam:

Narod! Dvigni oči, poglej zarjo, ki je zažarela kot predhodnica velikega dne republike. Vrzi s sebe verige suženjstva — razrednikovega, vzrasti v žlehtnobi v kipeči zrak. Proč z monarhijo!! Proč s kraljem, ki nas je zamenjal z drugim idealom in se lotil trgovine z monopolom — mesto da vlada svojemu genialnemu narodu. Živela republika! V najbližji bodočnosti nam bo naš veliki filozof prosvetitelj Galeči (to je Ana Galè, opomba pisca) ovenčal čela z lovorom svobode. Za ta veliki dan je potrebna zastava. Ker smo pometali vse zaklade privilegiranih stanov v morje Kravje doline, bomo zbrali zanjo denar. Jutri ob pol 11. uri v veliki pavzi bo »ofer«. Vsak mučenec nacionalgardist naj prinese svoj dar (minimum 5 par), da ga položi na oltar ljubljene domovine III. letnika. Bum!!! Vsak nacionalgardist naj se tukaj podpiše s svojo srčno krvjo, ki sme imeti precej sorodnosti z grafitom ali tinto.

Takrat kot Ana sta bila na učiteljsču na primer tudi Edvard Kardelj in France Kimovec. Edvard Kardelj se spominja (članek Po petindvajsetih letih, Delo 1959), da so se združevali takrat sicer različno usmerjeni dijaki v izrazito levi, samostojni organizaciji, ker se niso hoteli priključiti vladajočim meščanskim strankam oziroma njihovim mladinskim odsekom. Imeli so tudi ilegalni marksistični krožek. Kardelj kritizira partijo, ker razpoloženja mladine ni izkoristila in je zaradi svoje tedanje prakticistične usmerjenosti pustila to organizacijo v nemar.

Da Ana ni bila politično aktivnejša in organizirana, je treba mogoče pripisati še majhni udeležbi žensk v političnem delu. Naj bo tako ali drugače, ohranjeni dokumenti pričajo, da se je Ana posvečala predvsem umetniški aktivnosti. Umetnost jo je privlačevala že veliko prej (igranje, deklamiranje, balet, glasba). Na učiteljsču je Anino umetniško delovanje prilagojeno njenim težkim življenjskim razmeram. Ukvarja se predvsem z risanjem in z literaturo. V Anini umetniški zagnanosti so bili prisotni, vendar ne v ospredju, tudi družbeni problemi. Kako samozavestna je bila, kaže zapisek sošolki iz začetka leta 1928:

Anica, zdi se mi, da bom enkrat storila nekaj velikega. Pred ruskimi barakami na Masarikovi cesti bo stal moj spomenik: visok steber, na katerem bo deklica, ki bo imela v rokah na pol pretrgano srce, na prsih pa luknjo... Da, nekaj velikega bom morala storiti v življenju.

Ana je risala duhovite karikature iz šolskega življenja. Risala je portrete mladih ljudi svojega časa; z risbo se je izražala slikovito in enkratno, iz nje veje zrelost in razumevanje.

Ana je pisala poezijo in prozo. Poleg manjših kompozicij se je z uspehom lotila tudi večjih. Zložila je sonetni venec v trubadurskem slogu. Potem je podobno idejnost izrazila epsko: to je povest v verzih Trubadurski spevi. Samo deloma je ohranjena Anina povest v prozi Praproška roža. Nanaša se na gradič Praproče pri Grosupljem. Naj omenim, da je bil tu doma pisatelj Louis Adamič. V tej Anini prozi se izraža sila ljubezni in moč nekdanjih, a tudi sedanjih socialnih razlik. Veliko kasneje, v vojni, se Anino življenje usodno poveže z rodbino Adamičevih, to je s Prapročami.

Anino literarno ustvarjanje v tem času je bilo dokaj plodno in marsikaj še do danes ni izgubilo svežine in literarne vrednosti.

Ana je imela tudi organizacijsko sposobnost; urejala je literarni list, najprej z naslovom »Deteljica«, nato »Mlada Zora«.

Bližajoči se konec šolanja (1928) je pred Ano ponovno postavil vprašanje poklica. Ali naj se odloči za umetnost, za poklic gledališke igralka? Odločitev za učiteljski poklic je bila morda pogojena tudi z zavestjo, da ima različne sposobnosti in darove in da učitelj mora imeti več sposobnosti. Učiteljski poklic je v precejšnji meri tudi politični poklic.

Leto dni je zaman čakala na učiteljski dekret; nato je službovala od leta 1929 do leta 1936 v St. Juriju (zdaj Podtabor), dobro uro hoda od Grosupljega. Potem so jo namestili v Leskovcu pri Krškem, nato leta 1939 v Sevnico, kjer je prevzela pouk v takrat ustanovljenem oddelku za duševno prizadete otroke.

Ljudje, med katerimi je Ana službovala, niso slutili in opazili, kaj se skriva v srcu odlične učiteljice in požrtvovalne prosvetne delavke. Kot pedagog je imela

Ana Galè, učiteljica, pesnica, delavka in aktivistka

zaradi svoje izvirnosti težave, a tudi uspehe. Imela je vzorne nastope, objavljala je pedagoške članke. Večkrat je režirala, igrala, vsestransko pripravljala razne prireditve za otroke in odrasle. Otroke je učila ročnih del. Zavzemala se je za spolno vzgojo mladine, ker je kritizirala nemoralo nekaterih duhovnikov, ker se je zavzemala za enakopravnost žena. Ana je izstopala tudi iz ozke učiteljske sredine, in sicer v smeri k ljudstvu. Seveda je bila zaradi naprednih teženj sumljiva sploh vsakemu režimu.

Kot kaže, se je Ana dobro razumela s pisateljem Finžgarjem, urednikom družinskega lista Mladika. Novi urednik Pogačnik pa je njene pesmi zavračal. Ana si je zabeležila njegovo zavrnitev pri 9 pesmih. Skoraj vse je objavljala v ženskem listu Vigred (60 pesmi, 20 spisov v prozi, nekaj risb). V Vigredi je prevladovala miselnost krščanskega socializma. Tu sta objavljala na primer tudi Bogomir Magajna in Venceslav Winkler.

Mislím, da je v vsem predvojnem času Ana boljša v prozi kot v poeziji. Poezija je omejena na liriko. Izpoveduje osebno čustveno stisko, izraža pa tudi upanje na prenovitev. Svoje priložnostne pesmi je imenovala »raglje« in jih je v tem času strogo ločila od osebnih, vendar bo najbrž raziskava pokazala njihovo znatno vrednost.

V prozi je kritično, skoraj tendenčno, a vendar slikovito obravnavala vzgojne in ljubezenske odnose. Ocenjevalka prof. Berta Golob vidi v Aninem delu literarno samoniklost, pripovedni talent, »zanimiv primer domače avtobiografije«, odrezavo odločnost, »premišljeno izbiro jezikovnih sredstev«. Ana pa nikakor ni bila zadovoljna s svojimi literarnimi dosežki.

Ko je službovala v Leskovcu pri Krškem in v Sevnici, se je Ana sprijateljila z ljudsko pesnico, kmetico Ančko Salmič. Salmičeva je že pred vojno samozaložniško izdala zbirko pesmi in je bila odločna pesniška delavka. Ana ji je pri izdaji pomagala in jo likovno opremila. Značilno je, da je izobrazbenka iskreno cenila ljudsko pesnico. Priznavala je Salmičevi to, česar sama, čeprav intelektualka, ni dosegala družbeno odmevnost. Salmičeva je tudi v izgnanstvu v Šleziji pesnikovala in je seveda zastopana v današnjih pesniških antologijah iz časa NOB.

*

Medtem ko je bila Ana na začetkih literarnega in tudi prosvetnega delovanja predvsem estetsko usmerjena, je z bližajočo se vojno stopila v ospredje družbena in politična dejavnost. S tem se je že pripravljala velik preobrat v njenem življenju in umetnosti.

Ana se je popolnoma zavedala, da je zaradi fašizma v nevarnosti obstoj slovenskega naroda in obstoj jugoslovanske države. Dotlej ji je bila Jugoslavija morda dvomljiva vrednota, zdaj pa ji je pomenila veliko. Kot učiteljica in javna delavka se je čutila odgovorno in skrivno, da je bila slovenska in državna zavest na splošno šibka. Poslušajmo odlomek Aninega govora iz tega časa:

Deklè, naše Posavje boleha. Kakor gobavost se širi bolezen nezaupanja v lastni narod in v lastno državo. Človeka boli srce, ko posluša našega kmeta s hribov, ki je nasedel lažem tujega agenta in se vnema za tujca in bi mirne duše zamenjal ali prodal prostost in ime in kri... Kadarkoli slišiš na naši zemlji nečastno govoriti našega človeka, se oglasi... Povej mu, da bo tuji narod, ki mu v mislih izdajalsko služi, utonil v krvi nedolžnih in bo z mečem pokončan. Deklè, čitaj zgodovino in povej gobavcem, da so bili naši pradedje borci, grče, velikani, ker so se ohranili na križišču tokov samogoltnih rodov.

Ana je začela delovati v deklških krožkih in govorila je v gospodinjskih tečajih. Vsebinska je bila: življenjska usmeritev deklet, družbeni položaj delovne žene, analiza vzgoje. Na podlagi sociološkega študija in s pomočjo lastnih spoznanj je zasnovala svoj odločni in celoviti pogled na družbo in ga s pomočjo velikih pedagoških in psiholoških izkušenj uspešno razglašala.

Črne slutnje so se uresničile. Fašistični okupatorji so razbili Jugoslavijo, popolnoma ogrozili slovenstvo, narodna in državna obramba je zelo hitro odpovedala. V Sevnici za slovenske učitelje ni bilo več prihodnosti.

Ana je bila strašno prizadeta in razočarana. Vendar ni klonila. Neustrašeno je zahtevala od Nemcev, da bi obiskala in obdarila prve slovenske zapornike. Ob podpisu učiteljstva je odločno napisala, da je Slovenka. Bolečina zaradi ponižane domovine jo je pognala na negotovo, uporniško, revolucionarno pot.

Prvi korak je bil, da sta s sestro Minko, tudi učiteljico, zapustili Sevnico in odšli v Grosuplje, domov k očetu. Tako je Ana ostala v domovini, saj bi bila lahko doživela usodo pregnanke. Drugi korak je bil, da se je v Grosupljem zaposlila kot navadna delavka v tovarni Motvoz in platno in da si ni prizadevala, da bi bila od Italijanov in slovenskih italijanskih podreptnikov nastavljena kot učiteljica. V tovarni je ostala do konca.

Tretji korak je bil, da je Ana takoj stoddstotno negativno ocenila politiko slovenskega klerikalnega vodstva, to je politiko pajdašenja z Italijani (kasneje z Nemci). Svoje zveze s klerikalnim vodstvom je takoj popolnoma pretrgala. Zdelo se je torej, da je ostala sama in da je izgubila vse pozicije, ki jih je imela prej na prosvetnem in kulturnem področju. Gotovo je oblastem postala skrajno sumljiva.

Toda Ana ni ostala sama. Njena glavna opora in glavno prijateljstvo v vsem času vojne je bila najbrž tovarišica Minka Marinčič, po domače Šimenca, doma iz Gatine pri Grosupljem, delavka v tovarni Motvoz in platno. To prijateljstvo je Ani dajalo življenjskega zagona. Marinčičeva — izredno odločna, odkrita, pogumna, človeška. *Ti si tako pošteno surova*, ji je dejala Ana. Zavestno se je vezala na delavce, saj jo je marsikateri izobraženec razočaral. Mož Marinčičeve je bil komunist in je ženo opozoril na Ano. Marinčičeva še zdaj zna Anino pesem, nastalo ob odhodu moža v partizane.

Marinčičeva se spominja, da je Ano vprašala: »Bila si krščanska socialistka, kako da si prestopila v ta tabor?« Ana: *Jaz sem ista, kot sem bila. Če se je firma motila, jaz se nisem. Jaz sem gruntala: za narod, za poštenje, ne za hlapčevstvo, mislila sem, da v veri to učijo, pa je bilo vse gnilo.*

Se bolj daljnosežna je tale Anina izjava: *Veš, tak bog, kot ga farji malajo, tacga ne poznam. Moj bog je par poštenih ljudi skupaj, da nekaj dobrega in poštenega naredijo, to je moj bog.* Vendar Marinčičeva pravilno ugotavlja: »Kljub temu, da je bila za svobodo in za komunizem, je bila globoko verna, poštena.«

Seveda se je Ana takoj navdušila za Osvobodilno fronto in za narodnoosvobodilni boj. Njene napredne vzgojne in sociološke raziskave ter v njej tleča revolucionarnost pa so jo res približevali komunizmu. Ana je postala predsednica SPŽZ za Grosuplje in okrožje. S tem v zvezi se je seznanila in sodelovala tudi s politično delavko, skoraj deset let mlajšo Maro Rupena-Osolnikovo.

Tovarišica Mara dandanes takole označuje Ano: »Častivredna Ana Galè je bila izredno pošten in sposoben človek... zavedna in ponosna učiteljica... Njene pesmi in pripovedke se mi, tako kot vam, zdijo neprecenljive vrednosti za naš mladi rod.« Žal pa glavni politični voditelji in sodelavci Ane Galè med NOB doslej še niso povedali konkretnih stvari o Aninem delovanju in o Anini usodi.

Pozimi 1941/42 je Ana organizirala gospodinjski tečaj v Podtaboru. Nagovorila je dve dekleti v tovarni, da sta po vaseh zbrali prijave. Sama je poskrbela za gospodinjske učiteljice. Predavatelj zdravstvene vzgoje je bil Boris Jagodič, študent medicine,

Ivan Seljak-Čopič: Iz krvave setve so pognale korenine svobode ...

doma iz Celja, zdaj bojevit aktivist Osvobodilne fronte v Grosupljem. Ana je govorila o položaju deklet in žena v vojni in v osvobodilnem boju, o posebnih nalogah zaradi beguncev, o odporu do okupatorja, proti ljubimkanju s tujimi vojaki in kakršnekoli sodelovanju z njimi, o vzgoji, posebej o narodnostni vzgoji. V Podtaboru se je Ana opirala na mizarja Janeza Zakrajška, ki je bil znan aktivist, vodil je ciklostilno tehniko, pred leti je Ani pomagal izdelovati kulise — in na kuharico Debela-kovo, pri kateri je Ana včasih stanovala.

Podoben tečaj je verjetno organizirala v Žalni in še kje. Imela je tudi samostojne sestanke in govore, zelo odkrite, kajti ni se bala za svoje življenje. Kot rečeno se je Ana opirala na trdno sociološko znanje, a tudi na lastna prepričanja in na bojevito narodnostno čustvo. Tako kot je v šolskem in vzgojnem delu jasno razpoznavala

osrednje, človeške, nujne naloge in se ni izgubljala na stranpoteh, tako je zdaj stvarno razumevala in pojasnjevala zapleteno kolesje družbenega in svetovnega dogajanja.

O slovenskem hlapčevstvu si je Ana zapisala: *Nismo vprašali — kako se bomo vladali, ampak kdo nam bo vladal... So vprašanja, ki jih bo rešila samo revolucija.*

O aktualnih vzgojnih nalogah: *Pojutrišnjem bo morda dom, pa kjerkoli bo ta dom, edini koticček, kjer bomo samo natihoma še smeli govoriti po slovensko... Ko boš učila, delaj kakor se ti zdi prav — vendar tako, da bo otrokom nepozabno lep spomin na ta uk... Napak smo delali. Za vse smo se brigali. Dom pa ni dajal nikake nacionalne vzgoje, dom pa ni bil prav nič slovenski. Zato se je čez noč toliko sesulo... Vsaka mati bi se morala globoko zavedati, da je dala otroka narodu, državi, družbi.*

Spoznajte, da je slabovzgojeni Slovan še vedno več kot dresirani Nemec.

Ana kritiza tako pretirane emancipacijske ženske ideje kot tudi cerkvene nazore o odnosu med fanti in dekleti. *Deklè, samovzgoja! Skrbi samo za svojo dobroto. Ne mislim slabotne popustljivosti, mislim na junaško, veliko dobroto... Zidaj na lastne temelje. Vedno se izprašaj: Je to pošteno? Če ni, odkloni, če ti najboljši prijatelj servira; če je pošteno, priznaj, četudi je prinesel nasprotnik. Bodi jasno-gleda, neustrašna, vedno objektivna in dobra...*

Ana torej svetuje ženam samostojnost. Zdi se, da to ni boleča samostojnost-samota po vzoru njenega lastnega življenja, ampak samostojnost-preizkušnost, ki je važna odlika posameznih članov vsake demokratične, napredne organizacije. Povzdigujoč osebno človekovo vrednost in izgrajenost, Ana javno kake organizacije ne omenja. Po njenem se človek lahko nasloni na boga in vero, vendar na osebnega boga, osebno vero. Ob neki priliki je dejala: *Žena ima vero v srcu.* Ana se ne zapleta v filozofska protislovja, čeprav jih pozna. Ve, da bistra slovenska žena v praktičnem življenju protislovja z lahkoto razrešuje. Tako so Anine ideje politično-praktični in ženski odraz resničnega življenja in položaja na Slovenskem.

Ves osebni in družbeni vzpon spremlja tudi vzpon Aninega umetniškega ustvarjanja. Iz tega časa je na primer Anina risba matere z otrokom; iz te slike seva presunljiva milina in skladnost, nedopovedljiva lepota, popolno razumevanje in iskreno pozitivno vrednotenje človeškega življenja. Ana doživlja skladnost svoje osebnosti s človeško skupnostjo in z njenimi življenjskimi potrebami.

Skoda, da je veliko Aninega izgubljenega. Upajmo, da se še kaj najde. Najlepše stvari pa je Ana razdajala v pomoči ljudem, v agitaciji za upor in odpor, ne da bi skrbelo za svojo slavo in povišanje in niti za svojo ohranitev. Vendar je Ana svoje literarno delo cenila in ga želela ohraniti, tako da je rokopise malo pred smrtjo zakopala v kleti v domači hiši.

V Anini poeziji je nova moč in sposobnost voditelja; v njej je borbenost, človečnost.

Precejšnji del Anine poezije pa obravnava motiviko tovarne. Samostojno doživeti tovarno, spoznavanja industrijskega življenja, proletarska miselnost in problematika upravljanja in odločanja v tovarni — to je bila zanimiva snov. Na lastni koži se je prepričevala o socialnih problemih in o napovedani socialni revoluciji. Seveda je pomenila tovarniška motivika za tisti čas korak proč od najbolj žgoče zahteve, ki je bila — boj. Toda Ana je imela sredi proletarskega okolja pogled uprt tudi v mirno, delovno prihodnost.

Sedanost je bila strašna prav zaradi pojava belogardizma, domobranstva, zaradi stopnjujoče se bratomorne vojne. Domobranci so začeli Ano oblegati in snubiti, naj svoje sposobnosti prenese k njim. Bolelo jih je med drugim, da je Anin brat Jože nastopal v partizanskem gledališču in partizanski propagandi. Ana se je udeležila zbora jugoslovanskih žena v Dobrničju.

Kar vse se je dogajalo z Ano konec leta 1943, je presegalo meje človeške vzdržljivosti. Ana je na zasliševanjih vzdržala v obsodbi narodnega izdajstva. Zato si je razločno napovedovala, da jo bodo ubili. Zakaj se ni umaknila, dokler je bil čas? Vendar se je skladalo z njenim naukom: *Treba je žene, ki ne bo bežala z doma v času zmede, ampak bo na pragu branila.*

Pred dvema letoma je bežala pred Nemci, zdaj pred svojimi, to je Slovenci, ni hotela bežati. Njo aktivistko so ubili domači ljudje, domobranci, v vasi Zalag nad Skofljico.

Zdaj počivajo njeni posmrtni ostanki v Grosupljem. Podrobnosti njene smrti so popisane v knjigah »Sveti Urh« in »Slovenke v narodnoosvobodilnem boju«.

*

Kaj pomeni Ana Galè danes?

Kot pedagogu so se mi večkrat utrnila takale vprašanja: Kakšni so mladi ljudje, naše nove generacije? Ali so dobro človeško in politično vzgojeni? Kaj bi se zgodilo,

če bi nastopila kaka kriza? Če bi na primer primanjkovalo hrane? Bi bili človeški, požrtvovalni, razumevajoči, tovariški — ali pa bi grobo posegali po sili, goljufiji, privilegijih? In kaj če bi bila v nevarnosti domovina? Bi jo branili, bi zapostavili osebne interese, določene duhovne in materialne dobrine — ali pa bi se udingjali tujcu, na tihem ali odkrito izdajali narod in državo in socializem?

Kadar sem si postavljala takšna vprašanja, je vstajala pred mano veličina Ana Galè, njena nezlomljiva volja, človečnost in patriotizem. Vse, kar je delala, je bilo lepo, tudi njeno življenje je bilo lepota, umetnost.

Skoraj pred petnajstimi leti sem se začel ukvarjati z Ano Galè in njeno po obsegu skromno, po vrednosti bogato zapuščino. Rokopis Anine knjige proze in poezije skupaj z mojim uvodom je potem obšel razne slovenske založbe, a ni bilo uspeha. Tudi pri občini Grosuplje in pri Pedagoški akademiji v Ljubljani ni bilo uspeha. Ni pa še dolgo, ko je izšlo nekaj Aninih pesmi v zbirki »Partizanska ljudska pesem«, ki jo je uredil Crtomir Šinkovec.

Poslej skoraj nisem več upal, da bi s pomočjo kakšne slovenske založbe objavil knjigo iz Anine zapuščine. Zato sem se pred letom dni odločil in izdal knjigo v samozaložbi. Doživela je lep, presenetljiv uspeh.

Mraz

Ana Galè

*V tovarni je mrzlo
kot v barskih meglah,
še misel se mi ne pogreje.
On z rožo se vozi po belih cestah
in rdečim se ljubicam smeje.*

Želja

Ana Galè

*Kadar bo konec vseh strašnih dni
in se bo zemlja v svobodi bleščala,
vrni se k meni samo za hip,
da ti bom roke krvave oprala.*

Zveza kmečkih fantov in deklet in udeležba v NOV

Ivan Nemec

Gradivo

Spomini

V tem kratkem pisanju bi rad prikazal pot organizacije Kmečkih fantov in deklet v NOV. Prikazal bi rad v kratkem orisu njen nastanek, razvoj in neposreden prehod, po zasedbi Slovenije leta 1941, v OF in NOV. Mislim, da bi moralo ime te organizacije prav zavoljo tega ostati v častnem spominu. Tudi v zgodovinskih zapisih ji je treba dati pravo ime.

Zvezo kmečkih fantov in deklet je povezovalo približno 240 društev, od teh jih je bilo okoli 120 zelo delavnih, druga so bila manj aktivna, nekatera društva pa so tudi zaspala. Šest društev v Beli krajini je oblast prepovedala oziroma razpustila, 14 društev v lendavskem območju niso dovolili ustanoviti. Društva so imela povprečno od 40 do 200 članov.

Prvi zametki Društev kmečkih fantov in deklet segajo v leta 1922 in 1923, saj je bila Zveza društev kmečkih fantov in deklet ustanovljena leta 1924 in je imela sedež v Ljubljani. Kdo je dal pobudo za ustanavljanje teh društev? Bržkone se ne bi preveč motili, če bi rekli, da tedanje gospodarske, socialne in zlasti kulturne razmere na vasi. Zavoljo tega so ta društva nastala iz nekakšne nuje, bila so izraz odpora proti tedanjim družbenim razmeram. Slovenski kmečki človek je v tedanjih razmerah, kljub svoji pridnosti, prenašal le revščino in nevoljo, zlasti pa je bila mladina na vasi na dnu lestvice zapostavljanja in zapuščenosti. Iz teh razlogov se je najbolj zdravo jedro slovenske vasi uprlo in se lotilo samopomoči, da bi se s pomočjo prosvete in kulture dvignilo in usposobilo za nadaljnje prizadevanje v boju za pravičnejše življenje.

Nastanek teh društev je bil torej resnično upor proti vsemu navedenemu, upor zoper zaostalost, proti krivičnim družbenim razmeram, upor, ki je imel splošna svoja torišča dela na prosvetnem in kulturnem območju. Kmečke množice so se hotele znebiti strašne ekonomske tlake, ki je bila odpravljena le na papirju, praktično pa je ostala na hrbtih slovenskega kmečkega človeka. Ob tem naj navedem samo lasten primer. Imeli smo 4,5 hektara zemlje, od tega okoli 1,30 hektara njiv. Na tem majhnem posestvu smo redili 8 glav goveje živine, 16 prašičev, po 60 kur in ne vem koliko zajcev. Pridelali smo po 15 stotov pšenice, 20 stotov drugih žit, po 20 polovnjakov sadjevca, 5 polovnjakov vina, pol vagona krompirja, 15 stotov koruze. Imeli smo tudi 14 dunajskih panjev. Kljub temu smo pasli hudo revščino. Garali smo od zore do mraka, a je nam od vsega ostalo bore malo. Kljub tolikšnemu pridelku in materialnemu bogastvu, pogostoma ni bilo pri hiši toliko denarja, da bi

si kupili sol, da ne govorim o sladkorju, ki ga pravzaprav nismo poznali. Z očetom sva imela po eno srajco za petek in po eno za svetek. Z velikimi težavami, boječ se rubeža, smo odplačevali davke. Toda za kulturne potrebe ni ostalo nič razen žeje in volje po kulturi, po svetlejšem in pravičnejšem. Zato smo se lotili samopomoči.

Začeli smo ustanavljati Društva kmečkih fantov in deklet širom po Sloveniji, ker nismo mogli več čakati na odrešenika kot nekoč sužnji. Bili smo prisiljeni vzeti usodo v svoje roke, zakaj tlaka v drugačni obliki, je z nezmanjšano težo ležala na naših hrbtih in se niti za las ni kam premaknila. In prav iz teh spon smo hoteli, hoteli in želeli smo, da bi naše delo dobilo veljavo. V to hotenje je prihajalo tudi od drugod neko novo in obetajoče upanje, ki je naše težnje podpiralo. Spominjam se sosedovega pripovedovanja, ki je bil na ruski fronti. Pripovedoval je, da so Rusi prišli k njim v strelske jarke in jim rekli: »Vi rabotnici, mi rabotnici, vi njet streljajet, mi njet. In res nismo. Če pa sem že moral, sem cev obračal v zrak.«

Človek je torej celo v strelskih jarkih našel človeka in se uprl nasilju. Na podoben način pa smo se z novimi mladinskimi organizacijami na vasi tudi mi upirali nasilju. Upirali smo se sicer brez pušk, toda stopili smo na lastno pot.

Tako smo ustanovili Društvo kmečkih fantov in deklet v Vidmu ob Ščavnici. Tako so ustanavljali društva tudi drugod. V Vidmu smo bili že na začetku deležni izobčenja, vendar smo društvo kljub temu ustanovili, ki je postalo v vsej srednji Prlekiji nosilec kulturnega in borbenežnega življenja za napredek. Ko smo pod vodstvom Bratka Krefta prvič nastopili z Linhartovim Matičkom, je bil to za nas pravi praznik zmage. Ta praznik sicer nam ni odpravil revščine, pokazal pa je, da si takšno zavrženo ljudstvo lahko le pomaga, če stopi na lastne noge. V sedemnajstih letih je Društvo kmečkih fantov in deklet v Vidmu ob Ščavnici ustanovilo knjižnico, dva tamburaška zbora, mešani pevski zbor, prav tako je dramatski krožek privabljal ljudi s svojimi prireditvami. Prirejali pa smo tudi razne prosvetne in gospodarske tečaje, tekme itd., toda za to delovanje društvo nikoli ni prejelo niti prebite pare. Kulise smo sproti delali iz papirja, vstopnina ni zadostovala niti za najnujnejše stroške. Nastopali smo kljub temu, saj je bila z nami globoka zavest poti v novo in nam sicer nejasno, toda boljše življenje.

Bratko Kreft nam je v tem zelo mnogo pomagal, saj se je udeleževal kot režiser, predavatelj in tudi mentor. Na tak in podoben način so delali tudi drugod. Nastajala so nova društva, nove delovne mladinske skupnosti, ki so bile usmerjene k novemu, boljšemu življenju. V okolje revščine ob polni kašči in polnem hlevu je prihajala luč oktobrske revolucije.

Za razumevanje teh trditev pa nekoliko pogledjmo v notranje življenje Zveze društev kmečkih fantov in deklet. Spoznajmo le njene ljudi in nam bo takoj jasno, zakaj smo po okupaciji leta 1941 šli naravnost v OF in v partizane. Prvi predsednik Zveze društev kmečkih fantov in deklet je bil Jože Blaž iz Tomačevega, ki je bil že od začetka sodelavec in somišljenik OF. Njen drugi predsednik je bil, če se ne motim, Stanko Tomšič, ki so ga belogardisti ubili na Turjaku. Tretji predsednik je bil Ivan Kronovšek, ki se je vključil v OF že leta 1941. Tajniki zveze so bili: dr. Janže Novak, prepovedovec, ki je prebil pet let v avstrijskem zaporu, dalje Jože Bradač, ki se je že v začetku vključil v OF, čeprav je bil stoodstotni invalid, dalje France Gerželj, ki po prepričanju sicer ni bil levičar, vendar je bil somišljenik OF, dalje dr. Viktor Maček, ki je bil pred vojno predsednik Kmečke prosvete, le-ta pa se je leta 1939 vključila v Zvezo delovnega ljudstva. V Zvezi je že od leta 1932 deloval dr. France Hočevar, član KP in član CK KPS. Večkrat je bil v Zvezi prvi tajnik in ves čas marljiv sodelavec. Tajnik Zveze je bil tudi naprednjak Vladimir Kreft, dalje Drago Košmrlj, član KP. V jeseni 1938 je postal prvi tajnik Zveze Ivan Nemeč po prepričanju komunist od leta 1934. Na tem mestu je ostal do okupacije.

Iz gornjega je razvidno, da je Zveza društev kmečkih fantov in deklet vedno bila v rokah napredno in revolucionarno usmerjenih ljudi. Da to dejstvo pouda-

rimo, naj navedemo še nekatere zanimive podatke. Stalni sodelavci in nekateri med njimi tudi člani glavnega odbora so bili med drugimi tudi: Milan Majcen, narodni heroj, Jože Danev, Mara Rupena-Osolnikova, Zora Rupena, Rezika Horvatič, ki je bila po okupaciji članica glavnega akcijskega odbora, dr. Srečko Goljar, dr. Igor Rozina, ki sem ga srečal med partizani v Savinjski dolini leta 1944. Prizadevni in zvesti sodelavci so bili: Pavla Potočnik iz Šentpavla, Ferdo Godina iz lendavskega območja, Drejčje Verbič z Vrhlike, Vinko Kristan, član KP, padel že leta 1941, Mira Tomšič-Svetina, članica KP, Stanko Koblar, član KP, Jože Petrič, član KP, Jožko Tomažič, vključen v OF v Bolfenku pri Središču, Lojzka Jarnovič-Kronovšek, ki je vedno izražala svoja napredna stremljenja. Tine Mastnak iz Dramelj je bil že leta 1941 ubit od Nemcev, Jakob Silc, vključen v OF v Grahovcu, Tomaž Godec iz Bohinjske Bistrice, član KP, Franc Sodja iz Češnjice, Ivan Bratko, član KP, ki je bil tudi predsednik »Brazde«, mladinskega društva v Ljubljani. Omeniti moramo tudi Milana Kožuha iz Škofje vasi pri Celju, ki je bil že pred vojno član SKOJ.

Ob širokem razmahu Društev kmečkih fantov in deklet, se je kmalu izkazalo, da ni dovolj za dobro organizacijsko povezavo samo Zveza, zato smo začeli ustanavljati podobore Zveze in pozneje okrožja. Ljubljansko okrožje je v zadnjem letu imelo naslednje odbornike: Drejčje Verbič, Ciril Vode, France Popit, Ivan Dovč, Tone Senk, Marija Pipan, Lojze Kušar in še nekateri. Vsi so bili levo usmerjeni, nekateri pa tudi člani KP.

V Celjskem okrožju so bili člani odbora: Ivan Ocvirk, Tine Mastnak, Milan Kožuh, Pavla Potočnik, Franc Kronovšek, ki so ga Nemci ustrelili že leta 1941, Marija Levar iz Šmartnega ob Dreti in še nekateri.

Odborniki ptujskega okrožja so bili: Jože Tomažič, Franc Šavora, Janže Toplak, Franc Holc, V. Plepelec, od leta 1940 pa tudi Jože Lacko in Nada Rajh iz ljutomerskega območja, ker tam še ni bilo samostojnega okrožja. Nada Rajh je padla v gestapovski ječi že leta 1941.

V Novomeškem okrožju so bili: Jože Petrič, Stanko Koblar, Franc Brulc, Franc Bradač, Mara in Zora Rupena, Bogdan Osolnik, Franc Potočar in še nekateri.

Belokranjsko okrožje je razpadlo, ko je oblast prepovedala in razpustila društva. Kot zelo marljivega na tem območju naj omenimo inž. Janeza Marentiča.

Tudi konjiško okrožje je razpadlo, čeprav je bilo v njem vključenih 611 kmečkih fantov in deklet. Po okupaciji so mnogi od njih našli pot v OF in partizane. Iz teh članov sem leta 1942 postavil tudi začasen okrožni odbor OF za konjiško področje.

Murskosoboško okrožje so pred okupacijo vodili: Štefan Kovač, predsednik, Sida Podlessek, Štefan Kuhar-Bojan, padel leta 1941, Štefan Kuhar, Mirko Bagar, Ernest Titan in še nekateri, pa sem pozabil njih imena.

Razen že navedenih so v Zvezi društev kmečkih fantov in deklet marljivo delovali še Lojze Šavora, Jože Šeligo, Lojze Kovač, zdaj zdravnik v Domžalah, Viktor Rozman, dobrovoljec, Stane Škrabar, Anton Novak, Jože Jankovič, Jože Udovič, Peter Janežič, Ada Deqval-Krivic, Franc Novak in Lojze Kušar iz Notranjih goric, Lojze Ule iz Cerknice, Tone Markovič z Rožičkega vrha, Franc Tavčar iz Šmartnega ob Savi, Tomaž Godec iz Bohinjske Bistrice.

Med najbolj marljive in prizadevne sodelavce Zveze društev kmečkih fantov in deklet, pa je šteti: Vinka Kristana, Milana Majcna, Draga Košmrlja, Lojzko Jarnovič, dr. Franca Hočevarja, Miro Tomšič-Svetina kot sodelavko »Grude«, Rezko Horvatičevo, Maro Rupena-Osolnikovo, Staneta Škrabarja, Jožeta Daneva, Štefana Kovača za Mursko Soboto, Ferda Godino za Lendavo, Ivana Ocvirka, Marijo Levarjevo in Milana Kožuha za Celje. Med najprizadevnejše lahko prištejemo še Janža Toplaka, Franca Holca, Franca Šavoro, dr. Bratka Krefta, Lojzeta Zadravca, Toneta Markoviča, Cirila Grada iz Beričevega, Ivana Dovča iz Šmartnega, Lojzeta Kušarja iz Notranjih goric itd. Pri naštevanju sem verjetno nehote marsikoga izpustil, saj

je doba prek treh desetletij marsikaj zbrisala iz spomina in potisnila v pozabo. Prizadeti naj mi oprostite.

Potrebno pa se mi zdi, da bi moral, če hočem biti pravičen, prišteti k marljivim delavcem nekatera društva v celoti. Sem sodi društvo iz Bizeljskega, Svete Planine, Beričevega, Šmartnega ob Savi, Mirne peči, Gotne vasi, Muhabera, Šentjanža, Cvena pri Ljutomeru, Središča ob Dravi, Bolfenka pri Središču, Jakoba v Slovenskih goricah, Juršincev pri Ptuju, Bohinjske Češnjice, Dupelj, Voglja, Vrhnike, Grahovega, Podhoste, Nemčavcev, Sebeborcev, Veneče in Adrijancev, Vidma ob Ščavnici, Očeslavcev, Dramelj, Šentjurja ob Taboru, Šentpavla, Škofje vasi, Velikega Obreža itd.

S tem naštevanjem bi rad pokazal ljudi, ki so vodili zvezo, okrožja in Društva kmečkih fantov in deklet, njihovo delavnost in požrtvovalnost. Težko bi bilo navesti in statistično prikazati ogromno delo, ki je bilo v okviru teh društev opravljeno od leta 1922 do leta 1941. Težko bi bilo naštetih vse dramske prireditve, število in nastope pevskih in tamburaških zborov, predavanj, tečajev za prosvetno delovanje, za kuharstvo in gospodinjstvo; koliko je bilo tekmovanj iz raznih kmečkih del, pa tudi iz kolesarstva in smučarstva. Koliko je bilo velikih kulturnih prireditev, s katerimi so društva segala daleč iz svojega kroga ter politično in kulturno napredno vplivala na miselnost ljudi na vasi. V tem je odigrala Zveza društev kmečkih fantov in deklet pomembno vlogo, ki je bila še pomembnejša kot priprava za nostop v najtežjem obdobju naše zgodovine. Zato je bil prestop po okupaciji v OF in partizane samo po sebi umeven. Zato lahko rečemo, da v naših vrstah ni bilo izdajalca. Podredili smo se klicu KPS in šli po njeni poti. Nihče ni okleval in se strašil žrtev.

Sredi maja 1941 sem se s pomočjo Ivana Bratka povezal z Borisom Kidričem, ki mi je sporočil, da me je IO OF izbral za člana Vrhovnega plenuma OF. Od tega dne dalje smo se lotili dela z novimi vzgibi. S kolesom sem obšel večino društev v tako imenovani Ljubljanski pokrajini ter propagiral vključevanje v OF ter odhod v partizane. Mnoga društva so se že pred mojim prihodom vključila v OF, vendar je prepričevalna beseda ugodno vplivala na že začeto delo. Ob tej priložnosti smo po društvi določili nove delegate za izredni občni zbor glavnega akcijskega odbora Zveze kmečkih fantov in deklet. Prav tako smo denar iz društvenih blagajn izročili OF, po konspiracijskih principih pa smo pripravili tudi tečaj o dialektičnem materializmu. Na področju Barja so mi pridno pomagali Anton Novak, Lojze Šavara in Jože Danev. Sam sem se udeleževal tudi sej Vrhovnega plenuma, zbiral in organiziral zbiranje narodnega davka itd.

V oktobru leta 1941 je Boris Kidrič predlagal, da bi se vsa mladina do 25. leta vključila v SKOJ. Sklenjeno je bilo, da se to takoj stori. Člani, stari nad 25 let, pa naj ostanejo v okviru Zveze naprej. Iz teh razlogov se je tudi kmalu nato ustanovil Akcijski glavni odbor Zveze kmečkih fantov in deklet, ki je imel svojo zasnovo že na prvem sestanku na Savi v maju 1941. Na tem sestanku so bili prisotni: Ivan Bratko, Ivan Dovč, Drejče Verbič in pisec teh vrstic. Franc Kronovšek, kljub temu da je bil povabljen, ni prišel, zato ga pozneje na podobne sestanke nismo več vabili. Akcijski glavni odbor se je prvič sestel konec oktobra v mojem stanovanju v Beethovnovi ulici 2. Na tem sestanku smo potrdili dotedanje delo in moje zastopstvo v Vrhovnem plenumu.

Kmalu po tem sestanku smo priredili dvodnevni tečaj o dialektičnem materializmu. Na tem tečaju je bil prisoten tudi Ferdo Godina, ki je bil medtem prišel iz Prekmurja. Prvi dan je bil tečaj v prostorih Zveze slovenskih zadrug, naslednji dan pa v stanovanju Antona Novaka v Trnovem. Predavala je Lidija Šentjurc in mnogi med tečajniki smo se tedaj prvič seznanili z dialektičnim materializmom.

Sredi decembra 1941 je bil sestanek pri Antonu Novaku v Trnovem, ki so se ga udeležili Boris Kidrič, Viktor Stopar, Ferdo Godina, Andrej Verbič in jaz. Med drugim je Kidrič povedal meni in Godini, da sva posej kandidata partije, medtem ko je Verbič že bil. Na tem sestanku je bil tudi imenovan Pokrajinski komite SKOJ

in sicer Viktor Stopar, Maks Nahlik in jaz, medtem ko je bil Godina določen za mladinskega aktivista na Notranjskem.

PK SKOJ se je ponovno sestel z Borisom Kidričem v hiši nekdanje vojno gostinske šole. Razpravljali smo o delu OF na ozemlju Ljubljanske pokrajine. 29. januarja 1942 pa je bil sestanek Akcijskega glavnega odbora Zveze društev kmečkih fantov in deklet v stanovanju Jožeta Daneva v Streliški ulici. Tedaj smo Kidriču izročili spomenico, podpisano od vseh članov odbora, v kateri je bilo poudarjeno, da Zveza smatra v teh težkih dneh KP za edino predstavnico slovenskega naroda, saj so se bili vsi drugi potuhnili ali pa so že postali sodelavci okupatorja. Odbor je izrazil globoko vero, da samo KP lahko popelje vse ljudstvo v boj za osvoboditev.

To je bil zadnji sestanek Zveze; pozneje se je ves akcijski glavni odbor znašel na delu na terenu in v partizanskih odredih. S tem smo tudi odločno potrdili vse sklepe in izpolnili svojo glavno nalogo in poslanstvo.

Ko sem pozneje, konec leta 1942 prišel kot posebni poverjenik IO OF in CK KPS na Štajersko, sem v Konjicah in v severovzhodni Sloveniji, postavil prvo organizacijo OF iz članov društev kmečkih fantov in deklet.

Ob koncu tega pisanja se moram dotakniti tudi zapisa Ferda Godine v 8/9 številki »Borca« za leto 1972. S tem ne mislim polemizirati, za resničnost podatkov pa naj navedem nekatere podrobnosti:

Pri Kronovšku sem bil tedaj z njim jaz, a ne Andrej Verbič. Ker ni hotel izročiti nekih podatkov, je Godina proti Kronovšku dokaj ostro nastopil. Za to dejanje je Kidrič v prisotnosti Vlada Krivica, izlil na moj račun precej ostrih besed. Dejal je, da v času širine OF uganjamo razredni boj in se naravnost smešimo. Opravičil sem se mu, češ da ni bilo tako hudo in da se je le slučajno zgodilo. Ferdo Godina to dejanje opisuje, kot da je Kidrič le na videz izrekel grajo, na robu ustnic pa da je v resnici izrekel pohvalo. Godina se je pri tem zmotil kar dvakrat — glede osebe in tudi glede skladja med grajo in hvalo. O tem bi verjetno lahko kaj povedal še živeči Krivic, saj sta oba s Kidričem odločno izražala negotovanje nad takim postopkom.

Tudi pisanje o meni v odnosu do Kronovška izzveni v nekem čudnem prizvoku. Kronovšek je med tajniki imel številne tovariše, s tem pa ni rečeno, da so bili to njegovi trabanti. Kronovšek res ni bil po prepričanju komunist, ni pa bil naš nasprotnik. Ko je v jeseni leta 1938 izrazil Antonu Novaku željo po novih močeh, mu je le-ta z Jankovičevo pomočjo pripeljal v Zvezo Ivana Bratka, Vesenjaka in Godino. Vedel je, da so levičarji, toda v njih je videl le nove sodelavce. Vinku Kristanu je pripomogel do službe poslovodje pri Kmetijski družbi v Novem mestu. Večkrat se je pohvalno izrazil o delu Mire Tomšič-Svetinove, posebno za njeno sodelovanje v »Grudi«.

Po mojem mnenju je bila vsa Zveza, vsi njeni sodelavci napredno usmerjeni, niti eden ni Zveze zapustil prisilno. V tem oziru bi bilo treba še marsikaj povedati, toda takšno pričevanje bi moralo biti prežeto z resnico, pripovedovati pa bi moral le dober poznavalec in brez osebnih not. Zavedam se, da tudi moj sestavek ni takšen, kakršen bi moral biti, vendar pri tem nisem gledal na ta ali oni obraz, temveč le na dejstva. Dejstvo iz vsega povedanega pa je, da je bila Zveza društev kmečkih fantov in deklet močna množična organizacija, ki zaradi svojega dela zasluži priznanje in spoštovanje, ne sme pa biti torišče za nobeno osebno pranje.

Gradivo **Na Loško dolino ne sije sonce**

Nadaljevanje

Spomini **Ferdo Godina**

in konec

VII

Ob tej novici so se pred menoj vrstile nič kaj razveseljive podobe iz Prekmurja, ki sem jih tam doživel leta 1941. Spet bom moral pod okupacijo Madžarov. Pot do Prekmurja bo težka, saj bom moral prekoračiti mejo med Italijo in Nemčijo na Savi ter mejo med Nemčijo in Madžarsko na Muri. Napočili so grenki trenutki zaradi ločitve od Zore, ki so jo zaradi nosečnosti poslali s Krima v Ljubljano. Po tolikšnem trpljenju in nevarnostih je bila najina ločitev zdaj še bolj trpka, kakor tista, ko sem šel pred meseci iz Ljubljane. Kako očuvati v teh težkih razmerah ne samo njo ampak tudi otroka. Oba sva vedela, da je zelo malo možnosti, da se bova še kdaj videla. Ob tolikih mrtvih je bilo mnogo možnosti, da premineš. Ni te več in kaj se pozna to v vrenju, pokončavanju in uničevanju. Tu vendar živi vsak svoje življenje, svoja usoda mu je najbližja. Svet iluzij je v človeku globok. Mogoče je bil v tistih časih še najgloblji, še najlepši, z največjo strastjo smo se ga oklepali. Seveda, če bomo ostali le živi. Da, če bomo ostali živi. Kdo bo sploh ostal živ? Koliko prijateljev, še pred kratkim polnih takih iluzij, gnije po gozdovih. Koliko jih gnije samo po Loški dolini in Loškem potoku.

Toda nič ne pomaga. Na pot nazaj v Prekmurje. In kaj si bodo mislili naša mati, ko bodo to zvedeli. Takoj se bo po vaseh šušljalo, ko se bom vrnil. Čemu svojega življenja nisem uravnaval tako, kakor so želeli naša mati. Čemu ne živim tako, kakor živi večina drugih ljudi. Vem, čisto natanko vem, da ne bodo rekli niti besede. Ob tej novici pa me bodo v mislih obsojali.

Odpravil sem se s kurirjem, ki je vzdrževal zvezo med Krimom in Pugledom pri Ljubljani. Pot naju je vodila ponoči čez Barje, ki so ga razsvetljevali reflektorji, nato pa prek ceste Ljubljana—Novo mesto in nato čez nizke hribe na Pugled pri Lipoglavu, na kurirsko postajo, ki so jo imenovali »Jožica«.

Vendar sem imel smolo. Prav tisto noč sta odšla čez Savo kurirja, edina, ki sta vzdrževala zvezo s Štajersko. To je bilo v začetku novembra 1942.

Ta dva kurirja sta bila Čort in Polk.* Vzdrževala sta zvezo s Štajersko vsakih deset dni. Savo sta prebredla nekje za Zalogom, kjer je bila reka najbolj plitva. A kljub temu sta jo bredla do pasu.

Zveza s Štajersko pa ni bila zato tako redka, ker je bila Sava težko prehodna, ampak zato, ker je bil prehod zelo nevaren. Na desnem, še bolj pa na levem bregu Save so bile nemške zasede.

* Ustna izjava Franca Zajca avtorju spominov.

Dnevi čakanja na TV »Jožica« so mi postajali dolgočasni. Trenje med aktivisti, kurirji in tistimi, ki so se zatekli v gozdove, je bilo kar mučno. V teh krajih roška ofenziva ni prečesala gozdov, zato ti ljudje niso pretrpeli najhujšega. Čutilo se je, da kolektiva nimajo kdove kako v čislih. Mnogo izmed njih je bilo domačinov in so si hrano nosili od doma, jo prikrivali, kar je povzročalo negodovanje.

Vodji TV »Jožica« nisem povedal, s kakšno nalogo grem na Štajersko. Ker nisem nikogar poznal, sem najrajši kje sameval in razmišljal. Največ seveda o Zori.

Bal sem se, če so jo na prehodu v mesto spoznali in ugotovili, da prihaja iz partizanov, saj so tudi njo iskali. Zelo mi je bilo težko.

Ne vem zakaj, ampak zaželel sem si, da bi pisal Borisu Kidriču. Čutil sem se osamljenega in nekaj sem vendar moral početi. Nekega takega bolj mračnega dne sem Kidriču-Petru med drugim pisal tole: »... Te dni boš dobil moj kratek dramski prispevek in prošnjo za različne gledališke pripomočke. S prispevkom naredi, kar ti je drago, glede pripomočkov pa prošnja sedaj ne velja. Silno me veseli, da ima CK KPS tako zaupanje vame in me pošilja na tako delo. Skušal se bom izkazati vrednega za tolikšno zaupanje. KP in OF slovenskega naroda stavljam na voljo svoje življenje. V prepričanju, da je čas, ko bomo skupno s Sovjeti uničili sovražnika, kratko odmerjen, Te pozdravljam z narodnim pozdravom: Smrt fašizmu — svobodo narodu!«*

To svojo obljubo, da stavljam na voljo življenje KP in OF, bi mi belogardisti čez kak dan ali dva skoraj izpolnili. 6. novembra 1942** je komandir TV »Jožica« zbiral prostovoljce, da bi šli čez Ljubljano poiskat nekega izdajalca, ki je stanoval v Zgornjem Kašlju in je bil delavec v papirnici v Vevčah. Ko so zbirali prostovoljce, sem tudi jaz stopil v vrsto, ki se je le počasi večala.

Še podnevi smo odrinili s Pugleda. V prvem mraku smo se pri Ljubljani sezuli in jo prebredli. Ko smo prišli v bližino hiše, kjer je izdajalec stanoval, nas je komandir razporedil. Dejal nam je, da ga moramo ujeti ali pa, če ga ne bomo mogli ujeti, naj strelja vsak vanj, če bo le mogel.

Meni je določil mesto v neki detelji. Legel sem, pripravil puško in v tistem krogu fantov okrog hiše sem napeto čakal.

Prvič sem dojel, da bom moral ubiti človeka, če bo prišel. Težko mi je bilo pri duši. Bil sem prepričan, saj tako so rekli na »Jožici«, da je izdajalec. Toda ubiti ga, to je bilo težko. Kolikokrat sem v svojih govorih navduševal druge, naj uničujejo okupatorje, Italijane, Madžare in tudi izdajalce. Vsi ti so krivi, da so nam vzeli svobodo, jezik in da delajo z nami kar hočejo. A zdaj sem prišel nenadoma sam na vrsto, da jih uničujem. Žal mi je bilo, da sem šel s fanti čez Ljubljano.

Zena izdajalca je začutila, da smo obkolili hišo. Prižgala je luč v podstrešni sobi, kar je bil dogovorjen znak, da je doma nevarnost. In moža tega večera ni bilo domov.

Oddahnil sem si, ko smo se zbrali in vračali. Toda tisti, ki so akcijo vodili, se niso hoteli vrniti na Pugled praznih rok. V Zgornjem Kašlju sta bila Bezljajeva fanta, po domače Bevkarjeva, za katera so vedeli, da sodelujeta z belogardisti. Odločili so se, da ju primemo. Nameravali so ju zaslišati in ju malo zastrašiti.

Pri Bevkarjevih smo hišo, ki stoji tesno med drugimi hišami v Zgornjem Kašlju, obkolili. Mitraljez so fantje postavili na križišču pred hišo. Mene je po razporeditvi doletela vloga, da grem z nekim tramvajarjem, z Gustlom Obersnelom-Zdenkom in Jožetom Predaličem v hišo, da nas domači ne bi poznali. Tramvajar je bil voznik tramvaja iz Ljubljane, Zdenko mesar pri Slamiču v Ljubljani, Jože Predalič pa je bil edini sin kmeta iz Repič in prvi dan v partizanih. Prvič je šel na akcijo in je tu padel.***

* Original pisma v arhivu CK KPS, op. avtorja spominov.

** Datum je na spominski plošči Jožetu Predaliču, ki je padel istega dne v akciji v Zgornjem Kašlju.

*** Ustne izjave vaščanov iz Zgornjega Kašlja.

Ko smo prišli k Bevkarjevim na dvorišče, so nas v hiši začutili. Luč so ugasnili. Vežna vrata so bila zaklenjena. Ko smo zahtevali, da nam jih naj odprejo, se niso oglasili, čeprav sem skozi okno opazil premikajoče se postave.

Naš komandir zadaj na cesti je dal povelje, da je treba v hišo priti s silo. Tramvajar se je zagnal v močna vrata, jaz sem pa potisnil puško v vrzel med vrati, ki je nastala pri sunku. Tramvajar se je zagnal drugič, jaz pa s puškinim kopitom dalje med vrata. Ropot je odmeval od sosednih hiš. Bevkarjevih fantov ni bilo doma, ker so bili že pri beli gardi. Bevkarjev oče je bil tudi belogardist. Imel je doma bombe in se je odločil, da se bo branil. Tako je s prvega nadstropja vrgel na dvorišče med nas prvo bombo, nato drugo in tretjo.

Tista, ki je eksplodirala zraven mene, me je zajela v plamen in me dvignila s tal. Ko sem potem padal, sem videl v neki čudni utrujenosti in naveličanosti visoko, zelo visoko na nebu zvezde. Imel sem občutek, da je zdaj z menoj konec, tisti konec življenja, o katerem sem od Prekmurja sem do Zgornjega Kašlja tolikokrat razmišljal. Torej, tako se umira.

So trenutki, ki jih doživi najbrž sleherni človek na svetu, trenutki, ki se nam nepozabno vtisnejo v spomin. Ponavadi so to nepomembni, smešno nepomembni trenutki, katere pa kljub temu nosimo največkrat v sebi do groba. Tak nepomemben utrinek v življenju so bile tudi tiste zvezde, ki jih bom gotovo vedno nosil s seboj.

Naša strojnica s ceste je začela kositi po oknih, toda mi na dvorišču smo bili vsi ranjeni. S ceste so skušali nekateri priti k nam na dvorišče in nas rešiti. Mene je najbolj skelelo na nogi. Slišal sem tramvajarja, kako je stokal. Zdenko se ni oglasil. Tudi Jože Predalič, ki je stal na dvorišču bolj vstran od hiše, je bil tako hudo ranjen, da je prosil, naj ga ustrelje. Ustrelili so ga in pustili na dvorišču.

Ko smo se nekaj trenutkov za tem umikali proti Ljubljani, so zabrneli motorji nekje v Vevčah, kar je bilo znamenje, da nameravajo priti za nami Italijani z motorizacijo.

Umikali smo se proti Ljubljani. Med hojo sem se opiral na enega izmed mladih fantov. Ko sem stokal, mi je dejal, da naj utihnem. Treba je potrpeti, je dejal mirno in očitajoče. In res sem utihnil.

Ko smo prišli do Ljubljane, me niso mogli več sezuti. Bolelo me je, ko so se samo dotaknili čevlja na desni nogi, ki je bil tudi poln krvi. Bredel sem Ljubljano kar v čevljih. Ustavili smo se pri neki hiši v Sostrem. Pri luči so nas ranjence malo uredili. Po obrazu in roki mi je tekla kri, ker sem dobil koščke bombe ne samo v nogo, ampak tudi drugod po telesu.

Noč sem nemirno preživel v taborišču. Zjutraj sem imel vročino. Vedel sem, da se je moja prva pot v Prekmurje končala. V taborišču so se odločili, da bodo Zdenka, tramvajarja in mene odnesli v bunker, ki so ga terenci izkopali zase nekje blizu Češnjic nad Sostrim, pa je zdaj nastala potreba, da ga odstopijo ranjencem. To je bilo 7. novembra 1942.

Občutek, da se ne morem premakniti, je bil strašen. Saj je bil Pugled v neposredni bližini Ljubljane in ga lahko Italijani z belogardisti prečešejo, kadar se jim zljubi. In taka hajka ne bi bila nič čudnega zdaj po roški ofenzivi, ko jim vdiramo skoraj v predmestje Ljubljane, oni pa govorijo, da so partizane uničili.

Ko so me dvignili na nosilih, sem se oziral po obrazih fantov in deklet, ki so ostali v taborišču. Niso mi zavidali, to sem čutil. Mislil sem, da se ne bom več vrnil v nobeno enoto. Če ne moreš v partizanih hoditi, kaj ti še preostane? Enota, ta je pomenila takrat naše življenje. Samo ne se odtrgati od nje. Ona ni bila samo obramba, ona je bila vzpodbuda, da človek vzdrži, vezala nas je s svetom. Vsak novi odtенок življenja v partizanih in po svetu je odjeknil v enoti. Če pa si bil sam, je bilo tako, kot če si obsojen na smrt. Samo čakaš.

Podoben sem se počutil potem tudi v bunkerju, kamor so nas prinesli. Skopan je bil med hribi v ozki globeli, po kateri je tekel potok. Vas Češnjice je bila blizu.

Bunker je bil visok mogoče kakšna dva metra. V njem sta ob zemeljskih steh nah stala dva pograda s štirimi ležišči. Štirioglat pokrov, skozi katerega so nas zrinili v bunker, je bil zamaskiran z zemljo, na kateri je rasel mah. Vhod je bil blizu potoka, iz katerega je bilo tudi možno stopiti v bunker.

Hrano nam je nosila Antonija Alič iz Sostrega in njeni trije otroci: hčerka Ivanka, stara petnajst let, Ljubo, star trinajst let in najmlajši Edo, ki je bil star šele enajst let. Mož Aličeve, Janez, je padel pred nekaj meseci, avgusta 1942, v partizanih. Tako se je Aličeva kot vdova po padlem partizanu z izrednim pogumom izpostavljala nevarnosti, da nam je v bunker nosila hrano ali pa je pošiljala k nam otroke.

Prihajali so vsak dan. Ko smo imeli še vročino, nam je Aličeva nosila celo kurju juho. Kdo naj ve, kaj so oni jedli doma, saj je bil mož pred vojno delavec v Kemični tovarni v Ljubljani in niso imeli zemlje.

Oba fanta, še otroka, sta nas z zanimanjem poslušala, ko sta nam prinesla hrano. Tudi novice sta nam vedela povedati iz Sostrega, prav tako kot mama. Mlada Ivanka, lepo dekle, pa je bila tiha, nekam boječa in spominjam se njenih oči, ki so vedno preletele bunker, ko je zlezla vanj. Aličevo mater so 4. maja 1944 ubili beli v Javoru pri Ljubljani, kakor so mi pred nekaj dnevi pripovedovali Aličevi. Vsi trije Aličevi otroci so namreč vojno preživeli v partizanih.

Zvezo med nami in enoto na Pugledu so vzdrževali terenci, ki so nas pogosto obiskovali, ki pa so se vedno umaknili v svoj bunker, kadar so bile po tistih zgodovih hajke. Za naš bunker je namreč vedelo preveč ljudi.

V času hajk smo preživljali težke ure. V mislih sem tolikokrat prežvečil prizor, če bi nas odkrili: odprli bi pokrov, vrgli v bunker bombo, ki bo spet zasmrdela po ekrazitu, razneslo nas bo in še zvezd nad seboj ne bom videl.

Ko je deževalo, je skozi strop kapljala voda. Neenakomerno, počasi, moreče... Svetili smo z lučjo na olje, ki ji mi v Prekmurju pravimo dušica. Tolikokrat mi je bila v mislih Zora. Kaj je z njo? Kaj bo z otrokom? Ali je sploh kaj možnosti, da se bova še kdaj srečala. Živo sem v tisti temi videl njene oči, pri meni je bila v trenutkih, ko mi je bilo najbolj težko.

V bunkerju nas je obiskal tudi mladi zdravnik dr. Peter, nežen in prijeten fant. Ko je prvič zlezal skozi tesen vhod, si je ob goreči dušici ogledal naše podzemsko bivališče, nato pa dejal:

»Tu živi homo sapiens.«

Dr. Peter nam ni mogel dosti pomagati s svojo pinceto in žganjem. Očistil nam je rane. Drobce bombe sem imel precej globoko v desni nogi in pri tem je bil tudi zdravnik brez moči. Rana se mi je začela sicer celiti, a koščki železa so mi ostali v nogi do današnjega dne. Še manj je mogel zdravnik pomagati Zdenku, ki je od eksplozije dobil okvaro v ušesu in je ostal na eno uho gluha.

Neko noč smo dobili novega tovariša. V te kraje je prišel Ivan Maček-Matija s svojo patrolo, kot so nam povedali. Patrolo so sestavljali trije fantje, seveda odlični borci. Ko so ob neki priložnosti sami šli v Sostro, so tam na svojo roko napadli Italijane. Ob napadu je bil eden ranjen v trebuh. Prinesli so ga k nam, toda živel je samo eno noč. Niti enkrat ni zaječal. Ležal je mirno in je tudi mirno umrl. Prvič sem bil tako blizu človeka, ko je umiral. Umreti. Kako je to navsezadnje nekaj povsem preprostega. Posebno je smešna literatura, ki vedno dramatizira zadnje trenutke življenja. Čemu toliko hlastanja po življenju in čemu stiska pred smrtjo. Saj ni bolj preprostega, kakor tiho in mirno umreti. Ko so truplo odnesli in ga nekje zakopali, se mi je zdelo, da bi bilo tako tudi z nami tremi, če bi tu umrli.

V bunkerju sem preživel mesec dni. V prvi polovici decembra sem ga zapustil, čeprav so me rane še bolele. Nisem šel več h kurirjem v prejšnje taborišče TV »Jozica«, ampak v vojaško partizansko enoto na Pugled, in to je bil 2. bataljon Tomšičeve brigade.*

* Ustna izjava Iva Tavčarja-Roka.

Antonija Alič iz Sostrega, mati Ivanke, Ljuba in Eda, ki je skrbela za ranjence v bunkerju

Težko sem hodil, ker so mi nagajali drobci v stopalu. Italijani in beli so pogosto hajkali po Pugledu in Tomšičevci so se z njimi tolkli. Komandant 2. bataljona na Pugledu je bil Martinov, komisar Zornada-Frenk, pomočnik komisarja pa Ivan Tavčar-Rok.

Čete tega bataljona so imele nekaj bunkerjev skopanih v zemljo, seveda s širokim in vedno odprtim izhodom v primeru napada. Tako smo mislili prezimiti na Pugledu. Zapadlo je precej snega.

Neki fant, šibek in bled, je bil med drugimi z menoj v bunkerju. Pisal je lepe pesmi. Ne vem mu več imena. Ko mi je recitiral pesmi, se mi je zdelo, da je njegova beseda dobila nenavadno moč. Kakor da bi ta moč razmaknila zemeljske, črne stene okrog naju in dala duši široka krila. Vse bridkosti so se v hipu stopile ob moči njegove besede in človek je presenečen obstal in ni vedel, kam sedaj. Fant je najbrž pozneje padel, pesmi pa so se seveda izgubile, saj smo skoraj vsi izgubljali svoje zapiske. Toda tisti, sicer nedoločen a močan vtis, ki ga je napravila njegova pesem name, mi je ostal v duši do današnjega dne.

Nekoč so se okrog Podlipoglava pod Pugledom spoprijeli naši z Italijani in belimi. Regljanju strojnic in pušk smo na Pugledu sledili in bili pripravljeni, da se premaknemo. Pa se je že pred večerom vse končalo. V tem boju je bil tudi mlad fant, ki se je vrnil s četo v taborišče. Jokal se je, ker je ubil Italijana. Celo čelado italijanskega vojaka je prinesel s seboj. Nekateri so se fantu smejali, drugi so mu rekli, da bi lahko Italijan počil njega. Toda fant, skoraj še otrok, je nejevoljen med jokom dejal, da je ta Italijan bil prvi in da se bo tega že navadil, naj ga pustijo pri miru.

Mene je to pretreslo in napisal sem o tem fantu črtico, ki sem ji dal naslov: »Kostja.«

Ob neki priložnosti mi je dekle, ki je prišlo iz Ljubljane na Pugled, zaupalo svojo bolečino. Ko je prišla iz Ljubljane, se je njen fant, ki je bil že v partizanih, prijavil za štajersko, kamor je tudi odšel. Ni ji namreč verjel, da so jo poslali iz Ljubljane, ampak da je prišla ven zaradi njega. Pozneje sem napisal o njej novelo in ji dal naslov: Sergej in Majda, ki je izšla po osvoboditvi.

Zanimiv človek v četi na Pugledu je bil kuhar. Bil je sicer grob, kakor je bila najbrž večina kuharjev in intendantov, toda mojster v pantomimi. S čevlji na ro-

kah je delal prave čudeže. Zabaval je ljudi, da krohotanja ni hotelo biti konec, ko je začel s svojo predstavo. Mene je ob neki priložnosti hudo zasovražil. Njegov ideal je bil, da bo po vojni gozdar. Ko me je vprašal, če bo to lahko postal, sem mu rekel, da bo, samo kak izpit bo najbrž moral napraviti, ker je bil pred vojno hlapec. Zaradi tistega izpita me je tako zamrzil, da sem to temeljito občutil pri kotlu.

Ob večerih sem sicer s težavo a rad hodil zdaj v to, zdaj v ono četo, kjer sem recitiral in bral. Ko sem se neko noč vračal v četo, kjer je bil štab bataljona, se je od nekega drevesa odlepila črna postava in izginila v temo. V štabu so bili prepričani, da belogardisti stikajo za našimi četami.

Proti koncu decembra 1942 je prišel na Pugled Boris Kraigher. V tem času je prišel tudi poziv iz Tomšičeve brigade, naj bataljon zapusti Pugled in se priključi brigadi na Dolenjskem.

Vem, da se je ena izmed čet na božični večer udeležila polnočnice v cerkvi na Lipoglavu. To je bila seveda politična poteza štaba bataljona. Zdi se mi, da je bila pravilna. Tudi jaz sem se pridružil fantom iz radovednosti, saj sem se po četah svobodno gibal.

Ljudje so bili začudeni, ko je četa v dvoredih prihajala v cerkev. Imeli smo zasneženo obleko, saj je zunaj snežilo in je divjal po hribih vihar. Ljudje, ki so po vaseh pogosto videli Italijane in bele, ko so nas hajkali, so zdaj naenkrat imeli pred seboj četo, urejeno, oboroženo, dekleta in fante, zdrave in močne.

Toliko sveč je gorelo po majhnih oltarjih. Prijeten duh po kadilu je polnil cerkev. Župnik pred oltarjem me je spominjal na mladost. Po dolgih letih sem spet slišal orgle in zavlečeno melodijo cerkvenih pevcev, ki so, kakor po večini cerkva po svetu tisto noč peli: »Sveta noč, blažena noč, vse že spi, je polnoč...«

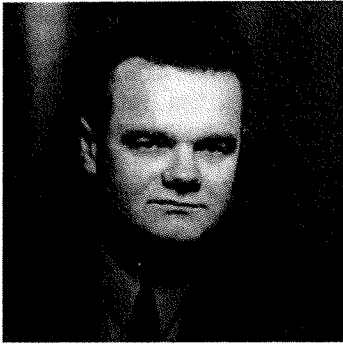
Kako strahotno nasprotje s takratnim življenjem!

Ko smo po polnočnici zapuščali cerkev, so za nami prihajali ljudje. Vihar nas je spet bičal s snežinkami in jih nosil tudi mimo cerkvenih vrat, skozi katera je silila svetloba.

V tistem viharju je četa pred cerkvijo priredila miting. Govoril je komisar čete, ne spominjam se več kdo. Za ljudi je bila naša prisotnost v cerkvi na Lipoglavu velik dogodek, ker so videli partizane in ker so slišali drzne besede proti okupatorjem in domačim izdajalcem.

Najbrž še tisto noč, ali kako noč pozneje, smo se odpravili s Pugleda na Dolenjsko. Šel sem s skupino Borisa Kraigherja, ki je krenila ob italijansko-nemški meji proti Dolenjski. Bataljon Tomšičeve brigade je šel na Dolenjsko po drugi poti.

Na Dolenjskem sem bil dodeljen kot kulturni referent štabu II. operativne cone, katere komandant je bil Lado Ambrožič-Novljan, komisar Viktor Avbelj-Rudi in načelnik štaba Šaranović. Moja nova naloga je bila, da skrbim za delo v že obstoječih kulturnih odsekih po brigadah, ki so spadale pod II. operativno cono. S tem sem zaključil svoje delo v letu 1942, saj se moja nova naloga začena že v letu 1943.

Literarno pričevanje

Svatba pri Grigorjevih

Ivo Zorman

Salobir je bil edini, ki ni videl resnice, ki je Poloni zavidal.

»Zato se je tako napihovala . . .« mi je rekel.

»Ne vem.«

». . . pa je sedla na barko, ki že tone . . .«

»Ne vem.«

». . . ki ji je sodba že pisana.«

Bil je pijan, ves slinast in zoprn, napadalen in solzav. Prilepil se mi je v sejni sobi, kjer so postavili mize v obliki podkve in jih pregrnili z belimi prtji za Gašperjevo svatovanje.

Gašper se je oženil z Grigorjevo Vero.

Pripravil je pirovanje kakor gruntar, kadar moži edino hčer, pa se bahavosti še zavedel ni.

Za vse stare tovariše, je rekel.

In Tinko je dejal, naj ljudje le vidijo, da cerkvene orgle niso vse.

Seveda Gašper ni bil prvi, ki se ni ženil v cerkvi, prav gotovo pa je bila Vera Grigorjeva prva iz meščanske hiše, ki se je tako izzivalno odrekla oltarju, da so še dolgo govorili o njeni poroki.

Kje je dobila takrat toliko belega muslina, da ji je obleka ovijala še gležnje in se je skoraj vlekla po tleh?

Kje je dobila mehko belo usnje za rokavice?

Kje je dobila čevlje, na kakršne druge še pomisliti ne bi upale?

Vera je imela rada blišč, četudi je bil zlagan, čeprav je bil samo za en dan.

Kasneje so šle mnoge po njenih stopinjah. Dobri stari tovariši so se radi ozirali po meščanskih dekletih in zdelo se je, da se bodo po starih sprejemnicah in salonih sprehajali partizanski škornji in da se bo mesto odreklo starih navad. Toda škornji so ostali v vežah. Fantje, ki so nosili še vonj po gozdovih v laseh, so se preobuli v mehke copate, in če si jih obiskal, so te opozorili na klobučevinaste krpe, da si na njih oddrsal k mizi in da nisi umazal parketa.

Na pirovanju sem prvokrat videl Gašperja v temni obleki, z belo srajco, s kravato in s klobukom, z vsemi tistimi nepotrebniimi stvarmi, ki so dajale meščansko veljavo, a so napravile Gašperja manjšega in manj samozavestnega, kakor pa sem

To je odlomek iz najnovejšega romana pisatelja Iva Zorman, ki v veliki večini svojih del prikazuje usodo partizanske generacije oziroma njenih predstavnikov v povojnem času. Osrednja oseba tega romana je mlad človek, ki preživi vojno z vizijo lepše in boljše prihodnosti, toda ljudje, med katerimi živi, se niso skoraj nič spremenili . . . Delo je bilo nagrajeno s I. Kajuhovo nagrado za leto 1972/73.

ga poznal. Zlati zapestni gumbi, ki so bili nekoč skoraj gotovo Grigorjevi, so ga motili, da ni mogel udobno položiti rok na mizo, ovratnik ga je dušil, da si je s prsti venomer segal za vrat, in lakasti čevlji so ga bržkone tiščali, ker se je nekajkrat pripravil, da bi si jih pod mizo sezul, a se je vsakokrat premislil.

Zato pa je bila Vera ob njem ena sama lepota, eno samo zmagoslavje, en sam blišč. Pripeljala sta se v odprtem avtomobilu in Vera je imela veter v laseh in tančica je plahutala za njo.

Ob vabilu sem skraja pomišljal. Presenetilo me je, ker je bilo natisnjeno na belem kartončku. Česa podobnega se ne bi bila domislila ne Gašper ne Tinko, ker smo bili vajeni, da smo si take stvari kar povedali. Za tiskanimi vabili sem slutil Vero, ali še bolje, gospo Grigorjevo.

Sta izbirali tudi goste? sem se spraševal.

Pred časom bi se bil srečanju z Vero raje ognil, iz Gretine spalnice pa sem odhajal samozavesten, z iskro zlobe in z željo, da bi Veri pokazal, kako mi ni prav nič hudo za njo.

In mi res ni bilo. Nič več.

Ko sem jo gledal na zgornjem koncu podkvaste mize s šopkom belega cvetja, ki ga je bila položila predse ... menda je bilo cvetje, menda je bilo belo ... sem jo videl, s kakšno kretnjo bo snela vlečko, ko bo stopila v spalnico, kako bo odvrгла vse, kar je belega ...

Če bi jo prestregel na cesti, se mi je vsilila obešenjaška misel, če bi jo spomnil na nekdanje večere, če bi jo spet povabil v kamro nad hlevom, bi se nemara izgovarjala, a če bi jo prijel za zapestje in jo vprašal, koliko Gašper ve, bi se zmedla. Koliko pa mu je zaupala?

Nič. Nič o otroštvu, nič o Antonovi kamri, nič o najinih večerih.

Poznal sem jo ... sedaj sem verjel Francetu, da si je nekoč za preoblačenje nalašč izbirala kabino, kjer so bile v steni izvrtane luknje.

Misli, ki so se mi pletle ob pogledu na Vero na zgornjem koncu mize, so bile nore, toda ob njih se mi je zdela Vera dosegljiva in hudo vsakdanja, čeprav je bila še zmeraj v belem in je rdeča zastava kar gorela na steni za njenim hrbtom, jo delala odmaknjeno in dvignjeno nad resničnost. Za druge, nemara tudi za Gašperja, prav gotovo pa za Tinka, ki se je v svečanem govoru trudil, da bi prepletel ljubezen in revolucijo in da bi dokazal, kako srečen bo rod, ki prihaja ... Verin in Gašperjev rod. Podobno bi govoril tudi župnik, samo da je bil župnikov raj onstran groba in zanj nikoli ni bilo mogoče dokazati, kakšen je zares, Tinkov pa je bil tostran, v življenju, ki si ga bomo sami ustvarili, in bil je nevarno blizu. Jutri ... pojutrišnjem ... prav gotovo pa čez nekaj let.

Vera je položila roko na Gašperjevo laket, zazrla se je skozi okno in se delala, kakor da posluša, a sem bil prepričan, da tudi besede ni razumela, da so bile njene želje bolj otipljive in laže uresničljive kakor Tinkove.

Zdramilo jo je ploskanje in pritrjevanje in žvenket kozarcev.

»Na mnoga leta!«

Zdramila jo je glasba, ki se je oglasila iz zvočnika in je bila z Grigorjevih plošč. Cvetlični valček ... pa nekakšna dunajska ali madžarska polka ... pa ples, ki ga nisem poznal ...

Ko sem zaslišal ritem tanga, sem se dvignil in poprosil Vero za ples.

»Od kdaj pa plešeš, Florijan?« se je začudil Gašper.

»Zadnje čase.«

»Nisem te še videl.«

»Sedaj me lahko ... če dovoliš.«

»Seveda ... tebi že.«

Vera je zardela ... kdove zakaj ... iz zadrege ... ali zaradi spogledljivosti ... ali v pričakovanju. Vstala je in se prepustila mojim rokam. Objel sem jo, kakor bi jo objel nekoč, če bi bil znal ... če bi bil vedel ... Objel sem jo izzivalno, nekoliko

nesramno, in z zadovoljstvom občutil, da se objemu ni upirala, da mi je voljno sledila, ko sem jo vodil vzdolž mize, zmeraj dlje od Gašperja.

»Pa si rekel, da ne znaš,« je sama pretrgala molk.

»Obljubila si, da me boš učila.«

»Bil si prepočasen . . .«

»Saj sem bil res,« sem priznal.

In potlej sem, ne brez zlobe, dodal:

»Ni zmeraj pametno hiteti.«

Vera je zbadljivost preslišala.

»Sedaj imaš drugo učiteljico,« je dejala.

Je vedela za Greto? Ali pa je rekla učiteljico kar tako? Najbrž je vedela, take reči se brž razvedo.

»Veš, da,« sem rekel.

»Ti je . . . všeč?«

Nič ni skrivala ljubosumnja, in toliko da ni vprašala, če je Greta boljša od nje.

»Veš, da,« sem rekel.

»Spremenil si se.«

V njenem glasu je bilo čutiti nekaj takega kakor obžalovanje, ker je nekaj izgubila. Vera ni rada izgubljala, Vera bi bila najraje imela vse, kar je bilo mogoče doseči.

»Se ti res zdi, da sem se spremenil?«

Koraki so se mi kar sami ujeli v počasni ritem, ujeli so se z Verinimi in se zlili z otožno pesmijo, ob vsakem premiku sem čutil njena stegna in kolena, ki so se me nekoč oklepala s tako strastjo. Vse je bilo nenadoma tako preprosto, tako človeško . . . Verini boki pod mojo dlanjo . . . dobro znane dojke, ki sem jih zaznal ob dotiku . . . Verini prsti, ki so mi iz ramen zdrsnili na tilnik in se mi zapeljivo zapletli v lase. Dvignila je obraz, uprla vame vabeč pogled in rekla:

»Vem, da si se. Kakor da si prišel z dolgega potovanja.«

Takrat sem vedel tudi sam. Vedel sem, da bi šla z menoj, ta hip, če bi bilo mogoče . . . ali kasneje. Vedel sem, da bi mi bilo treba izreči samo besedo . . . a da je nikoli ne bom.

Plošča se je odvrtnela, spremil sem Vero nazaj k zgornjemu koncu mize, prepustil sem jo Gašperju, se mu zahvalil in hkrati začutil, da sem svoboden. Prvikrat sem se čutil močnejšega od njega. Zaradi obleke, v kakršno so ga stlačili . . . in zaradi Vere.

Pred menoj nenadoma ni bil več Gašper z jase nad Sotesko, ki je izzivajoče nosil rdečo ruto okoli vratu . . . to ni bil več Gašper iz Vovkove izbe, ki je z mirno roko izpraznil saržer proti mizi v kotu . . . in tudi ni bil Gašper iz svoje pisarne, ki mi je očital, da visim med Heisingerjevo bogatijo in Novakovo zemljo. Bil je samo preprost fant, ki so ga Grigorjevi uklenili v svoje sponne spodobnosti in meščanskih obveznosti.

Jaz sem bil spon prost.

Obšla me je razigranost, in ko sem se vrnil k svoji mizi, sem natočil in rekel sosedu:

»Saj so nas povabili zato, da bi pili, ne?«

Sosed je bil Salobir.

»Zato, da bi pili,« mi je pritrdil.

Dvignil je kozarec, ki je bil kdove kateri že. Roka mu je drhtela, nič več ni bila zanesljiva, zato mu je pijača pljusnila čez rob.

Salobirja nisem maral, pijanega še posebno ne. Kdove kdaj se je privlekel na stol zraven mojega. Medtem ko sem plesal z Vero? Izogniti se mu nisem mogel, sedaj ne, ko sem že sedel, zato sem prizanesljivo rekel:

»Ti si ga že precej, kaj?«

»Zakaj bi ga ne?«

»Saj.«

»Kje pa dobiš danes kozarec dobrega vina . . .«

»Saj.«

» . . . če nisi Tinko . . . ali Gašper . . . ali če nisi Novakov.«

Salobir je znal biti neprijeten. Kadar se je nabralo zadosti grenkobe v njem, si je poiskal žrtev, da se je stresel nad njo. In kadar je bil pijan, da je zbral toliko poguma. Tako je našel svoj mir, kakor ga najde vernik v spovednici.

»Pri meni ga ne boš dobil,« sem rekel spravljlivo.

»Pa kaj drugega.«

»Kaj?«

»Novakovi ste imeli zmeraj vsega preveč, zato ste bili tako oholi.«

»Si prišel zmerjat?« sem rekel nejevoljno.

Salobir je čutil, da je šel predaleč, zato se je previdno umaknil, a samo za korak.

»Nisem mislil tebe,« je dejal.

»Koga pa?«

»Spomnil sem se na pločevinasto skledico . . . Je res, da ste imeli za delavce posebne sklede in posebne žlice?«

»Mama je gospodinjala,« sem rekel.

Pa sem se dobro spominjal belih pločevinastih skledic in okornih aluminijastih žlic. Tudi Salobir je vedel, da se jih še spominjam, in je dejal:

»Jedli smo pri mizi v veži.«

Res je, delavci so zmeraj jedli pri rdeči mizi v veži, in kadar je prišel pomagat Salobir, so mu postregli tam. Ni prihajal pogosto, samo včasih, a mu je ostal mračni kot s težko okroglo mizo živo v spominu. V neprijetnem, kakor je ostal meni v prijetnem. Zame je bila miza v veži zmeraj zanimiva. Tam ni bilo treba paziti na prt, lahko si zvonil z nogami in lahko si strgal z žlico.

»Tudi otroci smo včasih jedli v veži,« sem rekel Salobirju.

»Pa je nekaj drugega, če sedeš v vežo, ker lahko izbiraš. Mene so posadili tja zato, ker drugam nisem sodil. Pločevinasta skledica pa pol litra skisanega jabolčnika . . .«

Spomin na skisani jabolčnik je bil tako živ, da ga je moral Salobir poplakniti s kozarcem Gašperjevega vina.

» . . . ki bi ga bil najraje zlil po tleh.«

To ni bilo res. Salobir se je samo postavljaj, v resnici pa mu takrat še na misel ni prišlo, da bi kaj zlival po tleh . . . razen morebiti doma, v svoji kuhinji.

»Veš, o čem sem razmišljal?«

»O čem?«

»Da bi morali razbiti mize po vežah, da bi se ljudje ne ločili na hlapce in na gospodarje.«

Tudi to ni bilo res. To je pritaknil Salobir svojim mislim kasneje. Takrat bi se bil rad samo presedel, v izbo seveda, mizo v veži pa bi bil pustil za tiste, ki bi jih sam posadil tja. Nobenega pomena ni imelo, da mi je skušal obesiti velike politične misli, ki jih nikoli ni imel. Salobir sam je to dobro čutil, ker je nezaupljivo dejal:

»Nekateri mi ne verjamejo.«

»Tudi jaz ne.«

»Samo zaradi Mice,« je rekel. »Baba bi človeka živega spravila pod rušo.«

Salobir še zmeraj ni mogel preboleti sramote, da je nekoč v poškrubljeni strežniški srajci poklekoval okoli oltarja v frančiškanski cerkvi in prižigal sveče. Drugi že zdavnaj nismo več mislili na to, Salobir pa še zmeraj in še zmeraj je čutil v očeh sobesednika posmeh. Nekoga je moral obdolžiti za to, pa je obesil krivdo ženi.

»Nikoli se nikar ne ženi, Florijan!« mi je prijateljsko svetoval in z glavo namignil na Vero pri gornjem koncu mize: »Misliš, da je tole za Gašperja dobro?«

»Ne vem.«

»Kar meni verjemi, da ni. Poznam Grigorjeve. Inženir Grigorjev je izkoriščal delavce...«

»... inženir Grigorjev ima rad red,« sem ga zavrnil.

»Sedaj ga boš tudi ti zagovarjal.«

»Kako to misliš... sedaj?«

»Včasih mi je še Gašper naročal, naj mu gledam pod prste...«

»Pa si mu?«

»... a ne vem, kateri hudič se je našel, da mu nismo sodili, da je bil nazadnje oproščen.«

»Inženir Grigorjev ni bil kriv.«

»Sedaj vsak tako pravi. Prej pa so hoteli vedeti o njem vse... kdo hodi k njemu, koliko časa ostaja...«

»O njem nisi mogel dosti slišati.«

»O vsakem lahko poizveš, kar potrebujejo, nihče ni brez krivde.«

Govoril je s takim prepričanjem, da si nisem mogel kaj, da ga ne bi izzval:

»Tudi o meni?«

Pričakoval sem, da se bo ognil odgovoru, pa je kar naravnost dejal:

»Tudi o tebi, če bi zahtevali... tudi o bogu očetu, če bi bilo treba.«

Zarežal se je in z obešenjaško samozavestjo dejal:

»Kjer hudič nič ne opravi, tja pošljejo Salobirja.«

»Zame doslej še niso zahtevali?«

»Niso. Toda če bi odločal jaz, bi te že privil.«

Kdove kaj ga je gnalo v tako odkritosrčnost. Popito vino ali premetenost? Pri Salobirju človek nikoli ni vedel, kam meri. Meni se ga ni bilo treba bati, zato sem tudi njegove grožnje lahko obrnil v šalo.

»Da bi me?« sem rekel. »Zakaj?«

»Zaradi zemlje.«

»Saj je nimam.«

»Novakovi jo imate, vsem na očeh. Prvi bi morali v skupnost, pa ste drugim slab zgled.«

»O tem se pomeni z očetom.«

»Oče ne bo dolgo. Že zdavnaj je izpustil vajeti iz rok.«

»Potlej s Stanetom.«

»Če bi jaz odločal, bi se pomenil s teboj.«

»Pa ne odločaš.«

»Ne, mene samo pošiljajo. Zdaj po shrambah in po kletih za pridelki zdaj k ljudem, da bi jih spravljal k pameti. Cunja za umazanijo... da bo prihodnost čista.«

Kakšne misli so se tu pa tam utrnile Salobirju! Kje je pobral tako modrost. Še sam sem osupnil ob njej... razumel pa sem jo šele kasneje, mnogo kasneje. V spomin se mi je vrnila šele čez nekaj let, ko je bil Salobir res kot zavržena cunja, ko me je prosil za pijačo. Boš dal za dva deci, je rekel... in ko sem iskal po hlačnem žepu drobiž... sezi nadstropje više... da sem res odprl listnico in mu stisnil v roko tisočak. Mnogi so mu privoščili, jaz pa sem gledal v njem zlomljene sanje. V podobne sem nekoč tudi sam verjel. Ptica se je pognala pod nebo, pa si je v zanosu pohabila krila.

Kakšna ptica?

Ne tista iz pravljic in legend... ne bel labod... taka s črnim perjem... samo krokra ali vran, pa vendar ptica.

Ko se je na Gašperjevi svatbi s komolci oprl na mizo in se z vročičnimi očmi zazrl vame, je bila v njegovem pogledu vera, da pomaga ustvarjati nekaj velikega, nekaj, kar bo živelo stoletja. Morebiti bo ostalo njegovo delo in spomin nanj v temeljih, ki jih bodo zasuli in ki kasneje nihče ne bo mislil nanje. Toda stavba, ki bo stala na njih, bi se brez teh temeljev porušila.

»Tako lepo smo si zamislili vrtnarijo,« je rekel.

»Sem slišal.«

»Ne gredice, ne lehe, eno samo polje.«

Priprl je oči in pokazal z roko v neznanu, na polja bržkone, ki jih je videl pred seboj.

»Od vsepovsod bodo prihajali ljudje, da bi videli, kako živi naš kmet... če gre s časom v korak.«

Velike besede, ki jih je Salobir slišal od Tinka. Tudi sam sem jih poznal in menda tudi že izrekel, samo da se nikoli niso nanašale na naš dom. Za očeta si nisem mogel misliti, da bi šel s časom v korak... in da bi ga drugi hodili gledat, kako živi. Danes vem, da sem se pogovarjal o nekaterih rečeh, kakor bi bral knjigo o dogodivščinah, za katere veš, da se lahko primerijo le drugim. Salobir pa je mislil predvsem na Novakove njive, Salobir svojih ni imel.

»Začeli bi že,« je rekel, »pa zaradi vas ne moremo.«

»Zaradi nas?« sem bil nejevoljen.

»Saj veš... Novakove njive so kakor klin... brez njih gre vrtnarija na dvoje. Potlej se pa še nate izgovarjajo. Ne damo, dokler ne dajo Novakovi.«

Vrtal je vame, z besedami in s pogledom, bil mi je nadležen kakor žužnjanje komarja, da sem se ga s težavo otresel.

»Kaj morem zato,« sem rekel.

»Doma ti bodo bolj verjeli kakor meni...«

»Kaj?«

»... da je bolje, če dajo zlepa kakor zgrda...«

Kako zoprno nadležen je bil! Tinko je bil oster in nepopustljiv, a je povedal vsako stvar samo enkrat. Salobir pa mi je zvenel okoli ušes, da bi ga bil najraje udaril.

»... ker bodo dali,« je rekel, »prej ali kasneje.«

Naj vzamejo, sem si mislil, bolje prej kakor kasneje, samo mene naj puste v miru!

»Z davkom vas bomo privili...« je rekel Salobir.

»Kar.«

»... naj plača, kdor bi rad gospodaril na svoje!«

»Naj!«

»Ampak Novakovo zemljo bom spravil v skupnost...«

Natočil si je in izpil na dušek in končal:

»... tako gotovo, kakor sedim tu.«

**Literarno
pričevanje**

Od snovanja upora do prvih strelav

Matevž Hace

Zgodilo se je v prvem letu druge svetovne vojne, v tistem vročem poletju 1941. Ljudje so molče hodili po svojih opravkih. Kosci so molče kosili. Ni bilo slišati tistega vriska in veselega petja po košenicah, lazeh in ogradah, kakor se ga je slišalo desetletja, da, celo stoletje. Vse od 1848. leta, ko so kosili samo svoje travnike. Tako je govoril celo živahni stari Palčičev ded, ki je dopolnil tisto leto sto in še dve leti povrh in je pomnil tlako, grajske in takratno kmečko ponižnost, ko so grajske in duhovske gospode še onikali. Po cestah so pa hodili veseli in kričavi italijanski vojaki, veseleč se, da so prišli v te kraje, katere so obdajali veliki črni in zeleni gozdovi, ki so se raztezali tja do morja. Vojaki so se veselili lahke zmage, saj so lepo vkorakali v lepe doline in to brez strela in tiste zoprne kanonade. Samo nekaj jih je motilo. Zmagovalca niso pričakovali slavoloki in vihrajoče zastave po hišah in visokih vaških zvonikih. Ni bilo množice ljudi ob cestah, ki bi z veselimi kiki in ploskanjem sprejeli zmagovalca z vročega juga. Samo izza zastrtih oken so zrle mračne oči prebivalcev na tuje vsiljive vojake. Samo ptiči so peli po grmovju, sadovnjakih in gozdovih svojo neutrudno pesem kakor da se v kraju ni nič zgodilo. Ptiči, ki so se spomladi vrnili z vročega juga, so spotoma srečevali trume vojakov, ki so hiteli po belih cestah tja proti severu, kjer noč in dan pojo in šume mogočni gozdovi.

Tiste poletne dni so bili v kraju samo krajevni karabinjerji vznemirjeni. Tudi področni italijanski komisar je bil tako vznemirjen, da cele noči ni mogel spati. Tolmač mu je prevedel, kaj piše na letakih, raztresenih ponoči na cestah, pred šolo, cerkvijo in celo pred stavbo, kjer so stanovali vojaki. Kdo je tisti, ki si upa pisati proti zmagoviti Italiji? Državi, ki bo skupaj z Nemčijo ustvarila nov red na svetu, red, ki bo veljal tisoč in več let. Veljal v srečo ljudi, kakor stoji že dolgo večni Rim. Karabinjerske dnevne in nočne patrolje so bile pomnožene. Streljali bi na vsakega neznanca, ki se ne bi ustavljal na poziv patrolje po policijski uri. Na videz je vladal mir v dušah in srcih prebivalcev. V resnici je bil to nemir. Za novosti so vsak dan poskrbele italijanske oblasti, od policijske ure do oddaje orožja, vojaškega in lovškega, prijave vseh posejanih njiv, prijave govedu in konj, popisa prašičev, kur in zajcev, zamenjave osebnih izkaznic in denarja, denarja, pri katerem so ljudje izgubili, ne da bi kaj potrošili, vojakov in onih karabinjerjev, katerih je bilo polno po cestah, trgovinah, šolah, brivnicah in gostilnah do ustavljanja ljudi in zahtevanja osebnih izkaznic pri belem dnevu. Ustavljali so se ob hišah, gredah, vrtovih in njivah. Hoteli so govoriti z ženskami. Ker niso znali jezika, so si pomagali s kretnjami. Seveda, če so jih ženske hotele poslušati. Na nekem letaku je pisalo, da je

treba molče iti mimo vsiljivcev, molče, kakor se gre mimo kamnitega plota ob vrtu ali ogradi.

Tistega vročega julijskega nedeljskega popoldneva so se dobili na obraslem hribu visoko nad vasjo štirje znanci. Posedli so pod staro lipo. Znani so si bili že več let. France, visok, vitek mizar, ki mu je bolj pel oblič kakor beseda v družbi, Tone, ki je kmetoval doli v Podhribski vasi in bil ponosen na svoje lepe konje in izbrano govedo. Ure in ure se je pogovarjal o tem, kako krmiti in gleštati konje in govedo, da so lepi na oko. Toda konjev ne smeš z vožnjo preveč oblagati, prav tako kot ne smeš preveč oblagati človeka z delom, ker se potem prehitro postara, zbolji in postane nadloga. Tone je to govoril sogovorniku živo, prepričevalno, tako da mu je moral vsak pritrčiti. Tonetu so šli na jetra vsi popisi tujih oblastnikov. Noben pritepenec ne bo meni in družini meril želodec, je govoril in vedno napisal prijavo po svoji vesti in preudarku. Tone ni nikdar dvignil roke v pozdrav. Če bi to naneslo, je nosil v rokah kakšno orodje.

Jože, zidar, je bil večkrat jezen kakor vesel. Že poklic je imel tak, da je cenil in potreboval sončne dneve. Ko so ob sušnih mesecih ljudje prosili ljubega boga za dež, je zidar Jože žvižgal, zidal in polagal opeko vrh opeke, mešal malto in z radostjo v srcu gledal vsak večer, kaj je naredil in pozidal v lepem sončnem dnevu. Ob delavnikih je kadir cigarete, ob nedeljah pa cigare, kot najbolj veljaven zidar v kraju.

Mirko, z večno kapo na glavi, pozimi temno, poleti pa svetlo, je bil gaterist na žagi ob deroči bistri vodi. Vodi, ki je noč in dan šumela mimo žage. Mirko je bil kar bolan tiste mesece v letu, ko je žaga stala in se ni kadilo iz visokega dimnika. Ni bilo slišati pojočih žag in cirkularjev.

Tak je bil Mirko vrsto let, odkar je delal na žagi, tisti žagi, ki je v desetletjih menjala dva lastnika in enega najemnika, žage, kjer so delavci ob prostem času malo kvantali, pa toliko več brali o svetu in dogodkih v svetu. Vedeli so, da je slabo, ker so bili v Španiji premagani rdeči republikanci. Žalostni, ker se je v deželi, kjer sta se rodila učenjaka Marx in Engels, šopiril fašizem in oznanjal javno vsemu svetu, da bo šel na pohod po svetu, da si zagotovi svoje od Bismarka, železnega kanclerja davne želje in hotenja. Razširiti svoj življenjski prostor širom po Evropi in v žitnici Evrope — Ukrajini.

Vsi štirje so čakali znanca Jerneja, da jim bo prinesel nalog za delo. Vedeli so, da niso gostilne primeren kraj za tak pomenek. Hlevi, gmajne, gozdovi, samotna polja so za take sestanke in pogovore, jih je poučeval Jernej. Pozno je že bilo. Sonce je že izgubilo svojo moč. Prišel je skozi grmovje ves zasopel, s kapo v roki. Brisal si je vroč, razgret obraz. Spremljal ga je tudi neznan, visok, mrk človek. Kazalo je, da ni domačin. Jernej je vse štiri pozdravil in predstavil neznanca, rekoč, da je njegov dobri znanec, ki je prekinil študij in se gre gozdnega turista. Preučuje gozdno rast v notranjskih gozdovih, je nek biolog, ki ga veseli in zanima vsako neznanu drevo. Danes je spoznal drnuljev grm.

»No, bomo začeli,« je dejal Jernej. Obesil je kapo na lipo. »Organizacija OF bo v teh krajih lahko vzpostavljena. Začeti bo treba z dejanji. Takole sem razmišljal: Kje je ono okrožje, ni važno. Važno je, da obstoji in dela. Predlagal sem tole...« Jernej je malo pomolčal. Vsi štirje so molčali in napeto čakali, kaj bo povedal. »Za začetek bi požagali deset — dvajset telefonskih in električnih drogov. Obenem bi zažgali tiste deske na žagi, ki jih mislijo odpeljati v Italijo. Preprečevali bi sečnjo lesa za prodajo. Grozili bi sekačem, najetim od lesnih trgovcev. Pošiljali trgovcem, ki kupujejo les za Italijane, grozilna pisma. Taki trgovci so navadni narodni izdajalci. Prodali bi še svojo dušo. To so ljudje brez časti in narodnega ponosa. Zele obogateti kot so obogateli oni verižniki v prvi svetovni vojni. Take bomo med vojno in po njej ostro kaznovali in tudi preganjali.« Vsi štirje so molče pritrjevali ognjevitemu Jerneju, ki je kar bruhal besede in obenem mahal z rokami po zraku. Oni neznanec je samo molčal.

Jernej si je zopet obrisal obraz in z nižjim glasom dejal: »To so lažje in izvedljive naloge. Težje bo šlo takrat,« zopet je pomolčal, »ko bi požgali one deske, ki jih mislijo odpeljati v Italijo. Obenem bi pobili tudi tiste tri vojake, ki ponoči stražijo deske.«

Ob besedi »pobiti straže« je vsem štirim znancem zastal dih.

»Hm, ja, Jernej,« je dejal Mirko, »kaj bi pobijali navadnega stražarja. Saj ni kriv za les. Navaden vojak je brez moči. Politiki in generali vodijo to reč. One naj bi se pobilo.«

»Ja, ampak v naše kraje ne pride ne oni Mussolini in ne kakšen general.« »One višje bi bilo treba pobiti, utopiti, zadaviti,« je razburjeno sklenil gaterist Mirko, ki je kot socialist redno odobral vse atentate anarhistov po vseh deželah.

Mirku je pritrdil Tone in še dodal: »Navaden italijanski vojak je brez moči in veljave, ubogljiva številka, siromak, ki ga ženejo višji oficirji in zoprni generali po svetu. Pustimo živeti navadnim vojakom. Siromaki so.«

Jernej je zmajal z glavo. »V zmoti ste, v veliki zmoti.«

Oglasil se je neznan študent biologije. »Jernej vam je dal nekaj važnih nalog za delo. Vedno več bo nalog. Pobijalo in lovilo se bo vojake, podoficirje in oficirje, rušilo se bo proge, ceste in mostove povsod tam, koder naš sovražnik prevaža vojake, topove in strelivo na rusko bojišče. Streljalo in drugače pobijalo se bo ova-duhe in one, ki delajo za Italijane. Nastavljalo se bo bombe pred vojašnicami in zažigalo vojašnice. Prve partizanske čete že delajo in to po Stajerskem. Sovražnik se ne bo smel nikjer počutiti varen. Vsak dan je dragocen. Vsak dan je treba narediti nekaj škode italijanskim fašistom in vsem tistim, ki jim pomagajo. Tistih nekaj stražarjev pobiti, to je čisto navadna malenkost za vas.«

Neznanec je umolknil. Zidar Jože se je pa nagnil naprej in vprašal: »Tovariš, koliko italijanskih vojakov in oficirjev ste že poslali v krtovo deželo, a?«

Neznanec se je zdrznil ob tem vprašanju in hitro odgovoril: »O tem ne bom govoril. Za vsako tako delo in akcijo se bo reklo: organizacija OF in partizani so to naredili.«

Naši štirje znanci pa z odgovorom niso bili zadovoljni.

Znočilo se je. Vstali so. Jernej je še enkrat dejal:

»Navodila so jasna kot beli dan.«

Poslovlili so se na kratko. Jernej je odšel z znancem na desno stran obraslega griča, oni štirje pa so se spustili po strmini proti vasi.

»Da bi ubijali? Še tepel se nisem nikdar,« je zamolklo dejal France. »Oblič je bil in je tisti, ki ga poganjam po belih deskah.«

Obstali so nad vasjo.

»Da bi ubijal navadnega vojaka in to je dejal Jernej, da bi planili nanj od zadaj, mu zamašili usta in ga zadavili? Ne! Tega pa res ne prenesem. Še onega ne bi šel ubiti, ki mi je na vrtu poškodoval in požagal petindvajset dreves. Samo namlatil bi ga, da bi bil ves črn. To bi naredil z veseljem. Zadaviti vojaka in to zahrbtno, tega pa ne bom delal, pa če še desetkrat to naroči Jernej in tisti njegov znanec,« je sklenil Tone in še dodal: »Predlanskim je bil naš pes Kastor star dvajset let. Komaj se je vlačil po dvorišču. Sam ga nisem hotel ubiti. Smilil se mi je. Naročil in še plačal sem lovcu Jurkotu, da ga je odvedel v gmajno in ustrelil. Tako sem naredil. Mene ne bo zraven, ko se bo pobijalo ali davilo vojake na žagi. Gnusi se mi. Upira se mi.«

»To bi morali takoj povedati Jerneju. Ali pa naj sam enkrat pokaže,« je dodal Mirko.

Razdvojeni, neodločeni so se razšli po domovih.

Tone je krenil v hlev. Namesto njega je konje in govedo nakrmil naglušni stric. Po večerji je sedel v kuhinji in bral Grudnovo Zgodovino slovenskega naroda, poglavje o kmečkih uporih.

»Kaj tako molčiš?« ga je vprašala žena Slavka, ko je pomivala posodo, jo brisala in zlagala v star lesen sklednik z letnico 1789.

Tone je odložil zgodovinsko knjigo na okensko polico in se zazrl v vžgano letnico na ostarelem orumenelem skledniku. Globoko je vzdihnil. »Poglej, Slavka, ta sklednik je naredil neki naš praded v tistem letu, ko so dobili kmetje zemljo za stonj od graščine in samostanov. No, v tistem revolucijskem letu so Francozi odsekali glave s sekirami tisočem grofov, princev in baronov, ter tudi drugi duhovski gospodi.«

»Strašno je moralo biti.« Slavka je sklenila roke. »Pozabila sem ti povedati, da so popoldne štirje karabinjerji naredili preiskavo v hišici gaterista Mirka. Nič niso našli.«

»Ti, Tone, nekaj skrivaš. Videla sem vas, ko ste šli v hrib — France, Jože in Mirko. Samo da ne bo kakšne nesreče! Štiri otroke imaš. Na to pomisli, če kaj skrivaš pred menoj. Ne mešaj se med one, ki ponoči trosijo letake po cestah in jih polagajo na okna. Saj veš, da je Zimčev Pepe nesel neke letake karabinjerjem, češ, da jih je neznanec položil na njegovo okno. Še natepli so ga, da je stokajoč prišel domov. Dopoldne mi je sama stara Zimčevka rekla, da jih ne bo nikoli več nesel tja. Sežgal jih bo, če mu jih bodo še prinesli.«

»Tepsti znajo. Osel, kaj jim je pa nesel. Seveda so bili jezni, ker so mislili, da se norčuje iz njih. Da, malce debelo pamet ima oni Zimčev. Batine so ga morda le izmodrile.«

Ponoči se je Tonetu sanjalo, da ga lovijo karabinjerji. V sanjah je kričal. Žena ga je zbudila vsa preplašena. Ves je bil moker po životu.

Tudi mizar France je bil zvečer pri večerji in po večerji sila molčeč. Žena Pavla je takoj uganila, da se je nekaj zgodilo.

»Doma bi bil popoldne. Kaj laziš naokrog? V gostilni te ni bilo. Vojaki so nekaj razbijali. Domači fantje so šli že prej ven. Oni vojaki so pa nalašč iskali neke neznance,« je dejala žena Pavla. »V teh časih je najbolje biti doma, tudi ob nedeljah. Pri Mirku so vse premetali. Pred eno uro mi je ona povedala, da so vzeli lepega petelina. Zrli bodo, prasci! Ta ciganska sodrga bi žrla samo jajca, kure in šunko.«

»Ne bo ostalo pri tem,« je zamolklo dejal France. »Še klanje bo, preden jih bo vrag vzel. Boš videla, Pavla, hudo bo še.«

»Seveda, seveda. Moj oče so bili v prvi vojni veliko let tam doli na Soči. Ko so se vrnili, so kar naprej pripovedovali, kako so z noži prebadali sovražnika. Oče so to pripovedovali s takim veseljem, kot da bi bili na kolinah. Še hvalili so se s tistim plehom, ki so ga dobili za lon, ker so dosti Italijanov poslali na oni svet. To je dobro, da so lansko leto umrli, ker bi se sicer še sedaj hvalili. In še oponašali cviljenje in tuljenje zabodenih vojakov! Spominjam se, da smo očeta ob zimskih večerih, ko sem bila še majhna, prosili, da nam je pripovedoval o teh prebadanjih. Peter, ko je bil majhen, je tudi govoril, da bo tudi on klal, ko bo velik in če bo vojska. Sedaj se pa ves trese, če ga karabinjer tam doli v trgu povpraša za legitimacijo. Da, ves se trese. Pred temi požeruhi bo treba skrivati jajca in maslo.«

Drugi dan popoldne so se dobili na Tonetovem travniku. Dva voza sena so imeli za naložiti. Da ne bi vzbudili suma, so Tonetu pomagali nalagati seno. Medtem so se otroci vreščaje valili po suhem senu.

»Tako vam rečem, da so Jernejeve klobase neužitne,« je dejal Jože, ki popoldne ni zidal, ker je zmanjkalo apna in zidne opeke, ki jo je Štefe vozil iz Cerknice.

»Oprhnjenih klobas že ne bi pojedli,« je dodal Tone. »Jernej naj jih sam preizkusi.« Pri tem je namignil na otroke.

»To se bo drl Jernej, ker se ga ni ubogalo,« je vzkliknil Mirko.

»Neužitna juha se vrže proč,« je dodal France.

Ozrl se je in zagledal za ovinkom deželne ceste tri karabinjerje.

»Prijetelji gredo,« je dejal Tone.

»Varnost je lepa reč,« je vzkliknil Jože in odložil vile ter pograbil bližnje grablje. Sonce, tisto popoldansko julijsko sonce, je močno pripekalo. S pisanimi robci so si brisali prepotene obraze. Na sosednjem travniku je molče grabilo pet deklet. Oblečene so bile v svetle pisane obleke. Po zraku je krožil velik kragulj in se spuščal niže k zemlji, ko so se karabinjerji približevali naloženim vozovom sena. Tone je v rokah držal žrd in jo potiskal dol na seno. Jože je razvezal opasilnico. Karabinjerji so se približali. Tolmač je zahteval osebne izkaznice. »Karte identità!« je jezno vzkliknil.

Skočili so h kamižolam in jih iskali. Jože je ni imel.

»Doma jo imam v praznji obleki,« je dejal in mračno zrl v tolmača.

»Karto identità morate imeti povsod s seboj,« je važno razlagal tolmač, »ob košnji, ko greste v trg, v trgovino, gostilno, v gozd sekati drva. Še na domačem vrtu jo morate imeti. Taki so predpisi naše,« »naše« je še enkrat ponovil, »naše zmagovite Italije.«

Odgnali so ga domov, kjer jim je pokazal osebno izkaznico. Obenem so opravili preiskavo. Ali je v sorodu s Tonetom, da je pomagal nakladati seno, ga je vprašal tolmač.

Jože se je hitro znašel in dejal, da je dal Tone spomladi voz gnoja, ki ga je treba odslužiti.

Na podstrešju je suh molčec karabinjer pobral iz gnezda vsa jajca. Odšli so počasi dalje po vasi, zavedajoč se svoje moči in veljave.

V vaški gostilni so štirje bivši vinjeni tihotapci peli neko italijansko popevko. Ko so karabinjerji slišali italijansko popevko, so stopili v gostilno in naročili pivo. Vinjenih ponedeljarjev niso legitimirali. »Evviva Duce!« »Evviva Re!« je zavpil najbolj vinjeni, suh, nizek, črnkast bivši tihotapec. Dvignil je kozarec, pogledal karabinjerje in vino spil v dušku. Gostilničarka je brez naročila prinesla karabinjerjem krožnik šunke in krožnik kislih kumaric.

»Buono, buono,« so vzkliknili karabinjerji nad postrežljivostjo krčmarice, ki je vedno govorila, da morajo gostilničarji držati z vsemi ljudmi, strankami in narodi. Pri tem se je večkrat spomnila bivšega ostarelega graničarja Bosanca, ki je v vinjenosti večkrat vpil: »Oj brat je mio koje vere bio.« Zidar Jože mu je ob takih priložnostih odgovarjal: »Pa taka vera kot je muslimanska, ko zaradi nje ne jedo svinjskega mesa. Oni mohamedanec ni vedel, kaj je dobro na tem božjem svetu.«

Teden je minil brez posebnih novic. Samo ena smešna se je dogodila. Karabinjerji so stopili na vrt starega Trudna.

»Na stranišču je,« je vsa preplašena povedala Trudnovka.

Tolmač je stopil do odprtega stranišča in zavpil: »Karta identità!«

Na stranišču je čepel stari Truden, bivši avstrijski dolgoletni vojščak.

Odvrnil je: »Čakajte, da si najprej rit obrišem, potem pride legitimacija na vrsto.«

Osebna legitimacija mu je padla v stranišče. No, pa je moral iti stari Truden na občino, da so mu takoj naredili novo.

Vsi štirje — France, Tone, Jože in Mirko so šli med tednom mimo žage ob vodi in kupa lesa, ki ga je podnevi stražil en vojak, ponoči pa trije. Vojak je imel puško in bombe, pripete za pasom. Zvečer so imeli napolnjene puške in jih vso noč držali v rokah.

Nek večer so obrnili voznika, ki je peljal mimo žage moko iz mlina. Niso mu pustili peljati po poti mimo kupa žaganic. Narediti je moral velik ovinek do doma.

V soboto zvečer so streljali na tovarniškega čuvaja, ker ni prišel še podnevi na delo. Bežal je in se na klice ni ustavil. Na streljanje je kmalu priteklo v strelski vrsti več kakor petdeset vojakov, ki so preiskali vse skladišče lesa. Naslednji dan so odpeljali šest kamionov žaganic v Italijo.

To se je jezil drugo nedeljo Jernej na obraslem griču. Oblačno je bilo in pripravljal se je k nevihti. Na sestanek je prišel samo gaterist Mirko. Kaj bi hodili vsi štirje. Boš že ti sporočil, kaj bo povedal Jernej, so mu rekli France, Tone in Jože.

Ko je Jernej iztresel vso jezo na Mirka, mu je ta poročal, da so obiskali trideset kmetov, da letos ne bi sekali hoj in bukev, da ne bi tesali tramov in prodajali drv.

»Vse to je premalo. Pospraviti bi morali one nočne stražarje in zažgati žaganice,« je jezo govoril Jernej in mahal z močnimi pestmi.

»Na fronti že, ko si oblečen v vojaško obleko. Da bi pa za hrbtom ubijali, davili, to nam ne gre v glavo,« je sklenil pridušeno Mirko. »No, ker sva sama, mi lepo po pravici povej, koliko in kje si ti pospravil kakšnega vojaka na straži.«

Jernej je malo pomolčal. »Jaz ga še nisem. Jaz sem organizator. Taki kot si ti in tvoji trije znanci, so pa in morajo biti natančni izvajalci navodil, nalog in direktiv. Za svobodo naroda ni nobena žrtev prevelika. Za svobodo in osvoboditev se je treba posluževati vseh sredstev. To si gotovo že kdaj bral. Misliš, da se je veselil lastnik žage, ko ste stavkali za večje plače. Strl bi vas, če bi se upal in če bi mogel,« je sklenil Jernej.

»Mislim sem, da boste one stražarje pospravili štirinajstega julija zvečer, ko francoski narod praznuje svoj veliki praznik, ko se je začela prva francoska revolucija. Pa ni bilo nič! Drugi kraji nas bodo prehiteli.«

»Ja, Jernej, kje je pa rečeno, da moramo biti mi prvi.«

Zopet je vneto govoril Jernej. »Dobili bi nekaj bivših tihotapcev, ki so se že tepli z italijanskimi financarji na meji. Taki bi z veseljem sprejeli to delo. Rečem ti, Mirko, da bo treba tudi bivše tihotapce vključiti v naše delo. To so vražje drzni ljudje.«

»Da, za denar bi marsikaj storili, ne pa iz prepričanja.«

Vsula se je ploha.

»Požagajte vse telefonske in električne drogove v kraju. Zažgite žago ob vodi, da ne bo žagala hlodov za Italijane,« je vzkliknil Jernej.

»Ja, ampak žago bomo tudi mi rabili po zmagi,« je dejal gaterist Mirko, ki se mu je upiralo, da bi zažgali žago, kjer je delal vrsto let.

»Vse tovarne, ki delajo za okupatorja, bo treba minirati, zažgati, rudnike uničiti, proge razdreti,« je z neko jezo sklenil Jernej.

Mirko je v dežju odšel domov. Žaganice so bile odpeljane, stražarjev ni bilo več tam. Drugje so jih rabili. Na železnicah in mostovih. Ko so se naši štirje znanci spet zbrali, jim je Jože dejal: »Pred vojno smo bili vsi štirje vojaki, pol leta so nas učili korakati, s puško ravnati in teči v hrib in navzdol. Pol leta je trajalo, da smo znali puško držati v rokah in streljati. Jernej hoče, da se tega naučiš v mesecu dni. Streljati, daviti, zažgati, minirati in drugo.«

Preden se je prevesilo leto 1942, so se naši štirje znanci vsega navadili — streljati na položajih, biti ponoči v zasedah, minirati in tudi dobivati rane. V letu dni so se vsega naučili ...

Pomenek »Življenje je zadnja revolucija!« s pisateljem Primož Žagar

Pisatelj Ivan Potrč, šestdesetletnik, govori o svojih pogledih na gibanje sveta

Ako poslušate pisatelja Ivana Potrča, ustvarjalca zelo znanega romana »Na kmetih«, pisca treh dram o Kreflih, novele »Sin« ter drugih novel, povesti in črtic, prosto govoriti, sedečega za pisalno mizo v njegovem ljubljanskem stanovanju, o pisateljskem delu, o družbi, o njeni sedanosti in prihodnosti, skratka o svetu, vas bo prvi hip morda motil nekakšen nered v njegovih mislih. Motilo vas bo, da bodo misli prihajale do vas v med seboj prepletajočih se kosih, odtrganih od različnih vsebin oziroma matičnih celot, in da medsebojna zveza med temi kosi ne bo razvidno opazna. Tako bodo, na primer, ob vas zadevali miselni utrinki o razmerju med obliko konkretnega pisanja in širšo okolico, v kateri to pisanje nastaja, pa nato spet utrinki o pisateljevih pogledih na politiko preteklosti in sedanosti, o pogledih na družbeni razvoj, ter nato zopet utrinki o morali in tako naprej. Pa vendarle, če se vam posreči te utrinke dovolj hitro in primerno povezati v mozaično celoto, vstane pred vami skupno bistvo. Pokaže se, da so pisateljevi pogledi na literaturo, na pisateljevanje ter njegovi družbeno-politični nazori identične stvari. Razumeti jih je zatorej treba v enakem oziroma skupnem pomenu. In ko Ivan Potrč pravi, kot v pričujočem pogovoru: »Danes sem v taki eri, ko mislim, da sem sredi nekega boja s svetom!«, je treba to jemati tako v pisateljskem kot političnem pomenu.

Naš zapis pa je, to je nemara važno poudariti, zelo verna, tako rekoč dobesedna podoba pogovora s pisateljem, ki naj bi v tistem nekajurnem času pač razkril svoja trenutna stališča in misli o sebi in okolici.

— *Zakaj mislite, da ste v dobi, ko ste sredi boja s svetom?*

»Jaz sem tak človek, da me lahko na tem svetu nekaj tudi zrevoltira. Mi smo bili tisti komunisti pred vojno, ki smo sanjali o tem svetu, in smo bili pri nastajanju tega sveta. Partija je šibka do nekaterih stvari, ki smo jih znali pred vojno razložiti, analizirati. Zdaj smo v redu, ko ni vse tako, kot bi moralo biti. Tu nastajajo anarhični pogledi na družbo, nekateri so obupani, prihaja do nihilizma. To, kar se dogaja zdaj, je zame nekakšen nesporazum. Zelo smo krivi, da nismo pojasnjevali stvari. Jaz vam moram tole razložiti na primeru. Leta 1932 smo bili v Ptujem Ivan Bratko, Dušan Kveder, Rudi Ileč, Tone Žnidaršič in drugi z gimnazije, nepomirjeni s tedanjim svetom, z razmerami v njem. Naši prvi nastopi so bili izrazito anarhični, anarhični v tistem zaprtem svetu, v tisti Gogi, kajti ves tedanji

Ptuj se mi zdi dandanes kot mesto Goga. Kmečke stvari so bile tako poceni, da nisi nič dobil zanje, bila so leta krize, anarhizem je bil odpor. Ko smo imeli prvi sestanek, smo torej sprejeli izrazito anarhične zapovedi. Prva je bila, na primer, da ne smeš verovati v boga. Meni, kmečkemu fantu, se je zdela ta stvar takrat skoraj prenapeta. To je bil revolt mladine, ki je hotela tisti svet predrugačiti.«

— *To je bil, da vas vprašam kar vmes, potemtakem zdrav anarhizem?*

»Ta anarhizem, to je bilo mladostno iskanje poti. Kot zreli ptički smo potem padli v roke partije. Ta pa nas je naučila načina borbe. Za nas je bilo takrat še posebno važno zadržanje dr. Jožeta Potrča. Nisva neposredna sorodnika, pač pa sva v sorodu menda ‚v tretji stopnji‘. Njegov oče je bil prav tako mlinar, kot je bil moj. Kmetje so vedeli, da je Potrč komunist. Bil je sila dober človek in se je razumel z ljudmi. Zato so, ko je bil v zaporu, govorili: ‚Ja, tega gospoda so zaprli, ker noče biti tak kot oni, da bi živel na tuj račun‘. To je kmetom potem pomenilo, da je komunist poštenjak. Tak zgled, oziroma dr. Jože Potrč, je pozneje pridobil za partijo tudi Lacka.«

— *Zakaj ste pravzaprav v boju s svetom, bi se mogli o tem še natančneje izreči?*

»Mislim, da sem se po neki svoji krizi prikopal do tega, do spoznanja, da so neke iluzije šle. Vsak človek pa ima pravico biti obupan, najsi so težave splošne ali osebne. Šlo je po vodi tisto naše prvobitno navdušenje. Sprašujem se, kako lahko ta komunist, ki je bil pripravljen dati življenje za stvar, zdaj živi na račun drugega? Dejanski, pravi odnosi so samo, če živiš od dela svojih rok. Mene nič ne jezi, če nekdo ima nekaj, to me ne sme revoltirati, ker se je splošni standard dvignil. Ne vem, kaj se godi s človekom, da hoče imeti vedno več, da izrablja razne privilegije. Jaz pravim o njih tako, da mislijo, da bodo po smrti živeli. Še ne tako dolgo sem se ob tem ustavel pri misli, če imaš NOB, zakaj bi hotel imeti privilegije?! Takoj po vojni sem imel razgovor z Mico Šlandrovo o tem, kdaj sem postal član partije, iz česar so nekateri kopali kapital. Jaz pa sem rekel: Mica, jaz sem vesel, da sem ostal živ, da delam, da pomagam, to je zame največja nagrada.«

— *Od kdaj ste potem član partije?*

»Ivan Bratko trdi, da sem član partije od leta 1933. Jaz pa sem se priglasil, da sem član partije od 1943. leta, ker nisem hotel kopati kapitala.«

— *Ali lahko poveste, kako bi ljudi pripravili, da ne bi živeli na tuj račun?*

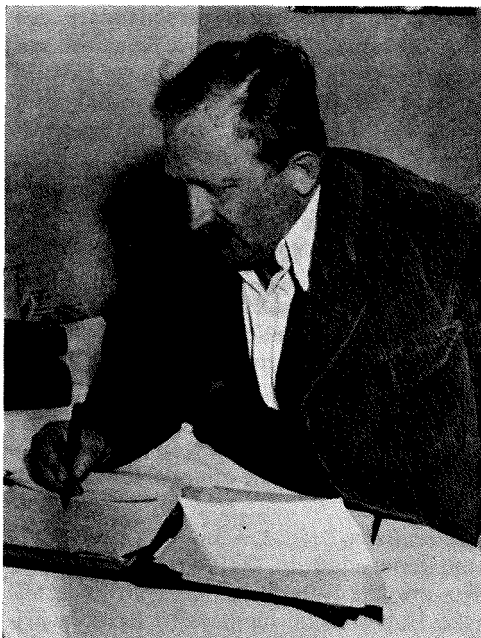
»To je zadeva človeka samega, to pride na vsakega človeka, če si komunist, pa tudi ni treba, da bi bil za to komunist. Jaz mislim, da je stvar taka, da je bila naša družba premalo rigorozna, da je bilo premalo zakonov, ki bi zagrabili ljudi, ki nekaj ‚pošvingljajo‘, pri nas se je bogatilo legalno, kaj hočete. Jaz sem svoj radikalizem prignal celo tako daleč, da pravim, da sploh ne bi smelo biti nobenih bonitet, ki so rodile vse ostalo. Izjema so samo prizadeti, otroci padlih borcev, te pa moraš spraviti do kruha.«

— *Ste obupani zavoljo družbenih razmer?*

»Jaz niti nisem obupan, ampak vem, da se ta družba tako razvija in da se je treba tolči. Pred vojno sem napisal knjigo »Sin«. V njej sem pokazal, kako obupna je bila tista družba, da ni pustila človeku, da bi se razvijal. Pokazal sem, kako otroka, ki se razvija, družba zlomi, pokazal sem protest proti taki družbi, pokazal sem, na primeru nekega otroka, kako odnosi v tej družbi človeka uničujejo, in dal sem za moto vsemu temu naslednjo misel Gorkega: Pisatelj mora aktivno sovražiti vse, kar človeka od zunaj ali od znotraj tlači, vse, kar ovira njegov svobodni razvoj in njegovo rast!«

— *A, torej na ta način se mislite boriti, v tem smislu je treba razumeti vaš stavek, da ste sredi boja s svetom?*

»Da, da, saj ljudje niso topi, se tudi srečujejo s svojo pametjo, ta naš človek je bil v partizanih, mislim, da znamo pokazati premalo dilem vseh teh ljudi. Mi gremo potemtakem v borbo, da se bodo spremenili odnosi. Seveda pa je iluzija le precej

Ivan Potrč

porušena in bi človek lahko bil obupan. Tisti moment, ko smo postavili tržno gospodarstvo, smo tudi pokopali založništvo.«

— *Dajte, razložite to o tržnem gospodarstvu in pokopu založništva bolj nadrobno, kajti v tem je videti širšo družbeno simboliko?*

»Da, to je problem založništva, jaz sem bil 25 let v založništvu. Izhajali smo iz tega, da moramo dati otrokom vse, kar je vrednega doma in po svetu, to je bilo naše napotilo. In poklicali smo naše književnike in tudi slikarje, in bilo je zelo dobro zastavljeno. Bile so seveda tudi težave, ni bilo papirja in tako naprej. V načrtu smo imeli tudi tiskarno. Pa smo šli delat tiskarno, s svojimi sredstvi. In ko je tiskarna nastala, je živela svoje življenje, začela je tiskati za tujino, ker si za to lahko dobil kredite, in nenadoma, ne da bi se dobro zavedel, postaneš nujno zlo pri poslu. Tako je to, da takrat, ko človek s tem začne, ne ve, da ga bo zagrabilo. Znano je bilo, na primer, da je bil Kardelj odločno proti temu, da bi postavili tiskarno, jaz pa sem bil neizmerno srečen, da sem lahko temeljni kamen položil. Vendar pa jaz takrat nisem vedel, kaj je vedel Kardelj in kaj bom jaz kasneje mislil. Ti hočeš dobro, stvar pa se »sfiži«. Dokler je stvar služila razmeram naše kulture, dokler je bil njen namen dati otrokom borcev, in sploh otrokom knjigo v veliki nakladi, tedaj smo potrebovali tiskarno. Ko pa je postala knjiga tržno blago, je tržni mehanizem vse prvotne namene spremenil.«

— *Tako ste torej malo zagrenjeni, kajne?*

»Veste, to je mene ohranilo med vojno, da ni treba vedeti, kar ni treba vedeti. Ljudje, ki so največ govorili, ko smo videli v njih nove Staline, ti so na procesu vse povedali, tisti pa, ki so bili najbolj tihi, ti pa so dali vso kalvarijo skozi.«

— *Ali pri tem mislite na sebe?*

»Jaz sem bil bolj neagresiven človek, kmečki človek, bolj nazaj potegnjen. Pisal sem, in vedel sem, da lahko z literaturo uspej samo takrat, če bom napisal tako, da bodo štorije ljudi zgrabile, če bo življenje takó živo prikazano, ter da družba, ki je čuvala takratni red, dela ne bo mogla prepovedati. ‚Kreflova kmetija‘, ki je bila napisana 1937. leta, je bila drama o propadu kmetij. Bila je nagrajena na mariborskem kulturnem tednu. Tedaj, ko so hoteli delo postaviti na oder, sem bil zaprt. Že

so vadili toda 14 dni pred predstavo je cenzura banovine dramo prepovedala, češ da ruši stebre kmetstva. Preden smo dramo poslali na banovinsko cenzuro, sva z dr. Šnuderlom delo temeljito prebrala. Potem sva rekla, da ni enega stavka zavoljo česar bi to dramo lahko prepovedali, ni nič takega, kar bi bilo za črtati, ampak, duh je bil tak, da so začutili, da je bil namen drame, da bi ljudje zasovražili ta svet, nič pa ni bilo direktnega. Knjiga je bila grajana, ker je tak obupen konec. Pokazati izhod iz teme, jaz tega nisem mogel pokazati, ker nisem tako doživel sveta, to je bil moj revolucionarni protest proti sistemu času.»

— *Ali ni potem, če ste tako pazili, da pridete skozi cenzuro, trpela umetniška vrednost dela?*

»Pri Kreflih je bila umetniška vrednost, da je bilo živo napisano, da je privlačno, to je bilo edino možno, da smo v tisti družbi prodrli. Moral si biti pisatelj, če so ti hoteli tiskati, moral si tako napisati, da si prišel skozi pri cenzuri, danes pa lahko vsi tiskajo.«

— *Po vojni, ste bili socialistični realist, spočetka?*

»Pri meni je tako, da sem po vojni napisal več takih spominov na ljubezni, ljubezenskih izpovedi. Zanimivo, da so se mi te ljubezenske štorije mnogo kasneje odkrivale.«

— *Potem pri sebi ne najdete socialističnega realizma?*

»Ne najdem. Mi smo mislili, da moramo izpovedati to, kar druge muči. Jaz sem rekel, da bom na stara leta odkrival tiste strašne ljubezni, ki sem jih imel. Miškove novele ‚Na valovih Mure‘ so strašansko ljubezenske, meni je to kasneje prišlo, mi ni bilo nič prihranjenega, ampak je kasneje prišlo. Razlika je med socialističnim realizmom, ko zavestno pišeš lepše, in tistim, kar smo mi delali. Mi smo bili po vojni entuziasti, videli smo in to izpovedali. Spominjam se zelo dobro nekega posvetovanja v Beogradu o literaturi, mislim, da je bilo, preden je izšla zbirka štirih, ko je prišel k meni Lojze Krakar ves nesrečen, rekoč, zakaj je pisal tako poezijo. Referati so ga zlomili. Jaz pa sem mu odvrnil: Branil te bom pred samim teboj. Če si iskreno mislil, z entuziazmom, potem je bilo to v redu. Če pa to ni bilo iskreno čustvo, potem si pač tragičen pesnik. Vendar pa jaz mislim, da si pošteno mislil. Ingoličevo ‚Pot po nasipu‘ smo izdali. To je kritično napisal, saj smo bili vsi na tisti progi Brčko—Banoviči, bili smo s pisanjem zadovoljni.«

— *Rad bi se povrnil še malo nazaj, k tisti stari stvari, k takemu pisanju, da prideš pri cenzuri skozi, kot ste se izrekli. Zakaj vam je bilo pravzaprav treba paziti na cenzuro, saj nekoč bi stvari tako prišle na svetlo, zakaj niste kratko malo spontano izlili iz sebe vsebine? Če ne bi prilagajali vsebine sistemu, v katerem živite, bi bilo, jaz še zmeraj tako mislim, delo umetniško močnejše, kaj pravite?*

»Ni to tako. Danes nastopajo razne oblike pisanja, ko ljudje že s številkami pišejo pesmi. Mislim, da odgovorim na vaše vprašanje, da je Ezop, ki je pisal v času tringov, napisal basen za to, da je šla skozi.«

— *Prav, Ezop. Ampak, vseeno, zakaj bi bilo treba pri pisanju tako paziti, tenko vnaprej poslušati, kako bo sistem sprejel delo, in preračunati vnaprej, kaj ga ne bo preveč razburilo?*

»Jaz sem prepričan, če danes v SZ ni pisateljev, ki bi lahko kaj povedali, pa še bodo taki pisatelji, oziroma nekateri so že tu. Pisatelj mora v vsakem času povedati resnico, ampak mora najti obliko, da jo pove. To pa ne pomeni, da se boji cenzure, ampak mora najti način, da ruši ta sistem. Oblika, to je to, da najdeš nek način da poveš.«

— *Saj razumem, ampak, zakaj je treba preslepiti režim?*

»Poglejte ‚Hlapca Jerneja‘, to je direkten komunizem, in je naša velika literatura, ker je bil umetniško, na tak način opisan. Cankar je vzel sveto pismo, da se je izrazil. Mislim, da s tem ni hotel prezvitorepiti režima ali koga, hotel je, da bi stvari bolj kleno povedal, da bi beseda nosila vsebino, da bi zapela, da bi bila to prava beseda za pravo misel. Zdaj vidim, kako nekateri enostavno pišejo tja v en dan.«

— *Na kaj mislite?*

»Za marsikatere, ki tako pišejo, velja, da je to goli protest, in smo zavoljo tega precej odgovorni, kolikor pa seveda to ni tudi manira.«

— *Bi hoteli govoriti bolj neposredno?*

»Nobena umetnost, ki ne zna živeti na odru, ni umetnost. Oder te mora potegniti za seboj, če pa slišim same besede, kako naj me to osvoji? Nič me ne moti, kaj počenjajo na odru, toda mora me osvojiti, potem je umetnost. Grem iskreno poslušat te današnje igre, toda, če mi stvar nič ne pove, sem razočaran, pa bi hotel imeti igro rad, igralce rad. Čudim se, kakšne igralce imamo, kako vse igrajo.«

— *Mogoče pa je prilagajanje oblike državnemu redu ali oblasti, ali ne prilagajanje temu, stvar poguma?*

»Jaz, ko pišem, nisem hraber, jaz povem to, kar nosim v sebi, se ne menim za cenzuro. Imam pred seboj zgolj to, kako naj to povem, da bodo ljudje čutili, kar imam v sebi. Tu nastopi forma.«

— *Kaj pa tisto, ko sta z dr. Šnuderlom skrbno brala vašo dramo, da ne bi ostal morda stavek, ki bi utegnil cenzuro motiti?*

»Na tisti čas je bila drama naperjena, zato sem pazil, da ne bi bil kak hud stavek.«

— *Če bi bil kak tak stavek, bi ga črtali?*

»Sva tudi marsikaj črtala, bistvenega pa nikjer.«

— *Kaj pa, če bi cenzura rekla, ta del morate črtati, bi pa to škodilo samemu delu, kaj bi napravili?*

»Jaz tudi lahko rečem, to ne bo šlo ven. Toda umetnost je nastajala tudi v Mathausnu. Jože Polajnkó je tam, na primer, slikal. To vam bi hotel povedati. Jaz sem napisal ‚Zločin‘. To je delo, ki opisuje dva človeka, sekretarja partije Džurovića, kot sem ga imenoval v knjigi, in sekretarja rdeče pomoči Selimovića. Oba bi dala za partijo vse. Ko pa pride prva preizkušnja, eden od njiju odpove, izda. Ko pa sprevidi, kaj je naredil, svoje priznanje prekleže. Čez dva dni gresta oba v smrt. Peljejo ju na mejo in ju tam ustrelijo. Sekretar partije je razumel njegov, Selimovićeve, človeški spodrselj in se pred smrtjo zavzame za njega. Nato umreza kot junaka. Jaz sem za podlogo vzel resnična človeka in resnične dogodke. Obiskoval sem ljudi in bil celo na meji, kjer so ju ustrelili. Zgodba se je dogajala aprila leta 1929, šlo pa je za sekretarja komunistične partije Đura Đakovića in sekretarja rdeče pomoči Nikolo Hećimovića. Na Duhu na Ostrem vrhu so ju ubili. Čas, ko je delo nastajalo, je bil čas naših procesov. Jaz sem videl izvirne policijske akte, ki so govorili o tej stvari. To je bilo nekako v letih 1953 in 1954. Pred vojno sem živel v Rušah, nekaj let pred vojno, in sem se tam seznanil z zgodbo. O njej so mi pripovedovali delavci, šli smo na grob. Mojo knjigo ‚Zločin‘ so prepovedali tiskati, leta 1958 je moralo to biti. Stvar je prišla pred ljudsko skupščino, tam me je še Marinko branil.«

— *Zakaj so jo prepovedali, obstaja natančen razlog?*

»Delo je bilo ustavljeno, zato ker se je familija pritožila. Zdaj pa berete dela, ki vam jih drugi cinično pišejo. Madžari so ‚Zločin‘ prevedli, to je bil tudi zanje problem. Bile so neke intrige. Hrvati so protestirali, Hećimovićevo so se pritožili. Kraigher je bil takrat zaprt v Srbiji in so dobili v zapor sporočilo, da je Hećimović vse izdal, jaz sem pa napisal, da je preklekal priznanje! Hrvatska partija ni pustila o Hećimoviću nič pisati, ker je bil izdajalec. Ko je bil že preklet od partije, sem mu postavil neminljiv spomenik, potem sem bil pa jaz preklet. Že prvi dan, ko je Jadran film začel snemati film po moji zgodbi, je bilo prepovedano in ustavljeno tudi snemanje.«

— *Jaz bi rad še malo ostal pri stari temi o pisanju in oblasti ali cenzuri. To je potem avtocenzura, ko med pisanjem pazite na to, da bo delo šlo pri oblasti skozi?*

»Ta avtocenzura je nekje potrebna. Govoriš ljudem, moraš nekaj povedati, to pomeni, da moraš biti mojster pisanja, jaz mislim, da stiska rodi biser.«

— *Gre torej za to, da preslepitate red?*

»Tudi tistega, ki drugače misli, je treba pregovoriti, jaz ga hočem zlomiti, streti. Odrska umetnost, recimo, je velika zadeva. Če bi mi tako pisali, kot danes pišejo, nas ne bi nihče bral.«

— *V začetku ste govorili v tem smislu, naj se še o tem malo pogovoriva, da je znala partija pred vojno boljše analizirati razmere in da je znala dati mladim anarhistom program konkretnega boja tako, da so postali dobri komunisti. Anarhizem je upor zoper svet, ste rekli. Ali naj bi to pomenilo, da bi morala tako ravnati partija tudi danes, z današnjimi anarhisti, trockisti, novimi levičarji ali kakorkoli jih že imenujemo, da bi jim dala delovne ali borbene programe in jih usmerjala, kaj pravite?*

»Ljudem je treba dati koncept, kje se je treba tolči, kot nam ga je dala partija tam v Ptujju, dala nam je delo. Tako bi bilo treba tudi zdaj vključiti mladino, da bi delovala v programu. Mislim, da bi se morali konfrontirati v smislu skupnega jezika, in bi našli tudi skupnega sovražnika.«

— *Vi ste v borbi proti temu svetu, ste dejali, pa res mislite, če se tako ozrete na stvari, kakor se gibljejo, da se bo ta svet sploh dal spremeniti, da se bo dalo obvladati pogoltne tržne vzvode, ročice in kolesa?*

»Mislim, da smo sami krivi, da je stvar taka, nismo jasno povedali nekih stvari, teoretiki niso povedali, ker jaz pač nisem teoretik. Mi ustvarjamo to družbo, ta družba pa mora sama iskati kritiko o sebi. S kritiko je stvar taka. Jaz sem vedno vesel, če mi nekdo kaj pove, če mi pa nekdo krivico dela, se pa upiram. Kritika mora imeti stik s teboj, sicer gre mimo.«

— *Pa kako konkretno mislite, da bi se dalo negativno spremeniti v pozitivno, da tako rečem, poenostavljeno?*

»Jaz bi vam tako odgovoril. Mi smo bili precej srečni ali precej nesrečni ljudje, jaz sem bil v Mathausnu. Povedali so mi, koliko ljudi je že tam ‚pokrepalo‘, da jih je od 15.000, kolikor jih je nazadnje prišlo, živih le še nekaj sto, in na podlagi matematične verjetnosti sem izračunal, da ni verjetnosti, da bom prišel ven, nisem pa nehal verovati. Namreč, tudi če bi poginil, sem mislil, vem, da se bo fašizem zlomil. Takrat sem začel o svetu misliti na splošno, v tem smislu, da se družba razvija. Fašizem je bil brutalno zlomljen, vsak je moral dati hudiča in pol skozi, vendar pa se je v meni ta zavest vkresala, da se družba le razvija naprej. Socializma se ne da čez noč postaviti. Samoupravljanje je dobra stvar, ampak človek mora čutiti s svojim delom, do tega pa je še daleč, toda čutiti ne samo s svojim delom, ampak čutiti tudi z delom drugih ljudi, s svojo družbo, bi rekel.«

— *Potem tako rekoč prepuščate najboljšo izbiro življenju?*

»Življenje je tako strahotna zadeva, življenje ruši vse. Kaj je Ana Karenina? Ana Karenina hoče živeti proti okamenelosti družbe, ona resda pogine, ampak Tolstoj je tisto družbo strahotno požagal. Ne bojim se za revolucije, kajti življenje je zadnja revolucija, vse toge zakone, zakone proti človeku, vse te stvari navsezadnje poruši življenje samo.«

Uvodne besede ob letošnji podelitvi Kajuhovih nagrad

Dr. Avguštin Lah

»Kajuhove nagrade« so družbeno priznanje ustvarjalcem na tistem področju književnosti, ki se povezuje z družboslovjem in z našo revolucijo. To pomeni, da skuša ustrezati umetnostnim in družbenim kriterijem in vodilom, da osmišlja preteklost in sedanost z vizijo razvoja in bodočnosti. To ne pomeni, da bi bila brez fantazije, razmišljanja, brez dramske zgradbe in idejne niti; nasprotno zarisana je jasno, s primerki realizma, resnice, iskanja umetnostnih in življenjskih vrednot.

Takšna je odlika Kajuhove pesmi: subtilna lirika, globoko občutena in v srce prodirajoča, božajoča in rezava, ki čuti vso resnico z lepoto in tegobo, ki ne neha z njim samim, temveč preživi tudi najhujše, saj postane narodova in z narodom živi trajno naprej. Takšno naj bo s Kajuhovim imenom in z narodovim priznanjem počaščena naša knjiga.

Življenje ljudi in ljudstva je stekano iz brezkončnega števila raznobarnih, razsejanih in prepletajočih se podob in življenjskih zgodb, iz dediščine preteklosti in iz vrveža sodobne vsakdanjosti.

Umetniki, kulturni ustvarjalci ga opazujejo vsak iz svojega in mi vsi skupaj iz različnih opazovališč. Kadar nam verzi, drame in prozni teksti budijo spomine, predstave in fantazijo, čustva in moralne ali estetske vrednote, kadar nam omogočijo doumevanje tega, kar je umetnik upodobil, kadar najdemo v tem idejo, spoznanje ali celo življenjski nauk, tedaj je to kvaliteta, ki preživi sedanost, ki se ohranja, ki je vredna širše pozornosti in celo posebnega priznanja.

»Mostovi rastó,
iz vseh človeških src
se pro
in v vsa srca.
Mostovi rastó,
trdno in s strastjo,
noč za nočjo.
Mostovi, ki z njih bodo naši krvniki zmetani,
Mostovi,
v svetovja ljubezni speljani.«

Koliko resnice in koliko vizije obenem je v teh Kajuhovih verzih. Po teh mostovih, ki smo jih družno gradili, hodimo danes, gledamo v tok reke, zdaj na eno stran za vodo, ki odteka in marsikaj odnaša, zdaj na drugo stran, v tok reke, ki še prihaja in ki prinaša nove življenjske vire. In razmišljamo. Dolgi in široki so ti mostovi. Po njih hodijo ljudje, ki jih je pretevalo življenje in marsikomu je zgrbilo vzravnano držo, toda še hodijo in nosijo. Čas nas opominja na marsikaj. Na to tudi, da vstric z nami hodijo mladi, ki hrepene po življenju, ki so jim ti mostovi odprli pota v nove svetove, ob novih razvojnih terasah, ki si želijo našega zaupanja.

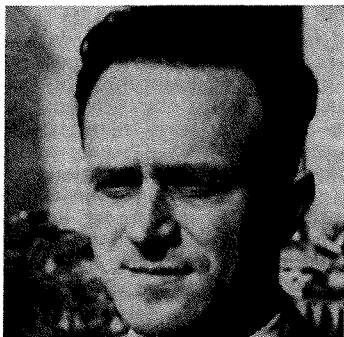
Prav njim bo z našo lepo besedo povedana in s Kajuhovo nagrado počaščena knjiga zelo dragocena. V pomoč in uteho jim bo, toda ne sama od sebe. Morali jo bodo vzeti v roke, jo brati in se ob njej zamisliti. Torej moramo kaj storiti, da se je bodo spomnili, da jo bodo cenili in da jim ne bo samo v okras na policah.

To je družbeno poslanstvo naše knjige.

Zato naj danes izkoristimo to slovesnost, da podčrtamo naše spoznanje in naše želje o pomenu dobre knjige, dobre revije, dobre informacije. Vsekakor nam ni potrebna ljuljka, da bi spoznali, kakšno je dobro žito. Lepo klasje in zdrava zrna bomo lahko ločili samo od slabših žitnih zrn. Takšno bi bilo naše priporočilo uresničevalcem družbene kulturne politike in založniške stimulacije. Ne sejmo na njive ljuljke, onemogočimo slabo, zlasti vzgojno kvarno tiskano šaro, ki blede kriterije, ki ne budi duhá in ne vrednot, ki so nam mentor in vodilo v življenju. To naj bo kulturni in družbeni kriterij, delček revolucionarne zavesti, ljudskega ponosa in socialistične opredeljenosti. Za nagrajena dela s Prešernovo, Kajuhovo ali Cankarjevo ali drugo podobno nagrado, bi morala družba poskrbeti za vrednost priznanja — z njihovim upoštevanjem pri vzgoji, izobraževanju, prosvetljevanju. Potem bodo nagrade imele svoj smisel.

Naj sklenem s čestitkami in dobrimi željami vsem nagrajencem ter znova uporabim Kajuhove stihe:

*»Moja pesem ni le moja pesem,
to je krik vseh nas!
Moja pesem ni le moja pesem,
to je boj vseh nas!«*

Zapis Ob 30-letnici Čufarjeve smrti*

o revolucionarju

Cvetko Zagorski

1

V Čufarjevi zapuščini sem našel nedatiran rokopis, ki ni bil nikjer objavljen. Bil bi naj odgovor na anketo neznanega uredništva. V njem piše:

»V fabriških centrih se pišejo povesti in krvav list življenja... Tisoče tihih tragedij se prepleta skozi fabriški dim. A prav zato, ker je proletariat trdo preskušeno, prav zato, ker v trpljenju vztraja in ne kloni, je tudi porok *človečanske bodočnosti*. V svojem jedru je zdrav, je naturen in poklican, da izpolni svojo misijo v svetu. V obrambi osnovnih pravic čestokrat golega življenja ga vodijo *etični motivi*...« In naprej: *»Čim intimneje se prislunne udarcem kovaškega kladiva in kovaškega srca, tem vernejša je podoba kovačnice. Umetnost ni samo prilika za igračkanje z besedami ali barvami, temveč je tudi faktor, s katerim lahko močne osebnosti znatno vplivajo na duševni razvoj in s tem tudi na dejanja ljudi... Društveni red v veliki meri utesnjuje ali pa razširja razmah umetnosti. Da je umetnost mogoča kot *socialno gibalno*, dokazuje že predvojni ruski realizem, ki je postal prava socialna velesila in je v mnogem pospešil tek časa. Sicer se pa o tem lahko na dolgo piše, a važneje je, da se dela. Da, delati se mora, delati, graditi, ustvarjati.«*

V pogovoru s Ferdodom Delakom za revijo »Naš val« pa je 1935. leta povedal Čufar, da je začel pisati že v pastirskih letih, ko je opazoval *kmečko življenje*. »Pisal sem *na-gonsko*, ker sem moral...«

V teh dveh citatih najdemo zametke nekkih načel, nekkih pogledov na svet, na življenje, na pisanje, do katerih je prišel mladi, nešolan Čufar po svoji zdravi pameti in v še zdravem proletarskem okolju. To so ideje

*humanizma, realizma v umetnosti, odklanjanja zgolj formalnih, zunanjih in oblikovnih rešitev, pa zavest o tem, da tudi beseda nečemu služi. Kajti tudi tisti pesnik, ki se oholo ponaša, da služi zgolj lepoti in umetnosti, v resnici služi nekemu razredu, nekemu razvoju, ki pa je v nasprotju in spopadu s humanističnimi, progresivnimi težnjami družbe. Vse Trubarjevo, Vodnikovo, Prešernovo, Levstikovo, Cankarjevo, Gregorčičevo, Kosovelovo, Prežihovo, Bevkoovo življenje in delo pa še delo in življenje tisočev robotnikov na njihovi kulture je nečemu in nekemu služilo — človeštvu, narodu, razredu, človeku. Iz te zavesti se oblikuje tudi *čut umetnikove odgovornosti* — ne kakemu forumu, ne založniku, ne menažerju ali publiku brez okusa, neki potrošniški mentaliteti, marveč odgovornost višjemu, splošnejšemu, nesebičnemu namenu, ki mu je umetnik posvetil svoje delo in življenje.*

Iz Čufarjevih besed pa vidimo tudi to, da se je loteval pisanja *iz notranje nuje*, brez katere ni mogoča nobena tehtna, smiselna beseda. Ta notranja nuja je lahko stiska ali skrb ali strah ali ljubezen ali veselje — toda brez nje nastaja lahko samo gostobesedno igračkanje, senzacionalnost, naturalistični (animalni) ekscesi, šokantnost, enodnevne muhe, ki sicer lahko prinašajo denar in sloves, ne pomenijo pa ne človeku ne družbi več kot sezonsko modo.

2

Leta 1932 so se zbrali v Ljubljani pri »Svobodi« Ivan Vuk, Tone Čufar, Bratko Kreft, Tone Seliškar, Angelo Cerkvenik in Bogo Teply (Anton Tanc-Culkovski ni mogel zapustiti službe v Mariboru) ter ustanovili

* Tone Čufar, delavski pisatelj, se je rodil 4. novembra 1905 na Jesenicah, padel pod nemškimi streli v Sentvidu pri Ljubljani 11. avgusta 1942.

Klub slovenskih socialnih pisateljev. Menili so se, kako bi združili svoje moči za skupen, uspešnejši nastop v slovenskem kulturnem prostoru. Zaradi hudih pritiskov s strani klerikalnih oblasti in zaradi razkola v sami »Svobodi« je klub kmalu zamrl, vendar pa je bil to omembe vreden poskus, za katerim so ostale v naši kulturi in družbenem življenju globoke brazde. Še isto leto je bila ustanovljena založba »Klas«. Bila je eden izmed številnih, čeprav kratkotrajnih pojavov, ki so se v okoliščinah klerikalnih oblasti pa rastoče razredne zavesti delavstva porajali kot gobe po dežju: bila so to društva, klubi, časopisi, revije in tudi založbe. Taka založbica je bila tudi »Klas«, ki je izdala Čufarjevo prvo večje delo — povest »*Februarska noč*«; le-to je Cankarjeva družba zavrnila, kar je bilo znamenje rastoče diferenciacije v vrstah delavskega gibanja med oportunistično desnico, socialno demokracijo in revolucionarno levico. Knjižici je napisal spremno besedo Bratko Kreft, ki je naglasil, da zaznamuje socialno progresivna umetnost v zadnjih desetih letih lep napredek. Iz vrst slovenskega delavstva so zrasli pesniki in pisatelji, ki skušajo tudi v književnosti pokazati moč, ki je skrita v množicah.« Razumljivo je,« je napisal Kreft, »da gledata na tako književnost slovenski malomeščan in meščan precej zviška in prezirljivo, toda že Cankar je zapisal, da se življenje drami v nižavah: Oči se odpirajo, iščejo luči, roke se iztezajo, iščejo ciljev.« O Čufarju pa piše, da stopa s to realistično reportažo na nova pota. »Pisatelj nam pokaže vso bedo in gnulobo, ki vlada v revirju, ne ustraši se pokazati niti slabih strani delavskega življenja, kakor pa nasprotno v Ančki in Tinetu prikaže zdrave, krepke ljudi iz delavskega gibanja... Res je, da se bo tisti, ki se bo hotel, spotaknil tu pa tam obenj, zlasti kar se oblike tiče — to ve Čufar sam — toda kdor bo bral knjigo tako odkritosrčno kakor je bila napisana, jo bo kljub vsem pomanjkljivostim sprejel z veseljem.«

Povest je vnesla v slovensko literaturo nekaj novih tipov in okoliščin ter načela nekaj vprašanj. Pomembno je bilo, da jo je napisal samouk — delavec, da je podprla rast podobnih pojavov in pomagala izpopolniti delavsko gibanje tudi s književno komponento življenja. Kajti kaj je gibanje, kaj politika, kaj stranka, kaj narod, kaj razred brez literature? Kakšen bi bil socializem brez Cankarja, Kosovela, Prežihla, Krefta, pa tudi Čufarja? Ali si moremo predstavljati kakršno koli človeško skupnost brez kulture, brez knjig, petja, glasbe, slik, šol, časopisov?

Tega se je delavstvo pred vojno zavedalo, zato je po svojih najboljših močeh moralno in materialno podpiralo svoje pesnike in pisatelje, pevce, glasbenike, slikarje, kulturna društva, založbe in časopise. Zato je posvetilo tudi literarno nedogranemu delu, preprostem prvencu, kakršen je bila povest »*Februarska noč*«, veliko pozornost. Ni slučaj, da so ob tej povesti brusili svoja peresa naj-

pomembnejši progresivni kulturni in politični delavci tistega časa. Se pravi, da jim je dal delavec Čufar marsikaj v premislek, da so si ob njegovem pisanju oblikovali neka spoznanja, da je tudi Čufar s svojim delom pomagal pri oblikovanju marksistične teorije v slovenskih pogojih. Obenem pa izpričuje razpravljanje okoli te Čufarjeve povesti *raven takratne marksistične misli*, ki v pogledu literarne teorije ni bila posebno razvita in je zaostajala za politično teorijo in konceptom, kako naj se reši npr. slovensko narodno vprašanje, kakšni naj bodo odnosi med jugoslovanskimi narodi itd.

Tako je objavil Tone Brodar (Edvard Kardelj) v »Književnosti« 1933/3 oceno, v kateri pravi: »Slovenska socialna literatura se izvija iz otroških plenic. Izvila se še ni. Čeprav so ji dani vsi objektivni pogoji, to je socialna podlaga, iz katere naj raste in kateri naj bo namenjena, ter književni trg, ki jo bo sprejemal, se vendarle ne more niti oblikovno niti vsebinsko otrestiti meščanskih literarnih ideologij. Vzrokov je treba iskati v pomanjkanju subjektivnih pogojev, to je v ideološki zaostalosti pisateljev, ki si prizadevajo pisati socialno književnost. Večji ali manjši kontakt z delavskimi množicami na eni strani in stopnja dialektičnega spoznanja in temu spoznanju ustrezajoče delo na drugi strani sta slej ko prej merili vrednosti vsakega umetniškega dela, ki si nadeva ime socialne umetnosti... Od socialnega pisatelja zahtevamo nekaj več kot samo objektivno slikanje. Ne zadostuje konstatacija, da so ljudje zrasli iz razmer. Treba je najti v teh razmerah tendenco, ki vodi ven iz njih, treba je pokazati pot preko dnevnih ekonomskih borb spremenile človeka.« Brodar očita Čufarju, da je upodobil Tineta, junaka povesti, kot politično plitkega človeka, čeprav naj bi predstavljal razredno zavest jeseniškega proletariata. Po Brodarjevem mnenju je Tine neživljenjski tip, močno idealiziran, osamljen med množico, ki naj bi jo vodil. O njegovi ljubezni z Ančko sodi, da »Čufar njuni ljubezni ni našel materialne baze«. — »Čufar ne gleda dialektično in to je njegova poglavitna napaka. Brez dialektike pa ni socialne literature.« In naprej: »Socialni pisatelj mora pokazati pot prek dnevnih ekonomskih borb v bodočnost. Čufar tega ni storil. Premalo je idejno izkristaliziral, da bi mogel dati knjigi tisto idejno vsebino, ki bi usmerila revir v odločno progresivno smer.« Zaključuje pa z ugotovitvijo, da je povest kljub pomanjkljivostim močna kulturna potrditev proletariata in zdravo nasprotje meščanski literaturi. Poziva pa Čufarja, naj se poglubi v študij, »kajti brez progresivne teorije ni progresivne prakse«.

Z drugega stališča, kot človek od stroke, je kritiziral Čufarjevo povest profesor Vinko Košak. V »Sodobnosti« 1933/3 je objavil: »V vsem tvorstvu teh delavskih pisateljev smo mogli opaziti dvoje, prvič, da so vsi skupaj oblikovno močno pod vplivom meščanskih pisateljev in ne vedno najboljših, drugič pa

neko tendenčnost, katere pa ne smemo istovetiti z idejnostjo neke umetnine.« Medtem ko Košak ni priznal Čufarju niti tega, da je dobro opisal tovarniško delo in delavsko naselje, je Angela Vodè v »Ženskem svetu« 1933/2 prizanesljivejša in verjetno objektivnejša, ko je upoštevala okoliščine, v katerih je povest nastala, in naglasila: »Jeseniški delavec je začutil v sebi hrepenenje in moč, da je zajel v pesniško obliko občutke, trpljenja in spoznanje stotero svojih sotrpinov.« Povest vodi bralca »po stanovanjih in barakah, kaže revščino delavskih družin, a odkrito razlaga tudi slabe strani delavcev... Posebno dobro so podane slike dela in vrvenja v tovarni...« Medtem ko je štel Košak povesti v slabo, da se godi v eni noči, je menil Vilko Ivanuša v sarajevski »Snagi« 1933/1, da je »reportaža napisana z dobro tehnično kompozicijo, ker se godi v eni noči«. L. Ž. (Lavoslav Zimbek) pa je v zagrebških »Novostih« 1932/340 zapisal, da se Čufar »ne želi povzpeti v sfere tako imenovane visoke umetnosti, saj piše za svoje tovariše. Uspela realistična reportaža, vendar skromno književno delo. Pisec ima talent in ima kaj povedati.« V katoliški »Mladini« pa je zapisal Viktor Smolej, da je tekst reportažni poskus, ki pa obeta, da »bomo dobili kdaj dela, ki bodo odkrivala zunanji in notranji obraz naših industrijskih in rudarskih revirjev in njihovih prebivalcev.«

3

Čufar je že kot pastir sanjari, kako bi postavil na oder prizore iz kmečkega življenja. Poskušal se je v pisanju ljudskih iger in dočakal, da je Delavski oder na Jesenicah uprizoril njegovo igrano »Tragedija v kleti«. Igrali so jo člani »Svobode« 15. avgusta 1931. leta ob 25. obletnici jeseniške kovinarske organizacije. O uprizoritvi je poročal Talpa (prof. Bogo Teply) v »Svobodi« 1931/9.

»Pesnik je krstil svoje delo za ljubezensko dramo, dasi bi jo mogel po vsej pravici imenovati socialno dramo. Slika nam življenje, upe in napore ljudi, delavcev, ki žive stisnjeni v kletnem stanovanju. Osrčje drame tvorita dve ženski postavi: Marina, ki jo je življenje napravilo cinično in ki se prodaja hišnemu gospodarju. Tudi ona mora živeti, jesti in nekje spati — zato je napravila z življenjem, kakršno je, kompromis. Globoko v njej pa je skrito dobro srce. Njeno živo nasprotje je Anica, ki se je vse surovosti bednega življenja niti dotaknile niso. Mehko, sanjavo dekle, polno hrepenenja. Ljubila je Anica nekoč Vinka, poročila se je s pijancem Davorinom. Ko se Vinko nekoč vrne, bi moralo priti v Anici do notranjega konflikta. Sodrug Čufar je z revolucionarno gesto prešel prek tega konflikta, ki ga je proletariat v resnici ne pozna. Zato ne nastane vprašanje: ali Vinko, ki ga Anica ljubi, ali Davorin, s katerim je zvezana, marveč se Anica že prvi hip odloči za Vinka, ki ji je povsem soroden.

Pisatelj je tako šel prek tega konflikta, a je utemeljil drugi, resničnejši konflikt, popolnoma socialnega značaja: Anica in Vinko skleneta pobegniti iz kleti in zaživeti kje daleč novo življenje. Treba pa je za to denarja in pri tem jima pomaga Marina na svoj način, ki povsem izvira iz njenega odnosa do življenja: Vinko ukrade gospodarju denar, tatvina pa je obdolžen Davorin. Ko Davorin pobegne iz ječe, zadavi Vinka. — Drama ima precej lirični značaj. Dialogi so mestoma predolgi, vendar pa se odlikujejo po klenih mislih in izbranih besedah. Najbolj sta se pisatelju posrečili ženski figuri — dobro je karakterizirano njuno nasprotje — nekoliko manj moške. Vkljub manjšim hibam je dosegla drama prav lep uspeh in je pripravna za naše odre. — Kar se igre same tiče, sem se jeseniškim sodrugom igralcem v resnici čudil. Menim, da so — vsaj ti, ki so nastopili — za ljubljanskimi Svobodaši najboljše. Vsi polagajo važnost na izoblikovanje posameznih likov. Pri vseh je bila tako mimika kakor tudi izgovarjava dobra. Najboljši je s. Škrli (Vinko), ki je obenem dramo zrežiral. Izmed ženskih vlog se je odlikovala z naravno igrano s. Weisova (Marina), a tudi s. Škrljeva (Anica) ni mnogo zaostajala... Zagovednega gospodarja Florijana je podal s. Šetinc oblastno, a pijanca Davorina je kreiral s. Vodnjov. — Končno je treba omeniti še to, da je bil inscenator avtor sam, da je bila Tragedija v kleti prva igra na moderno preurejenem odru, za katerega je izvršil vsa slikarska dela s. Matevž Mikelj, tovarniški delavec in samouk; ozadje, ki ga je narisal, je učinkovalo prav tako odlično kakor v modernem slogu narisana kakteja. Oder so do pozne noči po težkem tovarniškem delu večer za večerom preurejali Svobodaši sami.«

Tudi to poročilo sem citiral skoraj v celoti, da bi ponazoril stanje tedanje literarne kritike v delavskem gibanju. Glede na to, da je bil kritik strokovno podkovan, lahko sodimo, da je v splošnem kritika močno zaostajala za ravnijo, ki se je bila že uveljavila v delavskem gibanju drugod po Evropi — na Češkem, v Avstriji, Nemčiji. Vsekakor pa moramo šteti kritiku v dobro namen, da je spodbujal pisatelja k nadaljnemu delu; bolj bi mu pa pomagal, če bi mu obenem pokazal globoke razpoke v njegovem delu in mu nakazal pot k napredku. Kakor bomo videli pozneje, so to storili drugi.

Pisanje je bilo pri Čufarju tačas nekoliko zapozneno »prebolevanje pubertete«, kakor je bil sam zapisal, »ki jo študentje prebolevajo s pisanjem šolskih nalog, jaz pa sem jo s takimi vajami«. Vsekakor so pomenili ti prvi teksti urjenje v izražanju, spopadanje z jezikom, s slovnico — se pravi Čufarjeva vaje-niška šola. Se najbolj ga je razumel Ivan Kovačič-Goran, veliki hrvaški pesnik in četniška žrtev, ko je pozdravil Čufarjevo pesnitev »Železobetone« z besedami (navajam po rokopisu): »Ves svoj talent in vse zmožnosti je zastavil, da pokaže resnično podobo življenja, kakor jo je doživljal in jo doživljajo mi-

lijoni Čufarjev. Tone Čufar je postal izrazit predstavnik proletariata ... V njegovi poeziji so vse težnje, vse trpljenje, vsa moč in vsa bojevitost kolektivna. Borbeno optimističen, progresiven in kritičen je dal s svojo poezijo to, kar zahtevamo od vsakega proletarskega pesnika. Tudi Čufar je blodil. Tudi on se je okopal kdaj v hladni vodi sentimentalnosti. Toda vse to je odpustljivo in razumljivo. Čufarju manjka znanja, kar izvira iz njegovih proletarskih okoliščin. Tudi on je nastopal kot individualec, toda ... vrnil se je h kolektivu.«

4

To svojo »vrnitev« je izpričal Čufar najočitneje z dramo »Polom«, ob kateri so se zaostрила vprašanja, kakšna naj bo socialna literatura. »Polom« je bil odigran 26. maja 1934 na odru jeseniške »Enakosti«, ki je kot radikalnejši naslednik zamenjala »Svobodo«. Še istega leta je bila drama tiskana v levičarski založbi »Ekonomska enota«. Drama je bila napisana, igrana in natisnjena v času, ko se je večal ekonomski in politični pritisk, ki je povzročal v delavskem gibanju zahteve po korenitejših spremembah in radikalnejših sredstvih. Posledica je bila še ostrejša diferenciacija na desno in levo. Delavski funkcionarji, ki so se dokopali do položajev v konzumnih in denarnih zavodih ter imeli v rokah večidel zaupniškega in sindikalnega omrežja ter kulturna, športna in druga društva, si revolucionarnih akcij niso želeli (njihovi položaji so jim zagotavljali varnost in sorazmerno blagostanje, oni so si še ustvarili »svoje« socializem), zavirali so razvoj delavskega gibanja in si želeli, da ostane vse po starem — na eni strani kapitalisti, na drugi delavski razred, na sredi pa oni kot posredniki, kot pogajalci in voditelji delavstva. In prav ta spopad je obravnaval Čufarjev »Polom«. Torej ni čudno, da je naletel na najširši odmev domala v vsej tedanji slovenski in deloma tudi v jugoslovanski periodiki. Predvsem pa se je razvnela polemika v revijah in časnikih delavskega gibanja. Prva se je oglasila »Delavska politika«, ki je izhajala trikrat na teden v Mariboru kot glasilo slovenske socialdemokratske stranke. V številki 102 z dne 26. decembra se je oglasil pesnik in pisatelj T. M. (Tone Maček = Anton Tanc):

»Tone Čufar je star znanec delavskih revij; spočetka je pisal pesmi, pozneje pa se je lotil tudi dram ... Pričujoča drama obravnava konflikt med delavstvom in upravo neke tovarne v času krize, v katerem delavstvo zahteva že delj časa izostale plače, ki jih uprava ne ve odkod vzeti. Grozi stavka, pripetijo se neki izgredi, ki jih skrajno nesimpatično karikiran zastopnik Delavskega zaščitnega urada (?) skuša v svojo korist izrabljati ... Drama je pisana precej spretno in odrsko učinkovito, vendar to še ne zadošča za pravo socialno dramo,

ki mora imeti tudi neko vodilno in vzgojno idejo ... Edini uspeh, ki bi ga drama mogla imeti, bi bil, da našemu že itak dovolj razočaranemu delavstvu vzame še zadnjo truhico upanja do činiteljev, ki imajo nalogo, da se brigajo za njegovo zaščito. Od tu je samo še en korak v anarhijo ... Želimo, da nam Čufar s svojim spretnim peresom podari prihodnjič idejno kaj boljšega.«

Anton Tanc, znan tudi pod psevdonimom Čulkovski (po rudniku Čulkovce, kjer je delal kot ujetnik med prvo svetovno vojno), se je v zadnjih letih idejno preusmeril, iz revolucionarnega pesnika je prek dobrega socialnega realista prešel v tolstojanski mesianizem, politično pa v reformatorstvo, kar nam zgovorno dokazuje prav ocena Čufarjevega »Poloma«. Drami je odrekel vodilno in vzgojno delo, ker ni videl ideje, ki jo je vsebovala; očital ji je, da bo delavstvo pohujševala in zasejala vanj nezaupanje do njenih zastopnikov — kruhobrižnikov; žugal je z anarhijo, če odpovedo že ustaljene delavske institucije (ki jih je vodila socialdemokracija). Ker vemo, da se Tanc ni rad politično angažiral, da je bil mehka, nebojevita duša, lahko trdimo, da je napisal kritiko po naročilu. Vodstvo je določilo pač najveljavnejšega literata iz svojih vrst, da potisne Čufarja v kot. Tanc tega ni storil surovo; Čufarju je priznal spretnost in učinkovitost ter ni naredil čezenj križa.

To Tančevo obzirnost je popravil in odločneje zavihtel krepelo neki I. C., (verjetno kak mož iz političnega vodstva), ki je hotel dramo razvrednotiti predvsem kot umetniško delo in je zapisal v 1. številki »Svobode« tole: »No, to je res pravi polom za avtorja, tiskan vzorec tega, kaj ni drama in kako se ne sme pisati ... Čufar je hotel prikazati zastopnika Delavskega zaščitnega urada (= Delavske zbornice) kot izdajalca za vsako ceno in je mislil, da je golo psovanje in nesmiselnost tudi literatura ... vse je privlečeno za lase kakor v najslabšem volilnem člančiču.« Pisec očita društvu »Enakost«, da je postavilo na oder »Polom« samo zaradi vpljudnosti do rojaka, in upa, da »se nobeno delavsko društvo ne bo več ukvarjalo s Polomom, ki je literarno, dramsko, idejno, vsebinsko, tehnično in kakor koli že hočete nemogoče delo«. Da bi odvrnil delavske odre od »Poloma«, je pisec priporočal Moškričeve »Rdeče rože«. Ampak, glej zlomka, prav Moškrič se je spomnil in v Dobrunjah sam režiral »Polom«! Levičarska »Književnost« 1935/3 je zato lahko napisala: »Gospodje sodrugi, brž pripravite vrv za Moškriča ali pa vsaj okrožnico proti njegovim igram! Saj take so zdaj vaše vzgojne metode delavskih talentov!« Izjavo sta podpisala Ivan Sedej kot predsednik »Enakosti« in Alfonz Oblak kot režiser »Poloma«.

Novega olja je prillil polemiki klerikalni »Slovenec«, ki je objavil 8. januarja 1935 nepodpisano poročilo:

»Marksistična založba Ekonomska enota je v prvem zvezku svoje ,leposlovne biblio-

teke' izdala dramo 'Polom' znanega delavca-pisatelja Čufarja. Drama je zasnovana na znanem nasprotju dveh svetov: delodajalci so vsi debeli in še pijanci, ki ljubimkajo s svojimi tajnicami, istočasno pa drugi — v tem slučaju delavski zastopniki — z njihovimi ženami, medtem ko delavci stradajo in se bore za bori kruhek. Čeprav je to nasprotje jasno podčrtano, vendar tvori srž igre nemoralnost in meščanska usmerjenost delavskih zastopnikov — lahko si mislimo — socialno-demokratskih delavskih organizacijskih central, ki samo mešetarijo in delajo v dobro podjetij, od katerih so podkupljeni, ne pa v dobrobit članstva. — Dejanje se razvija samo v tej smeri, da se iztisne *posrednik* in da si v končni sceni stopita v jasno nasprotje z licem proti licu odločno dva razreda: podjetnik in delavec... V celoti je drama le *zasnutek* problema, katerega bi umetnik kova Galsworta (Borba) mogel obdelati v veličastni podobi. Tako pa se pisatelj izgublja v naturalističnih potankostih in v spretnih debatah; zna sicer rabiti dialog in večje zbirati prizore, tako da *nazunaj* zadeva res izgleda kot drama, ker se nekaj pred našimi očmi premika, ne zna pa prikazati *notranjega* dejanja, ki bi nas držalo za srce. Zato se tudi na samem koncu nič ne zgodi, kar bi predrugačilo človeka in njegovo razmerje do sveta. Odletel je Rojnik: oba svetova pa ostaneta, kot sta bila, ni važno, na kaki moralni višini, glavno je: medsebojno borbeno razpoložena. Glavna napaka igre je njena — epičnost. Včasih naletimo sicer na prvine, ki bi povzročile dramske zaplete, pa prej kot bi se prikazale v boju, se razblinijo v epskem prizoru. In še nekaj je, kar nas odbija: pogrešamo, kar je v vsaki drami nujno — borbo za novi etos. V tej drami ni duhovnih problemov. Ostane na nižini primitivnih materialističnih vprašanj. Delo ima vrednost — dramskega literarnega podlistka z ostjo proti kapitalistom in socialno demokratskim organizacijam. Čudim se, da so ga prav te izdale.«

Glede na desničarsko usmerjenost dnevnika je ocenil poročevalec — vsekakor strokovnjak dramo še dosti prizanesljivo — ji priznal vsaj vrednost zasnuteka z dramskimi prvini. Da postavlja za vzor Galsworthyja, je stara taktika nevoščljivih kritikov, ki pogosto postavljajo nedosegljive vzore in zahteve ter s tem preprečujejo rast talentom. Ni pa res, da bi se v duhovnem svetu oseb nič ne dogajalo in da v njej ne gre za novi etos. Samo kritik ni videl drugega kot primitivna materialistična vprašanja. Vendar pa kritikove strokovne pripombe deloma drže. Najzanimivejša pa je v poročilu skrita bodica, izziv. Kritik je vedel za konflikt, ki se je razraščal v delavskem gibanju med desnico in levico in da je na novo ustanovljena 'Ekonomska enota' levičarska in ne socialdemokratska založnica. Rdečkarje je hotel zbosti, se po-

norčevati iz njihove neenotnosti in jih še bolj naščuvati drugega proti drugemu.

To se mu je tudi posrečilo. »Delavska politika« je izrabila priložnost, se odrekla Tančevi obzirnosti in zavihtela bič, pa ne nad »Slovenec«, marveč nad Čufarjem, nad »Ekonomske enote« in levico. V 3. številki 1935 je odgovorila:

»*Nekaj besed, da se poznamo!* 'Slovenec' od 8. januarja 1935 je priobčil v svojem kulturnem obzorniku beležko o 'Polomu' Toneta Čufarja, ki jo tukaj ponatiskujemo v celoti. Poudarjam, da tega Čufarjevega 'Poloma' ne ponatiskujemo zato, da bi se z njim bavili bodisi s katerekoli strani, ker je že itak sam preveč polomljen. Vprašati hočemo samo s tem našo delavsko javnost, če je delavskemu pokretu v korist takšno pljuvanje na organizacije in na delavske zastopnike, ki so jih zopet izvolile delavske organizacije.«

Sledi ponatis Slovenčevega poročila, nato pa zaključek:

»In tudi jaz se čudim. Ali pa ima družba, ki je to izdala, pri tem tudi svoj *poseben* namen? Tudi to treba vedeti.«

Člankar se je skrjal za neznan psevdonim A. Z-ko, ki je pač spet pomenil nekaj več kot znani psevdonimi.

Poudarek je bil seveda na *posebnem* namenu, za katerega je treba vedeti. To je lahko pomenilo opomin delavstvu, naj bo previdno in naj ne zaupa hujskačem, ki ga hočejo odvrniti od organizacij, lahko pa je bilo tudi opozorilo oblastem, naj pazijo na levičarje, s katerimi nimajo lojalne socialdemokratske organizacije nič skupnega.

V tem smislu je zanimiva bistroumna ocena, ki jo je napisala za revijo »Modra ptica« 1934—1935/7 pisateljica Milena Mohoričeva. V »Polomu« je odkrila med drugim tudi vprašanje izdajstva (reformatorstva, revizionizma v delavskem gibanju), ki da ga drama načenja. O reviji je treba povedati, da je bil v njej močan vpliv levice in da je v njej sodeloval tudi Čufar. Mohoričeva je napisala:

»Čufar je izšel iz vrst jeseniškega delavstva... ima torej pred drugimi slovenskimi pisatelji to prednost, da natanko pozna kotel, v katerem se kuha bodočnost... Zato ima Čufar en adut *več* mimo drugih slovenskih sodobnih pisateljev. Ze Jesenice same so za politično in gospodarsko problematiko našega časa tako posrečeno izbrane, da si boljšega ni mogoče želeli. — Drugo, kar bo treba upoštevati, je dejstvo, da mu kot pripadniku delavstva niso bile dane možnosti sistematičnega izobraževanja. Tu ima danes Čufar več kot en adut *manj* od večine naših pisateljev... Vzrok, zakaj je naletela drama ponekod na tako hud odpor, je bil, ker so ljudje prezrli dejstvo, da prihaja Čufar zares iz 'novega' sveta. Zato so *akcenti njegovega mišljenja in čustvovanja porazdeljeni povsem drugače*. Ne postavlja več vprašanja o intimnih osebnih kvalitetah za štirimi stenami, mar-

več postavlja vprašanje o človeku v novi luči: koliko velja človek v skupnem boju za življenje. *Vrednotenje je prešlo iz individualnega v socialni krog.* S tem se je naziranjem o človeku bistveno premaknilo. To je izhodišče Čufarjevi drami, če jo hočemo razumeti. Seveda to še nikakor ni konec vseh vprašanj, je pa morda pojasnilo, zakaj zija iz Čufarjevega dela tako presenetljivo nepoznanje človeške duševnosti same zase. Njegova pozornost je bila obrnjena drugam, zato je marsikaj bistvenega prezrl... Vendar mu bo treba priznati, da je zadel v črno. S pravim instinktom se je lotil najobčutljivejše točke v našem družbenem življenju, izdajstva... Zato je Čufarjevo delo kljub vsem hibam verna priča, dokument, ki bo poznejšim rodovom odkril marsikaj, kar je danes po večini očem nevidno, neznano, ušesom nečuljeno. Čufar je pribil to dejstvo, bilo kakorkoli, pribil ga je! «Oce-njevalka skuša z nasveti pomagati Čufarju čez njegovo nepoučenost, kako se piše literatura, in naglaša, da je tako od njega samega kot od vseh nas odvisno, kako daleč bo prišel v svojem pisateljskem prizadevanju. »Prizori, ki so zajeti iz delavskih bojev, so polni in sočni. Videti je, da jih pi-satelj pozna iz prve roke... Če je hotel Čufar narisati predstavnike vodilnega družbenega razreda in razkrajanja družbe, bi tega ne smel storiti na tako komoden način. Preveči par figur s tinto in jih predstaviti kot ‚parklje‘, druge z belo barvo in jih pred-staviti kot ‚angele‘ je presneto lahka reč... to bi moralo biti znano dialektiku Čufarju... Ne morem se ob tej priliki dovolj jasno sklicevati na Gorkega, ki je pokazal npr. v Artamonovih, kaj se pravi pisati socialno literaturo. Ne mahati po glavah, ampak analizirati, poiskati vzroke in njih povezanost, poiskati zgodovinsko nujnost raz-pada kakega razreda, ki je po svoje vedno tudi tragičen... Prvo, do česar se bo moral Č. povzpeti in doseči, je človeški odnos do vseh stvari in ljudi, za pisatelja neobhod-na distanca do vsega življenja, suverenost gledanja, skrajni kritizem proti sebi in proti svoji okoličini, pravičnost, če treba tudi proti kapitalistu v človeških stvareh... Čufar ima slejkoprej svojo publiko, ki vidi v njem svojega glasnika, in ki bo stala za njim. Mi pa, ki hočemo ohraniti tradicijo slovenske književne kulture, si moramo staviti drugačno vprašanje. Čigava krivda bo, če Čufar na svoji poti ne bo prišel delj? S tem svojim delom je dokazal nedvomen talent. Čufarjevo delo prav gotovo ni slabše kakor so druge slovenske novitete. Zato kličemo slovenskemu narodnemu gledališču, režiserjem in dramaturgu: Hic Rhodus, hic salta!« (»Tu je Rodos, tu skači!« — tu pokaži, kaj zmoreš, tu se preskusi.)

Ustanova, na katero je apelirala Mohoričeva, in njeni ljudje so ostali kajpak vzvišeni in gluhi. Meščanstvo, razen njegove napredne mladine in intelektualne levice, ni imelo posluha za take eksperimente.

France Sever (Boris Kidrič) pa je poskusil na primeru »Poloma« razviti umetnostno teorijo in jo nameniti praksi. V »Književnosti« 1935, številca 2, 3, 4 je med drugim zapisal: »Kaj torej zahtevamo od proletarske literature? Razume se, da bo danes, ko se pričena po svetu realizacija historičnih nalog tako ostro postavljati, bolj kot kdajkoli prej njen pogoj realizem. Toda ne mehanično nizanje dejstev in idealistična razlaga razvoja... temveč realno podajanje na višji stopnji, to se pravi podajanje stvarnosti z odkrivanjem njenih vsestranskih odnosov, razvojnih tendenc in perspektive v bodočnost... Čufarju je v Polomu zelo dobro uspelo realistično podati in dialektično razviti dogodke iz miljeja, v katerem je sam doma. Kdor je iskreno sodeloval v dnevnih bojih našega delavstva in pazno motril njegov razvoj, bo moral priznati, da so prizori, kjer Čufar prikazuje in pozitivno ali negativno razvija ter stopnjuje delavnost delavskih zaupnikov Jurmana, Ogresca in Rupnika, kjer črta Rojnikovo izdajalsko sleparjenje delavstva in mešetarjenje s podjetjem, kjer označuje razgibanje, omahovanje, nihanje in končni obračun delavske množice z Rojnikom — tako verno, dinamično in s takim poznavanjem ter umetniško kakovostjo podani, da te kar zgrabi. Jakost teh prizorov je tolika, da stopijo v celotnem delu kar v ozadje hibe, ki jih je zagrešil Čufar z nespretnim šabloniziranjem buržoazije in njenih najbližjih in s prenasičenostjo dokaj neživljenjsko zagrabljenih in razvitih erotično seksualnih situacij.« Sever poudarja na koncu potrebo po najstrožji medsebojni kritiki.

»Niti na misel nam ne pride, da bi kate-rega koli pisca nekritično hvalili. Proletariat potrebuje danes, ko govore objektivni pogoji s tako prepričevalnostjo o potrebi in možnosti uresničenja njegove historične naloge bolj kot kdaj koli poprej najstrožje kritike in samokritike njegovih pobornikov na vsakem področju njihovega dela. Zato Čufarja ne povzdigujemo ‚pro domo‘ (‚v domačo korist‘), kar se na žalost marsikateremu pisatelju v delavstvu namenjenih založbah dogaja, marveč poudarjamo to resnico: ‚Polom je eno najaktualnejših in idejno najbolj zdravih leposlovnih del, kar jih je dobilo slovensko delavstvo v zadnjem času. Seveda se mora Čufar še pre-kleto dosti učiti. Toda v ‚Polomu‘ je pokazal, da mu bije pravo proletarsko srce, da je živo vključen v proletarsko borbo in da zna dialektično misliti in podajati...«

Reakcije na »Polom« so bile v delavskem tisku torej dvojne: na eni strani je bil tisk, ki ga je še obvladovala socialna demokracija (Svoboda, Delavska politika), na drugi strani tisk, za katerim so stale novo pre-bujene revolucionarne sile predvsem (»Književnost«). Prav ob »Polomu« lahko vidimo, kakšen rakov razvoj je naredila »Svoboda« v štirih letih, od leta 1931, ko je ocenjeval »Tragedijo v kleti« Bogo Teply-Talpa, do

leta 1935, ko je napadel Čufarja in dramo »Polom« v »Svobodi« I. C. Razločno pa je viden tudi napredek, ki ga je naredila marksistična literarna teorija od Brodarjeve (Kardeljeve) ocene »Februarske noči« 1933. leta do Severjeve (Kidričeve) ocene »Poloma« 1935.

Prav tako jasno kot že omenjene revije in časopisi, se je opredeljevala v polemiki okrog »Poloma« tudi druga periodika. Kljub vsem ogromnim idejnimi in strankarskim razlikam so se ob tej literarno ne posebno pomembni drami razkrivala razredna nasprotja in na isti strani so se znašli vsi, ki so zagovarjali »status quo«. Navedel sem že »Slovenca«, ki je s ščuvanjem posegel naravnost v politični, strankarski boj, medtem ko je prav tako katoliški »Dom in svet« s kritiko F. K. (France Koblar) ocenjeval dramo z idejno umetnostnih pozicij:

»Delo je pisano iz nazora preprostega pristaša, ki vidi samo luč in senco, zato njegova drama gre v ravni črti in noče pravzaprav nič drugega, kakor da pokaže, kje je luč in kje tema. Realizem tu ni nikak oblikovni nazor, ampak samo naravna preprostost, s katero pisatelj skuša razkrinkati družbo. Glavni udarec je namenjen proti strokovnim posredovalcem med delavci in podjetji, zakaj delavski posredovalec sodrug se pajdaši z gospodo, izdaja delavske koristi in slepi delavce, dokler ne spoznajo njegove brezvestne igre. Brezsrčna igra kapitala, poneverbe, ljubimkanje v pisarnah, nezvestoba gosposkih mož in žena, podkupovanje, odtrgovanje in zadrževanje delavskih plač so glavni prizori, ki se v filmski vrtoglavi in logiki avtomatske tehnike vrste drug za drugim. Poseben poudarek daje pisatelj svoji zgodbi s tem, da se je ta gospoda sama povzpela iz proletariata; že njihovo zunanost označuje po svojih čustvih, npr.: Upravnik je srednjeleten in lepo rejen... Nadzornik je starejši, zanemarjen in zapit... Tajnica mlada in živahna... Vse to so tipične podobe zunanjega nereda v svetu, ki pa nikjer ne sežejo v bistvo in vir nereda, zato je ta igra kljub pogumni stanovski kretnji komaj manifestacija vsakdanjega prepričanja o delu in kapitalu, v ničemer pa ni resnična drama, ki bi odpirala družbi kaka globlja spoznanja in budila občutek velike človeške usode, ki jo živi delavski stan. Ni v nji ničesar, kar bi prikazalo resnično napetost časa, mimo katerega gre vse naše življenje večinoma predrzno ali vsaj na videz hladno, kakor da se ne godi nič napačnega in da je že vse v svojem redu usojeno...«

S prav tako visokimi, večnostnimi literarno estetskimi merili je meril »Polom« Vinko Košak (ki je že pred tremi leti zavrnil »Februarsko noč«) v »Ljubljanskem zvonu« 1935, str. 161:

»Tone Čufar je izšel prav iz delavstva. Polom je, če se ne motim, druga njegova knjiga. Prvo je izdal že leta 1928 (v resnici 1932 — op. pisca) in sicer realistično repor-

tažo iz revirja Februarska noč, s katero pa ni uspel... V drami ni novinec. Poznajo ga že razni delavski odri, ki so uprizorili več njegovih iger iz življenja industrijskega delavstva. Tudi snov za igro Polom, ki jo iz neznanega vzroka čisto neupravičeno imenuje dramo, je vzel iz delavskega okolja... Tendenca igre je očitna: proč s posredovalci med proletariatom in kapitalom! Pravilno! Toda to je še premalo za literarno delo. Poleg tega pa je Čufar ponovno zagrešil staro napako večine naših delavskih pisateljev, da prikazuje vse nasprotnike delavstva kot skrajno nemoralne, kar se kaže zlasti v njihovi razbrzdani seksualnosti, in tako je prevailil pravzaprav vso krivdo na posamezne moralno pokvarjene zastopnike kapitala, namesto da bi bil pokazal na sistem. Kaj pa, če bi bil Brum pošten zakonski mož, ki se je povzpjel do upravniškega mesta s svojo strokovno sposobnostjo, njegova žena dobra mati svojih otrok, tajnica Olga skromna tipkarica? Nadzornik Perme, ki ga je prikazal Čufar kot ogabnega pijanca, abstinent, Rojnik skromen uradniček svojega urada brez globlje razumevanja za delavska vprašanja — ali bi potem nasprotja med delavstvom in kapitalom ne bilo? — Že to priča, da je igra v temelju zgrešena. Literarno pa manjka posameznim osebam potrebna karakterizacija. Zato je njihovo govorjenje marsikdaj samo prazno besedičenje, vse skupaj pa preveč papirnato in neživiljenjsko. Škoda, zlasti ker pričata gladek dialog in še precej dober jezik, da bi mogel Čufar ob spretnem vodstvu in pa s temeljitim učenjem vendarle napisati še dobro delavsko igro.«

Sistem naj bi bil nekaj abstraktnega, etičnega in se ne kaže prav v ljudeh. Kakor da razkroj neke družbe, nekega sistema ni prav razkroj njegovih ljudi. Po tej logiki bi morali zavreči tudi Cankarjeve in Krležine drame. Torej je bila slabost Čufarjevega dela drugje: v njegovi neizkušenosti, v človeški in umetniški nezrelosti. To so razumeli kritiki v »Književnosti« in »Modri ptici«, ki so hoteli avtorju pomagati, da bi shodil, ne mu pa to preprečiti.

Na presenetljivo ugoden odmev je naletel »Polom« v progresivnem tisku tudi drugod po Jugoslaviji. Ivo Kozarčanin je zapisal v »Hrvatski reviji« 1935/3: »Čufarjeva drama prode v družbeno življenje, ki ga hoče prikazati tako, da bo vidno vse njegovo notranje in zunanje navzkrižje. V središču dejanja je aktivni, brezkompromisni obračun z današnjim časom, ki ga sramotno razgali. Čeprav je v dramo mnogo osnovnih tehniških napak, je drama kot odsev življenja, ki je polno podano, pozitivno književno delo. Posebno vrednost ji daje pristna, topla bližina in ljubezen, ki se kaže v zavzemanju za interese izkoriščanih in najrevnejših... Čufarjeva scenska vizija, vsa v krču in naporu, v soočenju z okrutnimi, ponarejenimi in zlaganimi zakoni in navadami se dviga proti razgledom in izborjem nove dobe, ki jo sluti v agoniji

stare. Ves spopad je oster, temperamenten in zmeraj aktualen, zakaj vprašanje karierizma velja še naprej, polipi prizadevnih tipov vseh vrst se neprestano pletejo okoli naših skromnih, ubogih naporov in stvaritev, da jih čimprej izkoristijo za čim hitrejšo napredovanje po lestvi družbene hierarhije.«

»Književni horizonti« 1935/6—7 so objavili poročilo izpod peresa Viktorja Cvitana: »Čufar je mlad ročni delavec in mlad književnik, drama pa je ena najtežjih književnih zvrsti. Čufar je delavec, ki ni imel ne dovolj časa ne priložnosti, da bi si pridobil kaj več znanja in rutine, pa je vendar z nenavadno lahkonostjo obvladal gradivo te drame... Vsi prizori so močni, in njih je obilo vsakdanjih zapletov, ki nam jih predstavi Čufar s prav posebno spretnostjo...« Podobno je zapisal Čedomir Minderović v »Nedeljne informativne novine« 1935/6.

Na vprašanje Jovite Podgornik je v »Četrtekovih razgledih« na TV 30. novembra 1972, kako se je Čufarju posrečilo, da je prodril tako globoko v jugoslovanski kulturni prostor, odgovoril dr. Bratko Kreft, da je bila to predvsem zasluga široko razpredenih tovariških zvez, ki so jih imeli komunisti-pisatelji, in v katere je prišel tudi Čufar.

5

Zavračanje nasprotnikov in tistih, ki Čufarja niso doumeli, ga ni odvrnilo od začrtane poti. Najbrž pa mu niti študij dialektike ni bistveno pomagal, da bi bolje pisal. Kot odkriva fizik dialektiko v fizikalnih zakonih, jo umetnik predvsem v odnosih med ljudmi, v duševnih procesih, v vsakdanjem življenju in boju, ko se opredeljuje za človečnost v socialnem okolju in za človeka v sebi. Studij dialektike je vsekakor koristen pripomoček za spoznavanje družbenih procesov in sploh vseh življenjskih procesov — toda Cervantes je napisal največji roman vseh časov, potem ko je na svoji koži občutil dialektiko vojne, ujetništva, ječe, uboštva, ponižanj, spletke in vsega, kar prinaša življenje.

Tudi Čufarja je ta dialektika življenja krepko pestila. Komaj se je bil lotil kakega pisanja, mu je pogosto kak udarec iztrgal pero iz rok: »Vsakokrat sem pa moral nazaj na Jesenice in največkrat, zlasti še pred tremi leti, brez notranjega poleta, prazen, razbit, raztrgan. To je tako, kakor če te doleti bolezen za boleznijo. Treba je spet in spet začeti znova. In če se z drugimi rečmi — zunanji — pretrgajo tudi najtanjše, najlepše strune, je človek povsem na dnu. Vendar se z močno voljo le izkoplje... V banalnem okolju je težko stremeti za višjimi stvarmi. Še za ubogi kruh tako vražje trda prede. Pred očmi ti lebdiijo cilji, okrog in okrog pa same ovire. Res, prišel sem še do dveh del (»Februarska noč« in »Polom« — op. pisca), jih sam kolportiral, a vendar so to zelo prazna leta. En sam boj za to, da se

ohraniš pri življenju. Leta pa beže. Vrh vsega lahko vsak dan prilete avioni s plinom in križ čez vse...« (27. avgusta 1935 v pismu Edi Komavli.)

Na življenjske težave je reagiral Čufar s humorjem. Pogosto je vzbujal vtis neresnosti. Sam je to razložil takole: »Kakor sem bil nekoč resen, premišljujoč in vase zatopljen, tako sem postal ob takihle karambolih razigran, obrnjen v zunanji svet in neresen... obramba proti pasjemu življenju. Skozi svet moraš skoro brez čustev, trdo, železno...« (Prav tam.)

Lahkotno je jemal tudi ječo, vsaj spočetka v Ljubljani, preden je bil prepeljan v Beograd. »Kakor veš, sem se vpisal na univerzo 'pravica'. Policija mi je rešila mnogo vprašanj. Imam primerno stanovanje, hrano ter možnost čitanja in književnega ustvarjanja... Živim intenzivno notranje življenje in sem mnogo bližje mojemu najdražjemu delu ko kdajkoli... Z aretacijo se mi je odprl nov svet, ki pomeni zame obogatitev. Življenje za zidovi!... Vse bolj in bolj ljubim življenje in z njim delo, ki ne prinaša razočaranj...« (Januarja 1936.)

V pismu z dne 24. maja 1936 je bil Čufar še poln iluzij tako o sebi kot o svetu. Menil je, da je s svojimi igrami že prodril in da jih bodo uprizarjali kar v Narodnem gledališču. Sklicuje se na pogovore z Župančičem, Vidmarjem.

Potem je sledil več kot leto dni trajajoč molk. Ječa in čas sta opravila svoje. Čufar se je vrnil na prostost, spremenil okolje (se preselil v Maribor). V tem času so se pretrgale nekatere osebne vezi, zresnil se je. Učna doba pisateljevanja je bila za njim, nabral si je dovolj izkušenj tako za življenje kot za pisanje.

V njegovem dotedanjem pisanju je bilo precej bombastičnosti, sentimentalnosti, zanesenjaštva. Pogosto je pisal dolgovezne tekste, kakršen je na primer roman »Pod kladivom« (izšel v Sindikalni založbi 1950, samovoljno, brez komentarja popravljan). Resda je v njem nekaj dobrih prizorov iz življenja v delavskem revirju, so tudi situacije, značilne za tisti čas, za odnose v delavskem gibanju, vendar se mi vsiljuje vtis, da je takrat Čufar užival že ob dejstvu, da zna pisati.

Pravo pisanje pa se je začelo šele z novelami, ki jih je objavljajal zadnjih nekaj let pred vojno. V njih je ostal zvest svetu, ki ga je poznal — delavskemu revirju — in ljudem, ki so živeli v njem ali bežali iz njega; ljudem, ki so v tem svetu propadali in se pogrezali na dno, in ljudem, ki so se spopadali in iskali rešitev. Za ene je bila to ironija ali celo cinizem, za druge vizija lepšega sveta, za katerega se podajajo tudi na tvegana pota ilegale. Take so novele »Srečanje v revirju«, »Osmica iz vrvice«, »Nova gaz«. Tak je roman »Ljubezen v kletki«. Osnutke je objavljajal že v »Prosveti« 1931. Torej je kahal v sebi to snov celo desetletje, pa ga je še čas prehitel, tako da romana do vojne ni do-

končal in je ostal fragment: prvi del z naslovom »Iz barake v klet« z desetimi poglavji in drugi del »Razposajenka« s šestimi poglavji in začetkom sedmega. Ne vemo, kako je nameraval roman še zaplesti in odplesti, vendar že iz teh uvodnih poglavij lahko sklepamo o ogromni razliki med melodramatično, patetično »Tragedijo v kleti« (poročali smo že, kako dobrodušno jo je ocenil prvi Čufarjev kritik Bogo Teply v »Svobodi« 1931) in »Ljubeznijo v kleti«. Osebe so večidel iste — propadajoči, posuroveli, alkoholu vdani Štefan in njegova mlada, skrbna, že nekoliko zagrenjena žena Ančka, pa podnajemnik, izobrazbe željni, organizirani delavec Vinko, ki se sčasoma zbliža z Ančko; prostodušna, zelo realna sosedka, perica Marina in gospodovalni, razuzdani hišni lastnik Križnik . . . Tudi imena so ostala ista le Štefan je bil v sentimentalnih Čufarjevih letih Davorin, kar je tudi dovolj značilno.

Pripovedovanje ni več gostobesedno, marveč pretehtano, gospodarno. Med realistične opise oseb, okolja, položajev se le še redkokdaj prikrade neprepričljiv opis, kakor na primer tale (Nova gaz, str. 160): »Ančka je ostala sama z možem in se ni mogla iznebiti občutka, da jo nekdo v zaporu straži.« Ančki, ki ječe še ni poskusila, taka primerjava ni primerna. To je čutil tudi sam pisatelj, zato je v oklepaju dostavil: (O življenju v jetnišnici ni imela pravega pojma, nekaj medlih predstav si je ustvarila po Marininem pripovedovanju.) Zato pa se oddolži pisatelj bralcu s tako plastičnim prizorom iz delavske barake: »Polegli so kakor voli, ki se po težkem oranju znajdejo v hlevu in se odpočijejo, da jih bodo drugi dan spet vpregli.« (Str. 145) Ali pa prizori v kleti med Ančko in Štefanom: »Mož je še vedno čepel za mizo in škilil izpod čela . . . Največkrat jo je brez besed potegnil k sebi in se mu ni branila. V njej je telo še precej tihe pokornosti in bala se je, da ne pojde drugam, jo osramoti in pusti še brez tistih dinarjev, ki jih je vsaj kdaj pa kdaj prinesel. Kadar je bil tako neznošen, da jo je obšla misel na beg, se je zmisllila doma, kjer so ji vbijali v glavo vsa otroška in dekljiška leta poslušnost . . . in je vse potrpežla, le zoprni ji je bil.« (Str. 162) Ali pa Štefanov portret (alkoholik z manjvrednostnim občutkom): »Štefan je postavil žlico pokonci, čutil se je počaščenega, da mu je dano o nečem odločati.« (Str. 170)

Najbolj zapleten je duševni razvoj pri Ančki, ki je prebolevala smrt novorojenčka, se odtujevala možu, se bala zblžanja z Vinkom in se naposled z njim našla. Pisatelj je znal ta proces utemeljiti, omogočil je Ančki celó gmotno osamosvojitve s tem, da je kuhala za delavce, s čimer je dal Vinkovi in Ančkini ljubezni tisto »materialno bazo«, ki jo je bil pogrešal morda Tone Brodar (Edward Kardelj) 1933. leta v že omenjeni »Februarski noči«.

V Čufarjevih zadnjih tekstih opazimo navadno sproščenost človeka, ki je premagal klanec neznanskih strmin, ovir in težav in se

namenil po zložnejši, umirjenejši poti. Njegovo pisanje je postajalo vse bolj urejeno in načrtno. Upodobiti je hotel čim širšo družbeno piramido z njenimi stremljenji k etični enotnosti in pomiritvi ter z nasprotji, ki ta stremljenja sproti podirajo. Odkriti je hotel zapletenost, odvisnost in zakonitost odnosov med ljudmi, ki žive v tej piramidi. Vtem ko jim je prdiral globlje pod kožo, se je otresal površnosti, sentimentalnosti, banalnosti, cenenege reševanja literarnih problemov in črno-belega upodabljanja. Zato pa je postajal vse bolj človeško topel, resničen in pravičen do svojih ljudi. Do kraja vdan dvema postulatoma — svojemu pisateljskemu poklicu in delovanju za socialni prevrat, se je rahlo distanciral od vsakdanjega aktivističnega in literarnega vrvenja, zato da ga je lahko razločnejše opazoval in mu določal vrednost. V svojo pisateljsko obzorje je zajemal vse več življenjskih pojavov — ljubezen, ironijo, veselje, žalost, pohlep, strah . . . — in jim odrejal svojemu idejnemu konceptu ustrezno mesto. Ni razočaral svojih dobro mislečih in, kot smo videli, včasih tudi zelo strogih kritikov, in se zavestno razvijal v modernega socialnega realista.

Komaj dobro zastavljen korak je ustavil strel v Šentvidu. Težko je reči, kaj se je s tem pretrgalo za slovensko sodobno, socialistično literaturo. Neprijazno, nasprotno usmerjeni kritiki niso premišljali o tem ne pred vojno, ne po vojni. So stvari, so stališča, ki se ne premaknejo in so videti večna. Nam pa je lahko le žal tako za Čufarjem kot za Kajuhom, Klusovim in vsemi, katerih beseda še zdaleč ni bila izoblikovana in ni mogla prispevati k temu, da bi bil naš čas manj gluhi.

Kdor se je pazljivo, s čutom za iskreno, pravično, nesprjeno in neponarejeno besedo seznanil s Čufarjem, bo verjel njegovim zadnjim besedam na predvečer 10. aprila 1942 v pismu Silviri Tomasini:

»Ti me boš najbolj razumela, kako težko bi se ločil od namišljenih figur, prizorov in stvaritev, ki jih imam polno glavo. Saj si ne morem predstavljati, da bi se Lipe v vsej polni zamisli ne sprehodil po slovenski zemlji. Da sam kmalu omahnem, poprej kakor bi rad, to ni nič posebnega. Na ta račun sem si že privoščil nekaj dovtipov. Toda da bi Lipe sploh ne pogledal na svet, to pa ne gre človeku v glavo. A je toliko drugega, kar je že dozorevalo v meni, pa mi še ni bilo dano, da ustvarim.

Če ne pomislim nase, na Te, na domače in na drugo prepotrebno delo, je dejstvo, da padejo v vodo vsi načrti, res hudo. Hočem reči, če abstrahiram osebno tragiko prizadetih, ki je pač sojena premnogim, ostane trpko dejstvo, da ne bom ustvaril tistega, kar bi rad. In med temi načrti je nekaj tistih, ki jih drug ne bo nadomestil . . .«

Po vojni je trajalo kar dvanajst let, preden je izšel (po prvotnem dogovoru s Slovenskim knjižnim zavodom 1946. leta) pri Cankarjevi založbi 1958. leta izbor najzrelejše Cu-

farjeve proze, knjiga »Bela gaz«. Treba pa je bilo prebroditi neznanse ovire. Za izid knjige si je prizadevala predvsem Zveza borcev na Jesenicah. Brez nje knjiga ne bi izšla. Pogoj za izid je bil ta, da odkupi jeseniško delavstvo 500 izvodov... Iz knjige pa so morale izpasti pesmi, dramatika, tudi za portret in celo za kazalo je zmanjkalo prostora.

Naposled je prišlo potrdilo tudi s tako imenovanega Olimpa. »Naša sodobnost« je objavila 1959. leta, stran 363—364, izpod peresa Marjana Brezovarja tole priznanje:

»Že skoraj v navado je prišlo, da ob ponatisih tako imenovane socialne književnosti radi tako privatno malce vzvišeno skomignemo z rameni, češ, saj razumemo: pietetni oziri, agitacijski momenti in podobno. Te dovolj površne in superiorne poglede si lahko prav ob literarnem delu Toneta Čufarja nekoliko razbistrimo. Predvsem je potrebno, da ostro razmejimo in potegnemo trdno in zanesljivo črto ločnico med kričavo modnimi in sentimentalno cukrenimi, socialnimi klici na pomagaj in pa umetniškimi deli, porojenimi iz resničnega vznemirjenja spričo karkofonije predvojnih let. Zakaj na dlani je, da imajo zmedeni in solzavi izlivi nekakšne imaginarne ljubezni do 'sobratov' kaj malo opraviti s pravo socialno književnostjo, prav tako pa ima malo z njo opraviti zgolj razumsko hotena in aprioristično izvedena agitacijska prizadevnost. Nemara je potreben k temu majhen pristavek, da je slednji le treba priznati pošten namen in objektivno veljavo in potrebo v določenem kritičnem obdobju narodovega življenja. — Tone Čufar se je v svojih najboljših delih izognil tema nevarnima čerema... v novelah Toneta Čufarja socialna umetnost ni umetno podtaknjena in ni nekakšen modni 'napredni' rekvizit, ampak je pomembna in nepogrešljiva sestavina pripovedi. — Nekaj je treba še posebej poudariti: Čufar ima preveč zdravega občutka za življenjsko resničnost, da bi kar načeloma predstavljal ljudi iz delavskih vrst s privzdignjenim koturnom (visoki čevelj starogrških tragiških igralcev, privzdignjen slog — op. pisca) in bleščečo gloriolo okrog glave. Pri njem niso delavci že apriorno dobri in moralno čisti: ne, to so zelo naravni, polnokrvni ljudje. Morda so celo preveč preobremenjeni z negativnimi primesmi, tako da ni vselej slutiti in čutiti tiste skrite udarne moči, ki je nekaj kasneje preosnovala družbeni red. Zdi se, da je s tovrstnim prikazovanjem imel pisatelj določen namen: še

posebej je skušal poudariti zgrešenost in naginitost družbenega sistema, ki potiska ljudi v animalične (živalske — op. pisca) odnose in jih načenja pri samem moralnem jedru. — Nečesa se človek nehote spomni: Mar ravnamo vedno dovolj previdno z našo kulturno dediščino. Tako radi, včasih že kar z bolešno naslado in prizadevnostjo iščemo za vsako ceno tuje vplive in jih sploh ne ločimo prav in ostro od literarnih vzpodbud, mimo resničnih vrednot pa hodimo z zavezanimi očmi. Na to sem mislil, ko sem prebiral Čufarja, in bilo mi je skoraj hudo.»

Ob tem bi se bilo koristno zamisliti: kako je bilo mogoče, da je v predvojnih razmerah zrasel iz delavskega razreda poklicni pisatelj; da ga niso zmogle ne revščina ne bolezen ne pomanjkanje osnovne izobrazbe ne nasprotovanja. Ta uspeh lahko pripišemo predvsem zrelosti jeseniškega proletariata, ki je ob vseh svojih stiskah in v svojem ekstenčnem boju čutil žejo in potrebo po izpovedi, po potrditvi svojega obstoja in svojega boja. Njegova rast je zahtevala, da se uveljavi na prav vseh področjih družbene aktivnosti in tudi v literaturi. Za to mu ni bilo žal ne časa ne naporov ne sredstev. Navdihovala ga je občečloveška, humanistična, univerzalna ideja razrešitve socialnih nasprotij in osvoboditve dela. Ta ideja je bila realizirana v organiziranosti delavskega razreda. Najvažnejše sredstvo te organiziranosti je bil tisk — v tistem času predvsem revija »Književnost« pa založniški poskusi kot »Klas« in »Ekonomska enota«, ki pa so kljub kratkemu življenju le izpolnili svojo nalogo. V njih so se vsklajala emocionalna stremjenja delovnih množic z intelektom progresivnega izobraženstva. Bila je to neznansko privlačna sila, odprta vsem pozitivnim, ustvarjalnim, naprednim tokovom in ljudem. Osebni interesi so se podrejali skupni stvari, se usklajali z njo in prav zato našli tudi zase svoje pravo mesto.

Naj sklenem to premišljanje ob 30. obletnici Čufarjeve smrti (sprva je bilo zamišljeno kot nagovor ob kulturni prireditvi na Jesenicah, pa se je razraslo v pričujoči pregled) s pojasnilom, da sem hotel prikazati predvsem temperaturo, križpotja in obzorja tedanjega časa. To pa z namenom, da iz nedavne zgodovine morda le poskušali kaj rešiti tudi za čas, ko se dviga temperatura čudno visoko, ko so mnogi potokazi na križiščih odstranjeni, zamazani in mnogokrat celo obrnjeni, na zameglenem obzorju pa se komaj svita...

Ocene Slavko Rupel

V razmeroma kratkem razdobju so izšle štiri izvirne slovenske knjige. Tri od teh je izdala ista založba. To je razveseljiv dogodek, če ugotavljamo, da na našem knjižnem trgu prevladujejo prevodi. Toda ali smo lahko z novimi knjigami domačih pisateljev zadovoljni? Ali ni morda tudi v prozi podobno kot v poeziji, ko je med množico pesniških zbirk, ki kar vro na trg, le malo res kvalitetnega blaga? Poglejmo si štiri novitete in presodimo, kako je s stvarjo!

Roman Mire Miheličeve »Vrnite se, sinovi«, predstavlja obširen pripovedni tekst znane in priljubljene pisateljice. V njem pisateljica ostaja zvesta meščanskemu svetu, katerega pač najbolje pozna. Roman Vrnite se, sinovi ima dva dela. V prvem je pripoved o mladem dekletu in njenem srečanju z uglednim pisateljem. V drugem delu pa prikazuje življenje v zakonu dekleta s pisateljem, v zakonu, ki se prej ko slej izkaže kot popolna polomija. Mož skuša v tej zvezi živeti svoje življenje in uhaja na stranpota. Tako prihaja do konflikta med njim in ženo. Zaradi očetovih nazorov pa nujno prihaja tudi do konfliktov med očetom in tremi sinovi in sploh do konfliktov med predstavniki dveh generacij. Medtem ko se otroci z materjo še nekako pobotajo, čeprav odidejo v svet, ostanejo njihovi spori z očetom neporavnani. In tako mati, glavna ženska oseba romana, ostane sama, brez moža in otrok, z neizpolnjenimi ideali in neizpetim življenjem.

Odlika tega romana je, da je napisan zelo prijetno, razgibano in prepričljivo. Pisateljici je šlo za prikaz odnosov med materjo in otroki ter odnosov med ženo in starejšim, uglednim možem. Morda je v tekstu nesorazmerje med prvim delom, med prikazom ljubezni med dekletom in pisateljem, in drugim delom, ki obravnava odnose v družini. To pušča morda bralca ob predolgi ekspoziciji nekoliko praznega. Ali pa je

prazno življenje, ki ga pisateljica prikazuje? Poudariti je treba, da je lik glavne ženske osebe odlično podan, da je eden najboljših likov v sodobni slovenski literaturi, da pa je zato lik njenega moža mnogo bolj blede in mnogo manj prepričljiv. Ves tekst romana, ki je izrazito bralen, nas sicer ne pretrese, ne zagrabi, pripravi pa nas do premišljanja o družinskih problemih in o njenih članih, ki nam jih predstavlja. Je pa v romanu mnogo resničnega iz naše današnje življenjske stvarnosti.

Roman Bena Zupančiča »Golobnjak« je precej drugačen. To namreč ni roman v smislu zaključene, enovite zgodbe, tudi ni pripoved o ljudeh, katerih usode bi se zapletale, prepletale in na koncu razpletle. Zupančičev tekst je neke vrste mozaik, sestavljen iz prikaza najrazličnejših ljudi današnjega časa in iz njihovih usod. Osrednja osebnost romana je Albert, nekdanji aktivist, partizan, upokojeni revolucionar, katerega pisma, zapiske in poslanice je pisatelj dobil v roke in jih sedaj v svoji pripovedi obnavlja. Albert je izginil, na koncu pa se izkaže, da ga sploh nikoli ni bilo in da je to pisatelj sam, ki tako išče samega sebe. Seveda je vse to le forma, v kateri nam pisatelj prikazuje ljudi današnjega golobnjaka, Ljubljane, male ljudi, pa tudi funkcionarje in intelektualce, v njihovih pehanjih in vsakdanjih usodah. Ob teh prikazih pisatelj razmišlja o našem današnjem svetu, o razmerah, prikazuje razne probleme sodobne stvarnosti ter pove dokaj bridkih resnic o našem času, življenju in mišljenju.

Golobnjak ni knjiga gladke tekoče pripovedi, ob kateri bi zgodba vrela izpod pisateljevega peresa. Skozi množico besed in misli se je treba šele prebiti do njenega bistva. Ob prebiranju se moramo zato ustavljati in iskati pisateljevo misel, pa o njem premišljati. Morda bo zato preprostejši bralec težje sledil tekstu in izgubil stik s pisa-

teljem ter njegovo mislijo. Zato bi lahko Golobnjak označili, kot oblikovno zanimiv tekst, ki obravnava probleme današnjega časa v dokaj kritični luči.

Vitomil Zupan je napisal svoj roman »Potovanje na konec pomladi« že leta 1940 in smo tako ta tekst dobili na slovenski knjižni trg s kar tridesetletno zamudo. To pa pomeni posebnost v slovenski literaturi, posebnost naših razmer, zlasti še, ker ima pisatelj še vrsto del v miznici pripravljenih za objavo. Zupanov roman je tudi sicer posebnost. V njem zgodba sama ni bistvena in tisti bralec, ki v knjigi išče estetski užitek ob branju zanimive zgodbe, v knjigi ne bo našel tistega, kar bo pričakoval. Zgodba sicer je. V njej pripoveduje pisatelj o življenju profesorja, ki bi se rad iztrgal iz malomeščanskega sveta. Na silo mu to uspe in se za trenutke res iztrga iz sveta, v katerem je sam zakoreninjen. Napravi nekaj nepremišljenih korakov, toda ko prideta v nevarnost njegova eksistenca in njegov zakon, se spet povrne k prejšnjemu življenju.

Toda ta zgodba profesorja iz časov pred zadnjo vojno v Zupanovi pripovedi ni bistvena. Osnovna v romanu je ideja, to pa predstavlja kritika malomeščanstva. Toda v nasprotju z drugimi pisatelji, ki za stanje kakršno je, krivijo razmere okrog človeka, vidi Vitomil Zupan vzroke v človeku samem. Prav to spoznanje ničevosti življenja nas spremlja skozi ves tekst. Glavni junak, ki razen oznake, da je profesor, ostaja vsekoli anonimen, neprestano nekaj išče, hrepeni po nečem, skuša nekaj napraviti in nekaj doseči. Toda vse to ostaja le njegova želja, saj se mu ničesar ne posreči in nič ne uresniči. Človek, kakor ga spoznavamo skozi podobo anonimnega profesorja ostaja neogljjen, klavrn in celo smešen. In ko tako spremljamo skozi roman le hrepenenje, iskanje glavnega junaka, se nam tudi sam roman zdi bolj zanimiv poskus kot pa tekst, ki bi nas pritegnil ali celo prevzel. Čeprav moramo pisatelju priznati vso avantgardnost njegovega pisanja, saj je pred tolikimi leti pisal že tako kot danes pišejo so-

dobni pisatelji, nas Zupanovo Potovanje na konec pomladi, ali zgodba o profesorjevih odnosih do študenta Tajsija, ne ogreje.

In roman Vinka Trinkausa »Prvi bataljoni«? Predvsem je treba omeniti, da predstavlja roman pod tem naslovom nadaljevanje romana Črna dolina, ki je izšel pred letom dni in da bo z že napovedanim tretjim tekstom predstavljal trilogijo o usodi ljudi hrastniške doline med zadnjo vojno. V prvem delu je obdelal dolino in njene ljudi v času neposredno pred vojno in se tako lotil snovi, ki so jo v umetniško dognanih tekstih obdelali mnogi veliki pisatelji svetovnega slovesa. Trinkaus seveda ni bil tako močan, da bi podal umetniško prepričljivo podobo ljudi in razmer in je tako njegov roman ostal bolj na ravni kronike. V romanu Prvi bataljoni pa je pisatelj zajel čas okupacije in prvih partizanov v rudarskih revirjih. V prvem delu nam je prikazal nastanek prve partizanske čete in prvega štajerskega bataljona, v drugem delu pa nas povede na znani pohod drugega odredov čez Gorenjsko na Štajersko, na pohod, ki je imel velik odmev tudi v Zasavju.

Nekateri so Trinkausovo trilogijo primerjali s Svetinovo Ukano. Tudi Trinkaus je hotel v svojih treh tekstih prikazati kompleksno podobo Zasavja v času okrog druge svetovne vojne, vendar je v svoji pripovedi ostal bolj kronističen, brez tistega žara umetniške moči, ki pripoved o dogodkih in ljudeh dvigne na raven umetniške izpovedi. To pa seveda ne pomeni, da je pisateljeva pripoved o partizanskih dogajanjih nezanimiva in da Trinkausov prispevek k partizanski literaturi ni pomemben, saj je roman Prvi bataljoni že bolj akcijski roman, s tematiko osvobodilnega boja. To sicer ni slabo, zlasti ne, ker je pripoved sicer gladko tekoča in zanimiva; vendar to le ni tisto, kar si želimo o delih s tematiko osvobodilnega boja.

Romane Mire Miheličeve, Bena Zupančiča in Vitomila Zupana je izdala Cankarjeva založba, roman Prvi bataljoni pa zavod Borec.

Prejeli smo v oceno

Karel GRABELJSEK: *Bolečina*. Roman. Urednik Franček Bohanec. Opremil Pavle Učakar. Založila Partizanska knjiga — s pomočjo Kulturne skupnosti Slovenije. Ljubljana 1972.

Josef ČAPEK: *O psičku in mucih*. Moja knjižnica. Prevedel in priredil Boris Urbančič. Ilustriral Josef Capek. Opremil Aco Mavec. Tehnično uredila Edita Kobe. Založila Mladinska knjiga. V Ljubljani 1972.

Astrid LINDGREN: *Erazem in potepuh*. Moja knjižnica. Prevedel Edvard Kocbek. Ilustrirala Melita Vovk-Štih. Opremil Aco Mavec. Založila Mladinska knjiga. V Ljubljani 1972.

Janez TRDINA: *Bajke in povesti o Gorjancih*. Moja knjižnica. Izbral in uredil Dušan Moravec. Ilustracija na naslovni strani Anton Koželj. Opremil Aco Mavec. Tehnično uredila Edita Kobe. Založila Mladinska knjiga. V Ljubljani 1973.

Jože KRALL: *Partizanske tiskarne na Slovenskem, osrednje tiskarne*. Opremil Vladimir Lakovič. Tehnični urednik Jože Certalič. Izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1972.

Vid VREMEC: *Andrej Manfreda, kobarški protifašist*. Lektor Joža Stanovnik. Opremil Andrej Verbič. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1972.

